

FONS

(Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok)

XVII. évfolyam

2010. 1. szám

E számunk szerzői

Horváth Hajnalka (PhD hallgató, ELTE BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Kora újkori magyar történelem Doktori Program),
Komjáti Zoltán (PhD hallgató, DE, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola),
Vincze Dániel (PhD hallgató, ELTE BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Közép- és kora újkori egyetemes történelem Doktori Program)

DE = Debreceni Egyetem

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:

Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

Nemzeti Kulturális Alap

*

A címlapon

Augsburgi mérföldtábla

In: Flugblätter, 1989. III. köt. Nro. 240. 469. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány

Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája

Felelős vezető: Pesti Márta

ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XVII. évfolyam

2010. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, SZALAINÉ POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

HORVÁTH HAJNALKA

„...POSTÁN IZENTEM VALA NAGYSÁGODNAK”

Az információáramlás tényezői a XVII. század közepén

1. Az információáramlás keretei

1.0. Az információs forradalom kora és Magyarország — Problémafelvetés

„Nagyságodnak tegnap valamely levelet írtam volna, még nem értettem volt szegény Váradnak tőlünk való elesését” — írta Rhédey László Wesselényi Ferencnek, 1660. szeptember 4-én kelt levelében, noha Várad augusztus 27-én megadta magát.¹ A nádor levelét 1663. augusztus 14-én ismertették a Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén, melyben utasította a vármegyét, hogy „*sub poena decretali*” vonuljon Nyitrához július 31-re.² A példák sora hosszasan bővíthető, ugyanakkor ezek az események is szemléltetik a hazai XVII. századi információáramlásban megmutató zavarokat.

A kora újkort az információrobbanás, információs forradalom koraként szokás számon tartani,³ Behringer pedig egyenesen kora újkori kommunikációs forradalomról beszél.⁴ Az információáramlás új, hatékony eszközei jelentek meg a korszakban, a röplapok, a röpiratok, az újságok megjelenésének háttérében a könyvnyomtatás, a reformáció általánosan ismert szerepe mellett újabban lehetséges ösz-

1 Rhédei László Wesselényi Ferencnek. Huszt, 1660. 09.04. RhédLev. 112. p.

2 Pest-Pilis-Solt jkv., 1983. No. 849.

3 Szőnyi, 1984. 42. p., R. Várkonyi, 1999/1. 12. p., G. Etényi, 2003. 32. p., Briggs–Burke, 2004. 91. p., Z. Karvalics, 2004. 7. p., Begann, 2005: *Faulstich* 12–13. p.

4 A kommunikációs forradalmat általában hosszan elhúzódó, befejezetlen folyamatnak szokás tekinteni, melynek első szakasza a vasút, gőzhajó feltalálásához, második szakasza a távíró, rádió alkalmazásához, következő szakasza pedig az internet elterjedéséhez köthető. Briggs–Burke, 2004. 103. p., Begann, 2005: *Gersmann* 27–31. p. Behringer ezzel szemben fogalmazza meg azt, hogy már a kora újkorban lezajlik az első kommunikációs forradalom. Behringer, 2003. 9–18. p.

tökélt tényezőként felmerült a postaszolgálat létrejöttének hatása is.⁵ A hír, az információ birtoklása a kezdetektől fogva meghatározó jelentőséggel bírt, ugyanakkor a kora újkor az az időszak, amikor a „tudás hatalom” gondolat elterjedt,⁶ „a kora újkori Európában a tájékoztatás és jól tájékozottság külön tudomány, az érdekérvényesítés bonyolult eszköze”⁷ lett, adott döntés meghozatalához az adott helyzetre vonatkozó minél több, gyorsabb és pontosabb, megbízhatóbb információkra volt szükség,⁸ helyi, regionális és országos szinten bekövetkezett változások mérlegelése egyaránt kívánatosá vált. Nemcsak a nagyhatalmak, a politikai és gazdasági elit tagjai,⁹ hanem mind szélesebb társadalmi rétegek körében vált meghatározóvá ez a felismerés, új kommunikációs terek nyíltak meg, a hír árucikké vált, hírehség bontakozott ki Európa-szerte.¹⁰

R. Várkonyi Ágnes hívta fel a figyelmet arra, hogy „hír + az idő + a befogadó alkalmazkodása + válasza, ez a rövidebb-hosszabb folyamat teremti meg a tájékoztatás ↔ tájékozottság egységét, s együttesen alkotja az információt.”¹¹ Az idő, illetve annak kihasználása a kora újkori ember számára döntő jelentőséggel bírt. A középkorra jellemző, ciklikus, természeti alapú idő helyét fokozatosan vette át a modern korra jellemző időkezelés, a szakirodalomban a folyamat eredőjeként a kereskedelmi tevékenység mind szélesebb körűvé válása, a kapitalista munkafolyamat és a posta kialakulása egyaránt felmerült.¹² Az időfelfogás jelzőjeként egyfelől az órahasználat elterjedtségét, órásmesterek számát szokás vizsgálni, másfelől a dátumo-

5 A tényezőkről áttekintés: *Szőnyi*, 1984. 23–61. p.; A könyvnyomtatásról: *Briggs–Burke*, 2004. 11–15. p., 23–28. p., *Begann*, 2005: *Faulstich* 19–21. p., *Giesecke* 15–9. p., *Burkhardt* 23–27. p., *Schneider*, 2005. 63–78. p., *Szecső*, 1971. 89–91. p., *McLuhan*, 2001. 5–9. p., *Scholz*, 2005. 23–46. p.; A posta szerepéről: *Behringer*, 2003., *Behringer*, 2005. 39–55. p., *North*, 2005. 239–240. p. Az információtörténet történeti folyamatokban játszott jelentőségéről: *Novák*, 2003.

6 Bacont idézi *Barudia*, 1989. 67. p.

7 *R. Várkonyi*, 1999/1. 9. p.

8 Ennek jelzője lehet a fama információ, értelmes hír és a rumor, pletyka jelentéselkülönülés, továbbá a hírnév elkülönítése. *Bene*, 1999. 369–370. p.

9 Jelzésértékkel: Nagyhatalmak: *Briggs–Burke*, 2004. 29–31. p., *Ágoston*, 2005. 32–33. p., *Novák*, 2007. 29–30. p.; Magyar politikai elit: *Hiller*, 1992. 19–20. p., *Bene*, 1996. 390–394. p., *R. Várkonyi*, 1999/1. 21. p., *Várkonyi*, 2008. 147–162. p.; Gazdaság: *Karnehm*, 2005. 304–306. p., Városok: *H. Németh*, 1999. 17–27. p., *H. Németh*, 2004. 193. p., *Bán*, 1997. 117. p.

10 *Habermas*, 1993. 36–37. p., *Briggs–Burke*, 2004. 58. p., *Z. Karvalics*, 2003. 42. p., *G. Etényi*, 2003. 31. p., *Kommunikation*, 2005.

11 *R. Várkonyi*, 1999/1. 13. p.

12 Átfogóan: *Tóth*, 1994. 115–132. p., középkori idő: *Gurevics*, 1974., okok: *Le Goff*, 1982. 29–41. p., *Thompson*, 1990. 64–66. p., 93. p., *Behringer*, 2003. 665–666. p.

zás, az időregisztrálás gyakoriságát. Az előbbivel kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül az óra mint szimbólum, ugyanis nemcsak időmérő eszköz, hanem a cselekvésre ösztönzés és a mechanikus világkép kifejezője egyaránt lehetett.¹³ Utóbbival kapcsolatban pedig Heil figyelmeztetett arra, hogy az állandó utalgatás a levél dátumozására a levéltovábbítás esetlegességével is magyarázható.¹⁴ Magyar vonatkozásban R. Várkonyi állapította meg, hogy „szigorúan kezelik az időt, lelkiismeretesen, felelősséggel.”¹⁵ Ha elfogadjuk is, hogy hazánkat a korszakban különleges időérzékenység jellemezte, akkor is számot kell vetnünk azzal, hogy a kor embere hiába kapott meg nagyon rövid idő alatt egy levelet, melyre saját szándéka szerint, késlekedés nélkül válaszolt is, ahhoz hogy válaszlevelét elküldhesse, szüksége volt valamilyen „alkalmatosságra.”

Felvetődik a kérdés, hogy Magyarországon a korszak vonatkozásában helytálló-e kommunikációs forradalomról vagy információs forradalomról beszélni? Mely tényezők befolyásolhatják az információáramlást? A kérdésnek két aspektusát érdemes figyelembe venni: egyfelől számolnunk kell az adott korra jellemző nyilvánosság korlátozott voltával, az információ szándékolt elhallgatásával, a propagandával,¹⁶ másfelől pedig különféle objektív, külső tényezők hatásával, így az utak, az időjárás, az információtovábbítás technikai eszközének az információáramlásra gyakorolt hatásával. Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy ez utóbbiak hatását megvizsgáljam, rámutatva arra, hogy mik azok a keretfeltételek, melyek között mozogva a közéleti, politikai és gazdasági szereplők a számukra mind fontosabbá váló információkhoz hozzájuthattak.

1.1. „...alkalmatlan útra nézve lehetetlen volt haladnom” – Az időjárás szerepéről

Az 1990-es évek elejétől fogva a történeti ökológia mint önálló tudományág egyre nagyobb teret követel magának, kiemelve a környezeti tényezők, éghajlat, természeti viszonyok hatását a történelem alakulására.¹⁷ Jelen vizsgálat ezek közül elsőként az éghajlat szerepére hívja fel a figyelmet. A történeti klimatológia nap-

13 R. Várkonyi, 1987. 159–160. p., Csukovits, 1992., Tóth, 1994. 121. p.

14 R. Várkonyi, 1992. 323. p., Heil, 2005. 263–264. p.

15 R. Várkonyi, 1992. 323. p.

16 Habermas, 1993. 51–80. p., Angelusz, 1985. 7–73. p., R. Várkonyi, 1988., Lukács, 1995., Bene, 1999. 67–92. p., Barbarics, 2000., 2004., G. Etényi, 2003. 19–31. p.

17 R. Várkonyi, 1993. 7–23. p., R. Várkonyi, 1999/2. A történelmi folyamatok meghatározásában a természeti környezetnek tulajdonított szerep modelljeiről: Rácz, 1993. 67–68. p.

jainkban a Climhist forráselemző módszert alkalmazza, a történeti forrásokból kritikai vizsgálattal nyert adatokat, azok tér- és időbeni rendezését követően számszerűsíti, statisztikai adatsorokká alakítja, ily módon mutatva rá a jellemző trendekre.¹⁸ Arra törekszik, hogy a természeti környezet így rekonstruált állapota révén a gazdaság és a társadalom életében végbemenő hatásmechanizmusra irányítsa a figyelmet.¹⁹

Az 1550-es évektől kezdődő lehülés a XVI/XVII. század fordulóján volt a legnagyobb mértékű, majd a XVII. század közepét rendkívül változékony időjárás jellemezte, melyet a század végén ismét lehülés követett. A század közepének téli hőmérsékletviszonyait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az 1640-es években a telek egyre hűvösebbek lettek, enyhülés 1665-től mutatkozott. A nyarak kevésbé mutatnak egységes képet, az 1640-es években az átlagosnál hűvösebb és melegebb időszak egyaránt előfordult, az 1650-es évek közepén tapasztalható, az átlagosnál jóval melegebb nyarat a 1660-as években hűvösebb nyarak követték.²⁰ A csapadék mennyiségének vonatkozásában a Climhist módszerrel nyert adatok azt mutatják, hogy az 1670-es években az 1640-es évekhez képest több mint háromszor annyi csapadék esett.²¹

Az éghajlati tényezők információáramlásban játszott szerepét mutatják nemcsak a naplókban fellelhető időjárásra tett megjegyzések, (pl. „*egész éjszaka sem szűnt az eső, s így valóban megnehezedett az utunk,*”²² „*...jóval ebéd után mingyárt szapora eső tanált lenni és igen bajos s nehéz utunk az Priszlopon által*”²³), hanem ennek törvényszintű rögzítése is, az erdélyi 1634-es postarendtartás száraz időben 1 mfd megtételéhez 1,5, míg sáros időben 2,5 órát engedélyezett.²⁴ „*Acht ich kein Wind, Wetter noch Regn, / Weiln an diesn Sachen viel glegen*” — olvasható egy frankfurti postaplakáton.²⁵ A posta éghajlati tényezők szerepét negligáló hatásához az alábbi elemzések adalékul szolgálhatnak.

18 Pfister–Schüle, 1992. Hazai viszonyokra adaptálása a kora újkor vonatkozásában: *Rác*, 1995., *Rác*, 2001. Rác adatainak forrása: Időjárási, 1962.

19 *Brázdil*, 2003. 215–216. p., *Rác*, 1995. 499–506. p., Ennek gyakorlati alkalmazása a korszak magyar viszonyaira: *Zimányi*, 1994. 7–17. p., *R. Várkonyi*, 2001.

20 *Rác*, 1993. 78. p., *Rác*, 2000. 285–304. p., *Rác*, 2001. 207–258. p., *Rác*, 2003. 229–245. p.

21 *Rác*, 1995. 498. 3. ábra.

22 *KeczNap*. 1664. 10. 09. 175.

23 *KeczNap*. 1664. 11. 02. 178.

24 Postarendtartás, 1634. 264. p., *Henye*, 1926. 41. p.

25 *Flugblätter*, 1987. IV. köt. No. 296. 401. p.

1.2. „nincs nehezebb és nagyobb postaút, mint Fatra által” — A táj szerepéről

A telegráf feltalálása előtt az információközvetítés minden formája a térben való fizikai mozgáshoz kapcsolódott, az információ továbbítása csak az úthálózat révén volt lehetséges.²⁶ A „táj olyan érzékeinkkel felfogható földfelszíni jelenség, amely a természet, a különböző technikák és emberi kultúrák ötvöződésének eredménye,²⁷ vagyis a térérzékelés mellett a domborzati viszonyokra és az épített környezetre egyaránt érdemes figyelmet fordítani. A kora újkor folyamán a térérzékelésben módosulás történt, a tér nemcsak kitágult, de rendezetté, átláthatóvá, időben mérhető, sőt már pénzben is kifejezhetővé vált.²⁸ Abraham Ortelius Theatrumának lapjain a föld belátható, körbejárható, egyszerre nyíltak meg térbeli és időbeli kapuk;²⁹ ezt érzékeltették a mérföldjelzők a tér léptékekre szabott megjelenítésével és a postaplakátok ennek időben kalkulálható feltüntetésével,³⁰ de a változást jelezték a korszak útikönyvei, útleírásai,³¹ vagy az a tény, hogy Nádasdy Ferenc pénzt és energiát fordított arra, hogy Magyarországról térkép jelenjen meg Európában.³²

Az adott domborzati viszonyok jelentőségét példázza, hogy a Velence–Brenner-hágó–Innsbruck, magas hegyek között vezető postavonal esetén a hasonló távolságú postaútvonalaknál hosszabb menetidővel és magasabb szállítási díjjal kalkulált a postamester,³³ valamint idézhető a rózsahegyi postamester késedelmének megokolása, miszerint „nincs nehezebb és nagyobb postaút, mint Fatra által, Szentmiklósnál elég nagy és súlyos útja vagyon.”³⁴

A korszakban a szárazföldi utak minőségét a burkolat hiánya miatt a talaj típusa, az időjárási viszonyok erősen befolyásolták.³⁵ Az utak állapotának javításra ösztö-

26 Briggs–Burke, 2004. 28–29. p., Z. Karvalics, 2007. 10. p.

27 Jean-Robert Pitte-t idézi Musset, 2002. 46. p.

28 Behringer, 2003. 437–549. p., 660–661. p.

29 Besse, 2002.

30 Mérföldjelző: Augsburg: Flugblätter, 1989. III. köt. No. 240. 469. p., Nürnberg: Flugblätter, 1989. III. köt. No. 239. 467. p. Az augsburgi mérföldjelzőn Európára, míg a nürnbergin az akkor ismert négy kontinens allegorikus ábrázolásával már az egész világra nyílik kilátás. Postaplakát: Flugblätter, 1987. IV. köt. No. 296. 401. p. (1621), Behringer, 2003. 203. p., Abb. 8. (1623), Kremer, 2005. 184. p. Abb. 25. (1626), 348. p. Abb. 36. (1634).

31 Behringer, 2003. 111–121. p., 437–438. p.

32 Méghozzá nemcsak földrajzilag pontosabb – a Tihanyi-félsziget helyét módosította –, hanem az aktuálpolitikai helyzetnek is megfelelő. Hrenkó–Papp–Váry, 1990. 72–73. p.

33 Giró–Szász, 1999. 246–247. p., Kremer, 2005. 36–38. p.

34 Munkás, 1911. 94. p.

35 Hanzély, 1960. 27. p., Szende, 2007. 49. p.

kéző tényezőjeként a kereskedelmi érdekek fontos szerepet kaptak.³⁶ „Az ispánok és alispánok kötelességévé leszen minden megyében azon utak törvényes mértékű kiszélesítése, amelyeken a kereskedők barmaikkal járnak kelnek” – rendelkezett 1597:XL. tc.³⁷ Emlékezetünkbe idézve a kereskedőknek a középkorban a híráramlásban betöltött fontos szerepét, nem meglepő az az állítás, miszerint „az információ áramlása követte a kereskedelem áramlását.”³⁸

Az 1602:XV. tc. szerint „az utak és hidak kellő módon való javításának eszközlése úgy a hadjáratra, mint a postajáratra mindenek felett szükséges.”³⁹ Korszakunkban a hadi igényeknek való megfelelés kiemelt szerepet játszott, erről tanúskodnak a vármegyei közgyűlések által elrendelt útjavítások, így például a Zala megyei közgyűlés 1644. július 11-én úgy rendelkezett, hogy szélesítsék ki a pölöskei végvár előtti utat, majd 1647. november 9-én és 1649. január 11-én ugyanezen út hosszabbításáról döntött.⁴⁰ Az említett 1602-es törvény az utak fejlesztésének egy harmadik fontos tényezőjére, a postaszolgáltatásra is ráirányítja a figyelmet. A postajáratok kialakulása ösztönzően hatott az infrastruktúra fejlesztésére: egyfelől a postaútvonalak csomópontjában máig meghatározó jellegű városok tűntek fel,⁴¹ másfelől pedig a rögzített útvonalak elősegítették a célirányos fejlesztést, ennek hatása már a XVI. században megmutatkozott, de legjelentősebben a XVIII. század folyamán érezte hatását.⁴² Az infrastruktúra fejlesztése érdekében hozott döntések végrehajtása azonban nem volt problémamentes, erről tanúskodik, hogy a közgyűléseken többször ismételten elrendelték az útjavításokat, s büntetést is helyeztek kilátásba,⁴³ sőt szabtak ki útjavítást büntetésként is közgyűlési távolmaradás miatt.⁴⁴

Az augsburgi mérföldjelző a szárazföldi utakat ajánlotta a közlekedéshez, „*excepto aqautico, quod peregrinantes Lyco et Danubio in Austriam et Hungariam, urgente necessitate consueverunt.*”⁴⁵ Cselebi is használta a dunai vízi utat magyarországi utazásai során, a korszakban a vízi utak szerepe jelentős lehetett.

36 Hanzély, 1960. 26. p., Gecsényi, 2008. 276. p.

37 Regős, 1999. 29. p.

38 Z. Karvalics, 1996. 12. p., Briggs–Burke, 2004. 28. p.

39 Regős, 1999. 29. p.

40 Zala jkv., 1996. II. köt. No. 1477., 1555.

41 Behringer, 2003. 96. p., 177. p., Kremer, 2005. 28–38. p.

42 Vásárhelyi, 1959. 427–429. p., Hanzély, 1960. 28. p., Regős, 1999. 29. p., Behringer, 2003. 513–523. p.

43 Zala jkv., 1989. I. köt. No. 682., 714., 737.; Vas jkv., 1992. No.1473.,1534.

44 Zala jkv., 1996. II. köt. No. 982.

45 Flugblätter, 1989. III. köt. No. 240. 469. p.

tett hazánkban.⁴⁶ A magyarországi források ugyanakkor gyakran beszélnek a vizek, a folyók okozta nehézségekről, Keczer Ambrus naplójában olvashatjuk, hogy indulás előtt „*Beniczky Farkast előreküldvén, az ki által az vizeket láttata gróf uram, mehet-é által az vízen,*”⁴⁷ felidézve a csapadékindex XVII. század közepi meredek emelkedését, valószínűsíthetjük, hogy a vizsgált időszakban komoly közlekedési nehézséget jelenthetett a nagy mennyiségű lezúduló csapadék. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az ún. „fokos gazdálkodással” igyekeztek elérni, hogy az árvizek okozta károkat csökkenteni tudják,⁴⁸ 1647:CXXIX. tc. a Mura és a Rába szabályozásával foglalkozott, míg az 1655:LXXXI. tc. általában szólított fel az árvizek elleni hatékony védelemre.⁴⁹

1.3. Futárszolgálat és posta — A technikai eszközökről

A postakürtös lovas számos XVII. századi metszeten látható, közülük az egyik leghíresebb a háborús pusztulást maga mögött hagyó, a vesztfáliai béke hírért Bécs, Stockholm és Párizs felé vivő lovas, akit már a kereskedők a házak kapujában várnak, s akit az égből Merkúr és Fama kísér.⁵⁰ A gyorsaság, a megbízhatóság és a gazdaságosság hármasszavával szerveződő posta a korszakban mind nagyobb teret hódított a hírek továbbításának középkori formája, a futárintézmények rendszere mellett.⁵¹ A két hírtovábbítási rendszer három fő szempont szerint vehető össze: a működési stabilitás, a finanszírozás és a célközönség tekintetében. A futárszolgálat ad hoc jelleggel, az aktuálisan felmerülő ügyszökhöz igazodva működött; a futárt lóval, élelemmel, szállással az útba eső község látta el — királyi megbízás esetén közteherként —; a futárok csak az uralkodó üzeneteit továbbították, ilyen módon a társadalom tagjai vagy kereskedők, zárandokok segítségével küldhettek levelet, vagy

46 Cselebi, 1985. 292. p., 326–327. p. A kor vízi közlekedését részletesen tárgyalja: *Takáts*, 1900.

47 Keczer Nap. 1664. 02. 24. 143. p. További adatok: Időjárás, 1962. 179–200. p.

48 R. Várkonyi, 1990. 89. p., *Deák*, 2002. 146–150. p. Sőt a saját javukra is igyekeztek fordítani a török elleni védelmi rendszer kiépítésénél. R. Várkonyi, 2001. 46–50. p.

49 MTvtár., 1900. 505, 643. p.

50 Behringer, 2003. Címlap, Flugblätter, 1989. IV. köt. No. 254. 336–339. p., Egyéb: Flugblätter, 1980. II. köt. No. 186., 188., 278., 280., 281., 330., 385.

51 Dallmeier, 1982. 589–595. p.

pedig saját futárokat alkalmaztak (ebben az esetben ugyanazon lovas még lovat sem tudott váltani).⁵²

A posta „fetalálójának” Franz von Taxis-t szokás tekinteni, aki 1490-ben indította meg az első postajáratot.⁵³ Technikai újítása az volt, hogy postaállomásokat állíttatott fel rendszeres távolságokon belül, ily módon lehetővé téve azt, hogy ló és a lovasa is pihenten, éjjel-nappal folytathassa útját. A postaállomások ideálisnak tekinthető — sebességveszteség és a ló károsodása nélküli — távolsága 15 km, ez a XV/XVI. század fordulóján még átlagosan 33 km volt, majd a XVII. század első felére a jól működő útvonalakon a Taxis családnak sikerült elérni az ideális távolságot.⁵⁴ A posta rögzített útvonalon, meghatározott időben haladt, ahogy erről a mérőföldjelzők, a postaplakátok tudósították az utazni vágyókat,⁵⁵ így mindenki számára kiszámíthatóvá, tervezhetővé vált az utazás. A rendszeres (*ordinari*) járatok mellett volt lehetőség sürgős (*cito*) levél feladására, szükség esetén azonnali postalegény útra bocsátására.⁵⁶ Az egyes postaállomások fenntartása a postamesterek kezébe került, bevételeik között állami fizetés mellett saját tevékenységükből származó bevételek szerepeltek. Előre rögzített tarifákkal dolgoztak, melyek a csomag, a levél súlyától, a távolságtól függően alakultak, az árakat hirdető plakátok pedig egyúttal reklámként is szolgálhattak.⁵⁷ Kezdetben a posta működtetésének feltétele volt az állami finanszírozás, fontosak voltak bankházaktól származó kölcsönök; a postaállomások a XVII. századra váltak képessé az önfinanszírozásra, sőt jövedelmezőkké lettek, az állandó pénzhiánnyal küszködő kora újkori állam ekkor már csak a postamonopóliumok révén támogatta őket, vagyis azzal, hogy megteremtette a lehetőségét a privát konkurencia nélkül való működésnek.⁵⁸ A postaszolgálat továbbra is megőrizte a királyi, hivatali levelek továbbításának elsőbbségét, de már Franz von Taxis 1505-ben kötött első postaszerveződése engedélyezte a magánlevelek szállítását is a Német-római Birodalom területén, az 1520-as

52 *Munkás*, 1911. 11. p., *Hennyey*, 1926. 2–3. p., *Dallmeier*, 1982. 589. p., *Behringer*, 2003. 56–57. p.

53 Vö. Gutenberg-galaxis helyett Taxis-galaxis felvetése. *Behringer*, 2003. 19. p.

54 Augsburg–Brüsszel 1562-re, Trient–Innsbruck–Augsburg–Rheinhausen útvonalon 1628-re alakul ki az optimális távolság: *Winkelbauer*, 2003. 331. p., *Behringer*, 2003. 90–92. p.

55 *Behringer*, 2003. 201–203., *Kremer*, 2005. 182–195. p.

56 *Behringer*, 2003. 61., 146. p.

57 Birghden 1618. évi elszámolása alapján: *Kremer*, 2005. 160–165., 187–189. p.; *Behringer*, 2003. 84–85. p., 203. p.

58 *Dallmeier*, 1982. 590. p., *Behringer*, 2003. 245–247. p., 557–558. p. Jelzésértékű vagyoni gyarapodások: Thurn-Taxis: *Behringer*, 2003. 580–583. p., *Kremer*, 2005. 421–423. p.

évek végére már egyértelmű ennek gyakorlati alkalmazása.⁵⁹ Az 1510-es évektől megkezdődött a személyszállítás bevonása a postaügyekbe, de ez európai viszonylatban is csak a XVIII. században vált igazán jelentőssé.⁶⁰

Z. Karvalics–Kis az információáramlás sebességét a XIX. század közepéig változatlan nagyságúnak véli,⁶¹ Braudel szerint, bár gyorsult ugyan a kora újkorban az információtovábbítás sebessége, de a legnagyobb gondot szerinte a korszakban továbbra is annak bizonytalan, esetleges volta adta.⁶² Behringer a középkorra jellemző 1,25–2,5 km/h-s levéltovábbítási sebesség helyett a kora újkorban 5–7,5 km/h-s sebességet, vagyis háromszoros gyorsulást regisztrál, s rámutatott arra is, hogy a gyorsulásnak ez az üteme meghaladta még a vasút alkalmazása révén elért sebességváltozást is, s így szerinte a „történelem felgyorsulása” itt vette kezdetét.⁶³ Behringer állítását nemcsak a postarendeletek, mérőföldtáblák — esetleg pusztán elérni kívánt — adatai alapján fogalmazta meg, hanem a de facto állapotot rögzítő postacédulákkal is igazolta.⁶⁴ A posta széles körű hatását több területre vonatkoztatva fejtette ki: ez a gyors és hatékony információáramlás teremtette meg Behringer szerint a három nagy polgári forradalom (angol, francia, amerikai), valamint az ipari, a tudományos forradalom lehetőségét. A mentalitástörténetben bekövetkező alapvető változásokat is a posta hatásának tulajdonítja: az időérzékelésben a modern, percre pontos időfelfogás elterjedését, a térérzékelésben pedig a korábban kaotikusnak tekintett tér mérhetővé, pénzzé és idővé átszámíthatóvá alakulását, továbbá szerinte a postahálózat kiépítése egy kommunikációs-specifikus szektor kialakulását eredményezte, mely a század folyamán összekapcsolódott a professzionalizációval és a bürokratizációval is, valamint hozzájárult a nyomtatott újságok elterjedéséhez is.⁶⁵

A rendszer kiépülésének, fejlődésének okait kutatva több tényező együttes hatásával számolhatunk. Háttérként a korban jelentkező általános hírérség szolgált, a fejlődésre ösztökélően hathatott a gazdasági és kulturális elit — kiemelten a Fugger-, Welser-bankház, az antwerpeni tőzsde — érdeklődése, kezdeti fázisban

59 Ezt a Taxis család más tagja, Gabriel von Taxis magára is érvényesnek tekintette, noha ő a tirolai vonalon a kamara kifejezett utasítása ellenére szállított leveleket. *Winkelbauer*, 2003. 330. p.

60 *Behringer*, 2003. 70. p., 437–473. p.

61 *Z. Karvalics*, 2004. 7. p.

62 *Braudel*, 1996. 403. p.

63 *Behringer*, 2003. 63. p., *Behringer*, 2005. 44. p., 49. p.

64 *Behringer*, 2003. 45–47. p.

65 *Behringer*, 2003. 47–49. p., 102–108. p., 672–677. p. Az újságokról: *Blühm*, 1977. 58–61. p., *G. Etényi*, 2003. 34. p.

rAADásul anyagi támogatása is.⁶⁶ Szerepet tulajdoníthatunk az egyes postamesterek személyi aspirációinak, képességeinek, közülük különösen a már említett Franz von Taxis mellett Sigmund von Birghden jelentősége emelhető ki.⁶⁷ Az aktuálpolitikai kihívásoknak való megfelelés is döntő jelentőségű lehetett: a harmincéves háború kezdeti szakaszában postaútvonalakat kellett áthelyezni, gyengülő teljesítményt mutatott a posta, a harmincéves háborút lezáró béketárgyalások megkötésében azonban a gyors és megbízható információt szállító posta szerepe már vitathatatlan.⁶⁸ Az állami központosított intézményrendszer kialakulásának befolyása is jelentős.⁶⁹

A postahálózat elfogadtatása nem volt problémamentes Európában; a Német-római Birodalomban való XV. századi megjelenése után széles körűvé válása a XVII. század első felében következett be, előbb a városok szembenállásával kellett megküzdeni, majd pedig a birodalmi posta és a tartományi posta között bontakozott ki ellentét.⁷⁰ A birodalmi postával szembeni ellenérzések a fő motiválója a levelek ellenőrzése miatti — nem alaptalan — félelem lehetett, a kémtevékenység megléte különösen háborús időkben — harmincéves háború, franciák elleni háború — igazolható.⁷¹ A futár előnyben részesítésénél számolhatunk a megbízhatóság, a személyi felelősség szerepével, ugyanakkor érdemes figyelembe venni, hogy a kora újkor — ahogy Schwerhoff fogalmazott — egyfajta kísérleti labor, ahol régi és új média viszonya egymás mellett figyelhető meg, az írásbeliség szerepe fokozatosan megnövekedett a szóbeliségre épülő kultúra, társadalom mellett, de a korszak lényegiségéhez tartozónak kell tekintenünk a szóbeli megnyilatkozásokat.⁷²

A három részre szakadt Magyarország egyes részein az információtovábbítás rendszere eltérő képet mutatott. A török hódoltság területén valószínűleg a szan-

66 *Behringer*, 2003. 67. p., 78. p., 100–101. p.

67 Birghden megerősítette a városi futárszolgálattal szemben a posta szerepét, majd új postaútvonalak létesítésével Frankfurtot a birodalmi információáramlás központjává tette. *Behringer*, 2003. 193–207. p., 551–559. p., *Kremer*, 2005. 43–457. p.

68 *Dallmeier*, 1989. 79–82. p., *Behringer*, 2003. 203–216. p., *Kremer*, 2005. 167–170. p. Behringer ráadásul a 30 éves háborúval kapcsolatban kiemeli, hogy ehhez köthető a rendszer európai elterjedése is. Hasonló folyamat a holland felkelés ideje: *Kremer*, 205. 7–8. p.

69 *Dallmeier*, 1982. 590. p.

70 Városok: *Behringer*, 2003. 127–207. p., *Kremer*, 2005. 7–13. p., 67–109. p.; tartományi posta: *Dallmeier*, 1989. 80–84. p., *Behringer*, 2003. 216–279. p., *Winkelbauer*, 2003. 336–337. p. A futárszolgálat és posta közötti váltás svéd példája: *Barudia*, 1989. 67–76. p., az európai helyzetről átfogóan: *Behringer*, 2003. 206–209. p.

71 *Dallmeier*, 1982. 590–592. p., *Winkelbauer*, 2003. 335. p.

72 *Faulstich*, 1998. 13–32. p., *Briggs–Burke*, 2004. 32–34. p., *Begann*, 2005: *Faulstich* 19–21. p., *Scherhoff*, 2005. 139. p.

dzsákszékhelyeken működhetettek postaállomások, melyek eltartása a környékbéliek kötelessége volt, ezek azonban az optimálisnál távolabb estek egymástól, ugyanakkor a helyiek leveleinek a szállítását ún. török rab posta – olyan személyek, akiket a török elfogott, miközben váltságdíjukat összegyűjtöttek, leveleket is vittek magukkal —, valamint a mészáros, kereskedő posta biztosította.⁷³ Az Erdélyi Fejedelemségben megmaradt a Mohács előtt intézményrendszer,⁷⁴ csak a fejedelem, illetve esetenként országos szerv *salvus conductus*sal rendelkező futárát voltak kötelesek a városok közteherként ellátni, ugyanakkor az országgyűléseken állandóan visszatérő panasz, hogy egyéb utazók is ellátást követelnek a városoktól,⁷⁵ jelezvén, hogy az igény egy szélesebb körű rendszerre megvolt Erdélyben. A törvényekben rögzített városok mint ellátóhelyek megállapítása a rögzített útvonalak kialakulásának irányába hatott.⁷⁶

A Habsburgok által kormányzott területen az első postaútvonalat 1490-ben I. Miksa állította, elsődlegesen katonai célok miatt, a hadiposta azonban 1526 után sem szűnt meg, hanem kormányzati, közérdekű célok érdekében továbbra is fennmaradt. A postamesteri tisztséget gyakorlatilag örökletesen a Paar család tagjai töltötték be a XVI. században, a posta költségeit pedig a Magyar és a Szepesi Kamara mellett a stájer, az alsó-ausztriai rendek és az Udvari Kamara képviselte. Az 1622:XXIV. tc. értelmében csak magyar postamester volt alkalmazható a továbbiakban, a kiadásokat pedig a Magyar és a Szepesi Kamara viselte a későbbiekben, gondot jelentett azonban, hogy a Paar-ok hűbérként bírták a Habsburgok uralta tartományokban a postamesteri címeket, így az egységes vezetés hiánya miatt a XVII. század első fele a visszaesés időszaka volt.⁷⁷ A futárszolgálat továbbra is fennmaradt, a postajáratok — R. Várkonyi Ágnes szerint — valamelyest tehermentesítették, de nem helyettesíthették azt.⁷⁸ A főúri udvarok önálló kommunikációs rendszert működtettek, a familiárisok fontos szerepet kaptak az információ-továbbításban, fontosabb leveleket, üzeneteket küldött velük az uruk.⁷⁹ A városok futárszolgálatra építő hírtovábbító rendszerének jó határfoka nemcsak a felső-ma-

73 *Kamodý*, 1985., *Kamodý*, 1999. 65–81. p.

74 *Hennyey*, 1926. 34–42. p., *Trócsányi*, 1980. 250–253. p.

75 Vizsgált korszakban: EOE., 1886. 52. p., 180. p., EOE., 1887. 13. p., 124–125. p., 220–221. p., 253–254. p., 255. p., 289. p., 371. p.

76 *Hennyey*, 1926. 41. p.

77 *Munkás*, 1911., *Hennyey*, 1926. 34–119. p., *Ember*, 1946. 372–379. p., *Kamodý*, 1985. 65–89. p., *Kamodý*, 1999., *Kenyeres*, 1999., *Pálffy*, 1999.

78 *R. Várkonyi*, 1999/1. 12. p.

79 *Koltai*, 1999. VIII., *Koltai*, 2001. 15–17. p. Batthyány: *Varga*, 1981. 94–95. p., 129–130. p., *Koltai*, 2001. 117. p., *Esterházy: Koltai*, 2001. 87–88. p., *Hiller*, 1992. 45. p.

gyarországi városok vonatkozásában, hanem a szabad királyi városokra vonatkozóan is megállapítható, sőt Miskolc példája is alátámasztja a futárszolgálat hatékonyságát.⁸⁰

2. Elemzés

2.0. Munkamódszer

A vizsgálat forrásául két forráscsoportot használtam, naplókat és leveleket. Európában ekkoriban már a hírhez jutás térben és időben leghatékonyabb formájának az újság számított, ugyanakkor a hírpia kialakításában, a véleményformálásban a levelezés továbbra is kiemelt szerepet játszott.⁸¹ Hazánkban a korszakban még nem jelent meg újság, így az aktuális hírek továbbításának legfőbb eszköze a levél lehetett. A naplók forrásként való felhasználásának háttérben a korábbiakban már említett szóbeliség szempontja állt, az információáramlás informális csatornáit között mindenféleképpen számolnunk kell a személyes találkozások révén átadott információval. Jelen vizsgálatnak nem célja az így továbbított hírek, álhírek, pletykák vizsgálata, ugyanakkor a naplók kis léptékű adatai mutatják azt, hogy adott utazó pontosan milyen útvonalon haladt, milyen időközönként pihent meg.⁸² Ennek megfelelően az elemzett naplók kiválasztásánál azt tartottam szem előtt, hogy minél aprólékosabban rögzítsék a haladási útvonalat, valamint hogy a vizsgált időszak és terület úgy váljék lefedhetővé, hogy szerepeljen a megjelölt időintervallumokat és az elkülönített terület egységeket átlépő utazó is a forrásanyagban.⁸³ A levelek kiválasztásánál ezen túl szerepet kapott, hogy eltérő társadalmi státuszú

⁸⁰ Németh, 1999. 17–27. p., H. Németh, 2004. 193–211. p., Bán, 1997. 116–117. p.

⁸¹ A levelek gazdasági, politikai életben betöltött sokféle funkcióját vette száma: *Faulstich*, 1998. 48–68. p. Sőt újabban Maulshaugen fejtekte ki, hogy az aktuális hírek továbbításában — az újságokkal szemben — továbbra is a leveleké az elsősorú szerep. *Maulshaugen*, 2005. 413., 421–424. p.

⁸² *Witthöft*, 1982. 203–205. p., *Behringer*, 2003. 25. p.

⁸³ A kiválasztott naplók: ApNap., BatNap., KeczNap., NemNap., RákNap., RhédNap. *Apafi Mihály* (1632–1690) erdélyi fejedelem (1660–1690); *Batthyány (II.) Ádám* (1610–1659) 1633–1659 Kanizsával szembeni végvidéki és dunántúli kerületi főkapitány; *Hiadvégi Nemes János* (1630–1688), Rákóczi Zsigmond udvarában szolgált, majd II. Rákóczi György diplomatája lett, 1678 után az erdélyi fejedelmi tanács tagja; *Keczer Ambrus* (1620–1671) Thököly István familiárisa, gazdasági intézője, az 1660-as években aktivizálódó közmemesi szervezkedés egyik központi alakja; *Rákóczi László* (1633–1664), Sáros vármegye főispánja, 1658-tól királyi kamarás; *Rhédei László* (1636–1663), Rhédei Ferenc erdélyi fejedelem (1657–1658)

egyének is szerepeljenek a forrásanyagban, illetve, hogy biztosított legyen a futár-szolgálat és a posta használata is.⁸⁴ Az utazásokból nyerhető sebességadatokkal rekonstruálható az éghajlati, környezeti és technikai eszköz hatásának a szerepe, a vizsgálat második lépcsőfokaként pedig sor került ezen adatok összevetésére a levelezési anyagban megmutatókozó hatásmechanizmussal.

Az információtörténeti megközelítés a hírek minőségének, mennyiségének, hitelességének szempontját tartja szem előtt,⁸⁵ míg a kommunikációtörténeti megközelítés a hírhez jutás közösségi módjaival, a résztvevők eszköztárával, a gyorsasággal és a hatékonysággal foglalkozik. A vizsgálatban elsősorban a kommunikációtörténeti irányultság érvényesül,⁸⁶ annak irányzatai közül is a technológiai szemléletmód — vagyis az, hogy az egyes korszakban uralkodó médium miként befolyásolja a kommunikációs rendszert —, ennek tanulságainak a felhasználásával, de komplexitásra törekedve igyekeztem vizsgálni a vázolt témát. A vizsgálatban különféle sebességadatok átlagainak alakulásával dolgoztam, úgy vélem, hogy a mennyiségi adatok nyomán megmutatókozó tendenciák segítséget nyújthat-

fia, 1661-től Háromszék főkapitánya. Továbbá Zrínyi Miklós levelében rögzített haladási útvonalát is ide soroltam. ZrínLev. 2003. 593. A felhasznált források jegyzékét közlöm a dolgozat végén, táblázat formájában feldolgozott változata. Horváth, 2009. 90–109. p. Példaként:

Időpont	Indulás	Ebéd	Vacsora	Össz. út km	Sebesség			Hivatkozás
					De	Du	Napi	
					km/h			
1657.01.8.	Misztótfalu	Szinyér- várallya	Remete	16	4,1	7,1	4,6	RhédNap.228. p.
1657.05.01.		Győr	Szil			6,7	6,7	BatNap. 55. p.
1657.10.04.	Olcsvaapáti –Aranyosi rév	Tizaszalka	Kászony	24	2,7	2,4	2,0	RákNap. 318. p.
1658.12.14.	Kőhalom	Sövényesség	Dálya	26	1,9	3,3	4,1	NemNap. 251. p.
1664.07.14.	Lucsivna – Vaséc és Vichodna között	Szentpéter	Szentmiklós	41	5,4 9,9	1,7	3,4	KeczNap.161. p.
1664.02.28.	Ebesfalva		Gálfalva	19		2,0	1,6	ApNap.88. p.

84 A feldolgozott levelek jegyzéke: Horváth, 2009. 109–124. p.

85 Z. Karvalics, 1996. 10–25. p.

86 Szeckő, 1971. 79–91. p., Lázár, 2001. 29–33. p.

nak a keretfeltételek megállapításához.⁸⁷ A távolságokat Lipszky János térképe segítségével állapítottam meg.⁸⁸ A korszak folyamán mindinkább elterjedt az órának mint időegységnek az alkalmazása, de továbbra is gyakran használatos a természeti viszonyokkal, illetve az étkezéssel kapcsolatos időmegjelölés, a forrásokban szereplő némely pontos időmegjelölés alapján, a reggeli indulás időpontjának 7 h-t, az ebéddőnek 11 h-t, a vacsora idejének 18 h-t tekintettem, az ebéd időtartamára 1,5 órát számoltam,⁸⁹ így délelőtt 4 óra, délután 5,5 óra lehetett az utazásra fordított idő, de a naplókban felmerülő egyéb bejegyzéseket — „*feles ideig mulattam,*” „*misén voltam,*” „*vacsora későn*” — is igyekeztem figyelembe venni. Az átlagsebesség megállapításához a naplóknál 12 h-val számoltam, hiszen — amennyiben ezt külön nem jelzik — biztosnak vehető, hogy nem haladtak éjszaka, a levelek esetében azonban már 24 h-val, ugyanis a korszak optimális lehetősége, a postaszolgálat már az éjjel-nappali levéltovábbítást tette lehetővé.⁹⁰

87 Kifogásolja: Z. Karvalics, 2003. 39. p.

88 Lipszky, 2002.

89 Források: Apor, 1978. 33. p., Bethlen, 1980. 516. p., UdvRend., 2001. No. 92.; Tóth, 1994. 121–123. p., Benda, 2005. 494–495. p.

90 A összegyűjtött leveleket feldolgozó táblázat: Horváth, 2009. 109–124. p. Példaként:

Feladó	Címzett	Feladás	Érkezés	Válaszlevél	Táv (km)	Sebesség (km/h)		Hivatkozás
						Érkezésig	Válaszig	
		helye, dátuma						
Barkóczy István	Wesselényi Ferenc	Teplice 1664.04.25.	Szerencs 1664.05.15.	Tokaj 1664.05.17.	120	6	0,23	E 199 4. cs. 8. f.
Batthyány Ádám	Pálffy Pál	Rohonc 1649.08.06.	Bajmóc 1649.08.17.	Bajmóc 1649.08.17.	230	0,9	0,9	PálLev. 57. p.
Esterházy [X]	Vitnyédy István	Bécs 1664.04.02.	Sopron 1664.04.03. estve	Sopron 1664.04.04.	60	1,7	1,25	MTAK 3603. 1376. f.
Gyulay Ferenc	II. Rákóczi György	Várad 1657.11.14.	Görgény 1657.11.17. este 6 után		225	2,5		Trócsányi 1990. 305. p./1320.j.
Mednyászky Jónás	Wesselényi Ferenc	Beckó 1659.05.20.		Stubnya 1659.05.22.	75		1,6	P 497 2. cs. 10. f.
Teleki Mihály	Dalmady István	Ecsed 1659.04.24.	Sárospatak 1659.05.01.	Sárospatak 1659.05.01.	80	0,4	0,4	TelLev. 1905. 395. p.

Adatokat három időintervallumból gyűjtöttem, az 1649–1651 közti látszatbéke időszakából, az 1655–1660 közti, elsősorban Erdélyt érintő háborús időszakból, valamint 1664-ből, a Magyar Királyság elleni hadműveletek idejéből. A vizsgálat középpontjában a Magyar Királyság áll, kitekintéssel az erdélyi területekre. Négy területsoport különíttem el: a Magyar Királyság Duna vonalától délre eső részét (1T), Alsó-Magyarország (2T), Felső-Magyarország (3T) és az Erdélyi Fejedelemség területét (4T). A Magyar Királyság domborzati viszonyok szerinti — Dunántúl, Felvidék — részekre bontása helyett azért tartottam célszerűbbnek ezt a felosztást, mert Felső-Magyarország területe az Erdélyi Fejedelemséghez való földrajzi közelség, az aktivizálódó politikai élet, az itt formálódó köznemesi ellenzék magatartása miatt speciális szerepet játszhatott.⁹¹ Három típusú utat különíttem el, posta-, kereskedelmi és egyéb utat, s a térképre vetítettem a naplórók

Feladó	Címzett	Feladás	Érkezés	Válaszlevél	Táv (km)	Sebesség (km/h)		Hivatkozás
		helye, dátuma				Érkezésig	Válaszíg	
Szepesi Kamara	Pozsonyi Kamara	Kassa 1664.03.11.		Pozsony 1664.03.24	310		0,9	MOL E 23 a. sor. 1664.03. 11.
Baththyány Kristóf	Vitnyédy István	Németújvár 1664.04.16.	Sopron 1664.04.16. 11óra	Sopron 1664.04.19.	72	3	1	MTAK A 3603 1390. f.

⁹¹ Varga J. János szerint a 16. századtól kezdve itt Északkelet-Magyarországon, elsősorban Heves, Borsod, Gömör, Zemplén, Ung vármegyék területén, kimutatható egy törökbarátság felé orientálódó politika. A területet szerinte „az 1630–1640-es években önálló »államalakulatként« »Orta Madzsar« néven említik az oszmán források,” a földrajzi alapon szerveződő fogalom politikai töltetet kapott, „Isztambul hozzá kapcsolta ... az oszmán orientációjú, Habsburg-ellenes mozgalmakat,” s az 1650–60-as években ennek jelentősége mindinkább megnőtt, hiszen — Varga szerint — sem a Habsburg, sem a erdélyi fél nem tudta tartósan hatalmi ellenőrzése alá vonni, nem tudta adminisztratív rendszerét hatékonyan kiéptíteni. Ilyen módon a keleti, felvidéki köznemességet sokkal nagyobb politikai aktivitás jellemezte, nagyobb önálló cselekvési lehetőséggel rendelkezett, míg a nyugati területeken kevesebben jelentek meg a vármegyegyűléseken, az országgyűlések mint az országos politikai életbe való bekapcsolódási lehetőségek iránt is kisebb érdeklődés mutatkozott. *Varga, 2002. 417–419. p.*

útvonalait.⁹² Az időjárás viszonyok elemzésénél elsősorban az általam is használt forrásokra támaszkodtam, azoknál az éveknél, ahol nem állt rendelkezésre elegendő adat, ott a Réthly Antal szerkesztette kötet adatait használtam.⁹³

2.1. Naplók elemzése

Az emberi tényezőről

A vizsgálathoz az adatokat hét utazótól nyertem, így a vizsgálandó szempontok közül nem hagyható ki az emberi tényező sem, az adott utazó mentalitása, az, hogy utazásai során mennyire mutatkozik ráérősnek vagy sietősnek. A Batthyány Ádám utazásából fennmaradt adatok alapján ő tűnik a leggyorsabbnak, Zrínyi Miklós, Rákóczi László, Hidvégi Nemes János, Rhédei László 5–6 km/h közötti maximális és 3–4 km/h közti átlagsebességétől Keczer Ambrus kevéssel maradt el, Apafi Mihály azonban lényegesen elmaradt ezektől az átlagoktól.

1. táblázat.

Az egyes utazók átlagsebessége
(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h)
(d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	(c)	(d)
Batthyány Ádám (1657)	6,7	4,3
Zrínyi Miklós (1651)	5,9	3,3
Rákóczi László (1657, 1658)	5,6	3,4
Hidvégi Nemes János (1658, 1664)	5,5	4,2
Rhédei László (1655, 1657)	5,2	3,3
Keczer Ambrus (1664)	4,6	2,7
Apafi Mihály (1664)	2,3	1,9

92 Függelék 1. Térkép. Megjegyzem, hogy a térképen az átláthatóság kedvéért a kereskedelmi és postaútként is működő útvonalakat vastagított vonallal tüntettem fel, de a számításokban külön kategóriaként vettem figyelembe.

93 Időjárás, 1962.

Az adatok értelmezéséhez — előljáró a technikai eszközök lehetőségeihez

Az adatok nyomán 4 átlagsebességet számoltam: délelőtti, délutáni, napi maximum és napi átlagsebesség alapján. A délelőtti sebesség azért lehet jellemző, mert ez azt az állapotot mutatja, amikor pihent lovakkal haladtak. A délutáni adatok fáradt utas és lovasa haladását tükrözik, bár ezen adat hibaszázalékát növeli az, hogy ezek közé azokat az eseteket is besoroltam, amikor az egész napra vonatkozóan csak egy érkezési időpont állt rendelkezésre. A napi maximum sebesség mutathatja az adott útviszonyokon elérhető maximális sebességet. Az átlagsebesség esetén történő egységesen 12 h-val való osztás lehetőséget teremt arra, hogy az információtovábbítás realizálódó helyzetéről mutasson képet. A táblázatból látható, hogy a délelőtti sebesség jelentősen meghaladja a délutánit, ezzel is a lóváltó-állomások jelentőségét húzva alá. A maximális sebesség oszlopa szerint a magyar útviszonyok mellett a korszakban az 5–6 km/h-s sebesség jelentette az információtovábbítás potencióális sebességét, a posta 7,5 km/h-s átlagsebessége nehezen képzelhető el.

2. táblázat.

A naplók átlagsebesség-adatai évek szerint

(a) délelőtti sebességek átlaga (km/h) (b) délutáni sebességek átlaga (km/h)
(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h) (d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	(a)	(b)	(c)	(d)
1651	12,4	2,8	5,9	3,3
1655	6,3	4,3	6,2	4,0
1657	5,7	3,9	5,5	3,3
1658	5,6	4,1	5,3	4,1
1664	4,7	3,1	3,9	2,5

Az időjárás

Ha a délelőtti sebességek és a napi maximális sebességek átlagát tekintjük, akkor arra következtethetünk, hogy a legkedvezőbb útviszonyok tavasz-nyár-ősz-tél sorrendben követték egymást, a legnagyobb különbség a téli időszak adataiban mutatkozott. A napi átlagsebességek átlagát figyelembe véve látható, hogy itt a nyári adat nagyobb, mint a tavaszi, az előbbieket tükrében ez talán azzal magyarázható, hogy nyáron a korábbi virradás miatt hamarabb indultak útnak, így több időt töltöttek úton (3. táblázat). Ha kizárólag Rákóczi László vagy Keczer Ambrus naplóját tekintjük, akkor is hasonló tendenciákat tapasztalhatunk.⁹⁴ A tavaszi adatokat vizsgálva feltűnő az 1664-es év jelentős elszakadása a többi adattól, ismeretes, hogy ezen évben még májusban is esett hó, illetve nagyon esős is volt az évszak,⁹⁵ talán ezzel magyarázhatók az alacsonyabb értékek, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy csak a két — a többihez képest — lassabb utazótól szerepel adat 1664-ben. A nyári időszak esetén az 1657-es évről tudjuk, hogy júliusban „*Voltak akkor két éjjel nagy hóharmatok,*” „*s hogy rossz, hideg időjárás volt, sok jégveréssel,*”⁹⁶ ennek hatásának tulajdoníthatjuk, hogy az 1658-as évhez képest alacsonyabb sebességekkel találkozunk itt. Az 1664-es év az előző két évnél alacsonyabb adatot mutat, június–július folyamán a rendkívüli esős időszak miatt nagyon nehezen járható útviszonyok lehettek a jellemzőek.⁹⁷ Az 1655-ös év rendkívül meleg nyarat meleg ősz követhette,⁹⁸ s az őszi sebességadatok közül is ez az év kiemelkedően magas adatokat mutat. Az 1657-es és 1664-es év ősze alacsony adataiban szintén szerepet játszhatott az időjárás: ezek az őszek rendkívül esősek

94 4. táblázat. *Az időjárás hatása az egyes utazók naplójában*
(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h) (d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	Tavasz		Nyár		Ősz		Tél	
	(c)	(d)	(c)	(d)	(c)	(d)	(c)	(d)
Rákóczi László	5,8	3,4	6,4	3,4	5,4	3,6	3	1,8
Keczer Ambrus	4,9	2,8	4,5	3	3,9	2,8	4,1	2,2

95 KeczNap.1664. 03. 27. 146. p., 1664. 05. 08. 152. p., 1664. 05. 21. 154. p.

96 1657. 07. 25. NemNap. 247. p., Időjárás, 1962. 187. p.

97 KeczNap. 1664. 06. 18. 157. p., 1664. 06. 19. 158. p., 1664. 07. 01. 160. p., 1664. 07. 02. 160. p., 1664. 07. 05. 160. p., 1664. 07. 06. 160. p.; továbbá: Időjárás, 1962. 198–200. p.

98 1655. 10. 20–25. NemNap. 245. p., *Rác*, 1993. 78. p.

voltak, a folyók áradni kezdtek, és hó is esett már októberben.⁹⁹ A téli időszakok vonatkozásában az átlagsebességek megközelítően azonosnak mutatkoznak, a hidegre mint a haladást lassító tényezőre a naplókban ritkán fordul elő utalás, valószínűsíthetően amiatt, hogy a fagyott úton szánnal viszonylag gyorsan lehetett közlekedni, ami igazán gátolta a haladást, az „*a vizeknek nagy áradása és jegeknek indulása.*”¹⁰⁰ Az 1658-as év napi maximumai elmaradtak a többi évtől, ezt valószínűleg az év eleji kemény havazásoknak tulajdoníthatjuk.¹⁰¹ Érdekes jelenség tapasztalható 1664 telének vonatkozásában, a napi átlagsebesség esetén nincs jelentős módosulás, ha viszont egyedi, abszolút adatokat tekintünk, akkor 1657-ben 7,3, 1658-ban 4,7, 1664-ben pedig 8,7 km/h a napi maximum, ha a délelőtti sebességeket, akkor szintén kiemelkedik az 5,7 km/h-s átlag, ennek okát az aktuálpolitikai helyzet jelentheti, az utazók igyekeztek, de a rossz időjárás miatt nem tudtak egész nap haladni.

3. táblázat.

Az időjárás hatása a naplókban évek szerint

(a) délelőtti sebességek átlaga (km/h) (c) napi maximális sebességek átlaga (km/h) (d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	Tavasz			Nyár			Ősz			Tél		
	(a)	(c)	(d)	(a)	(c)	(d)	(a)	(c)	(d)	(a)	(c)	(d)
1651				12,4	5,9	3,3						
1655	6,2	6,1	3,9				11,5	7,4	6,8			
1657	6,7	6,7	3,7	4,6	4,6	3,9	5,5	5,5	3,5	4,5	3,9	2,5
1658	6,0	5,9	4,3	7,1	6,6	4,4	6,7	6,4	4,0	2,8	3,0	2,4
1664	4,6	3,5	2,5	5,1	4,4	2,9	4,0	3,6	2,4	5,7	3,9	2,3
Össz	6,3	5,9	3,7	6,2	5,5	3,9	5,0	4,8	3,1	4,6	3,8	2,4

⁹⁹ RákNap. 1657. 11. 02. 322. p., továbbá: Időjárás, 1962. 185–186. p.; KeczNap. 1664. 09. 03. 168. p., 1664. 09. 08. 169. p., 1664. 09. 13. 170. p., 1664. 10. 02. 173. p., 1664. 10. 06. 174. p., 1664. 10. 07. 175. p., 1664. 10. 08. 175. p., 1664. 10. 10. 175. p., 1664. 10. 22. 177. p., 1664. 11. 02. 178. p., 1664. 11. 03. 178. p., 1664. 11. 13. 180. p., 1664. 11. 16. 180. p., 1664. 11. 18. 180. p.

¹⁰⁰ 1664. 02. 26. TelLev., 1907. 54. p. Továbbá: Időjárás, 1962. 179. p. (1651), 185–186. p. (1657), 187. p. (1658), 198–199 p. (1664)

¹⁰¹ Időjárás, 1962. 187–188. p.

A táj

Az átlagsebességi adatokat vizsgálva úgy tűnik, hogy a Magyar Királyságban a Dunától délre eső területeken volt a legkedvezőbb a helyzet, itt 6–7 km/h-s maximumsebességi átlagokkal találkozunk, Magyarország másik két része és az Erdély Fejedelemség pedig 4–5 km/h-s átlaggal jellemezhető, mely feltételezhetően kapcsolatba hozható a domborzati viszonyokkal (5. táblázat). Ugyanakkor az abszolút legnagyobb sebesség értékét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy 3T-en Rákóczi László 29 km/h-s sebességgel száguldott egy ízben¹⁰², de 11,5 km/h is előfordult, az 1T-en legmagasabb adat 12,5, a 2T-en 10,3, 4T-en pedig 8,7 km/h volt. A maximális sebességek átlagát háromfokozatú skálára vetítve, ily módon, az adott skálához tartozó, az egyes területeken előforduló gyakorisági mutatók tovább árnyalhatják a képet (6. táblázat). Az 1T viszonyai tűnnek továbbra is a legkedvezőbbnek, a 9 km/h feletti tartományba esik az előforduló értékek 29%-a, és a legalacsonyabb tartományban csak 2 esetet találunk. A 2T és 3T viszonyában megállapítható, hogy 3–5,9 km/h közötti tartományban a 2T-ről több adat fordult elő, és a 6 km/h feletti tartományban is csak valamelyest maradt el a 3T-től, ráadásul tekintetbe véve, hogy a 2T adatainak többsége Keczer Ambrus utazásaiból származik, akinek átlagsebessége a 3T-en is lassabb volt, mint a 3T-nek a legtöbb adatot adó Rákóczi Lászlóé,¹⁰³ feltételezhetjük, hogy 2T-en jobbak lehetnek a haladás feltételei. Erdély esetén nagy arányban találunk adatokat a legalsóbb tartományban. Figyelemreméltóak a Rhédei László útinaplójából rekonstruálható adatok, ő ugyanis mind a négy területen átutazott, nála Nyugat-Magyarországtól Erdély felé haladva egyre csökkenő adatokkal találkozhatunk, az 1T-en majdnem 6,9 km/h-s sebességgel, meg a 2T-en 5,9 km/h-val utazott, ettől nem jelentősen maradt el a 3T adata, viszont a 4T-n regisztrált 4,3 km/h-s sebesség már jelentős lemaradásnak tekinthető, így ha feltételezzük is, hogy Apafi lassabb mozgása befolyásolhatta az adatokat, Rhédei

102 „paripára ülvén fertályóra alatt” járta meg a Hrabkó és Sáros közötti mintegy 15 km-es távolságot. RákNap. 305.

103 7. táblázat. *A táj szerepe egyes utazók naplójában*

(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h) (d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	1T		2T		3T		4T	
	(c)	(d)	(c)	(d)	(c)	(d)	(c)	(d)
Keczer Ambrus			4,6	2,8	3,9	2,65		
Rákóczi László			4,9	3,95	5,9	3,2	4,9	3,2
Rhédei László	6,9	3,7	5,9	4	5,7	3,5	4,3	2,6

adatai mindenképpen nehezebb körülményekre utalhatnak Erdély területén. Összegzésül megállapítható, hogy a legkedvezőbb útviszonyok 1T-2T-3T-4T sorrendben követhették egymást.

5. táblázat.

A táj hatása a naplókban évek szerint

(a) délelőtti sebességek átlaga (km/h) (c) napi maximális sebességek átlaga (km/h)

	1T		2T		3T		4T	
	(a)	(c)	(a)	(c)	(a)	(c)	(a)	(c)
1651	12,4	5,6						
1655	7,1	7,5	6,2	5,7	5,9	6,1	11,5	7,4
1657	8,1	6,7	4,2	5,7	6,1	6,0	4,9	4,6
1658			5,4	5,2	6,3	5,5	5,6	5,3
1664			4,7	4,3	4,5	4,4		2,8
Össz.	7,1	6,4	5,1	4,9	5,6	5,3	5,1	4,3

6. táblázat.

Az egyes területeken előforduló maximális sebességek

(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h)

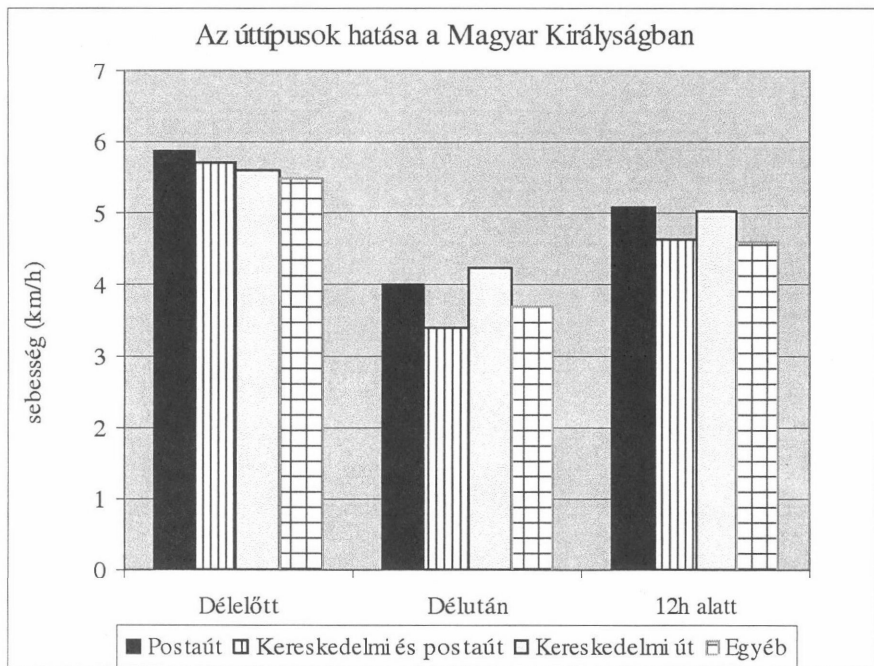
(c) alapján	1T		2T		3T		4T		Össz.
	eset	%	eset	%	eset	%	eset	%	
0-2,9	2	11	8	12	18	19	30	31	57
3-5,9	7	41	40	61	4	47	45	45	133
6-8,9	3	17	16	24	23	25	21	21	62
9-	5	29	2	3	7	8	2	2	15
Össz.	17		66		92		98		267

A naplók adatait a különböző úttípusokra vetítve láthatjuk, hogy a posta és kereskedelmi utakon az egyéb útvonalaknál nagyobb átlagsebességek voltak a jellemzőek, ugyanakkor a sebesség ekkor sem érte el a 6 km/h-t. A postaútvonalak a

délelőtti sebességek vonatkozásában a leggyorsabbak, a délutáni szakaszoknál azonban nagy mértékben csökkent a sebesség, ennek hátterében a postaállomásokon ellátási nehézségeket feltételezhetünk. Az egyes úttípusok használatának gyakoriságáról térképet készítettem, érdemes kiemelni a Tokaj-Szerencs, valamint a Szenc-Pozsony környéki területet, ahol a postaútvonallal szemben az egyéb utakat részesítették előnyben az utazók, de figyelemreméltó az is, hogy Lucsivna után szétváló kereskedelmi és postaút közül a kereskedelmi utat használták sűrűbben, ezek hátterében a személyes kapcsolatépítésre való törekvést feltételezhetjük, melynek jelentőségére a későbbiekben még visszatérek.¹⁰⁴

I. diagram

Aktuálpolitika és az utazás gyorsasága

104 Függelék 1. térkép.

Az útinaplók 1651-ben és az 1655–1658 közötti időszakban hasonló képet mutatnak, az 1664-es évben azonban ennél lényegesen alacsonyabb átlagsebességgel találkozunk (2. táblázat), noha a hadi, politikai események miatt gyorsuló híráramlásra lett volna szükség. A háború miatti veszély, valamint a pestistől sújtott település kerülése is lassíthatta az utazókat,¹⁰⁵ de a kérdés egy aspektusaként emlékeztetnek az 1664-es időjárás viszontagságos voltára is.

2.2. Levelek elemzése

A társadalmi csoportok lehetőségeiről

A naplók elemzésénél az emberi tényező figyelembevétele sem tűnt mellőzhető szempontnak, a levelek elemzésénél az egyéneket mint egy-egy társadalmi csoport képviselőit vizsgáltam, két megfontolandó szempont kínálkozott: egyfelől hozzáállásuk, időérzékenységük, másfelől pedig lehetőségeik vizsgálata.

Az érkezési dátum szerint számított átlagsebesség, mely az adott társadalmi csoport számára rendelkezésre álló információtovábbító rendszer gyorsaságát tükrözi, a főnemesség lényegesen kedvezőbb helyzetére vetett fényt: a főnemések 2,1 km/h-s sebessége mellett a köznemesek 1,1 km/h-s sebessége regisztrálható. Az évenkénti bontásban való elemzés a főnemesség vonatkozásában nagyobb szórást mutatott, a rekordadatok is hozzájuk köthetők, mely a nagyobb mobilizálható potenciálra utalhat, míg köznemesek esetén a kisebb átlagsebesség kiegyensúlyozottabban alakult. Az érkezési dátum regisztrálása a köznemesi csoportnál magasabb arányban fordult elő, ami valószínűsíthetően a korábban már említett esetlegességi tényezővel hozható összefüggésbe,¹⁰⁶ ugyanakkor az, hogy legnagyobb arányban a főneméseknek írott leveleikben bukkant fel arra utalhat, hogy igyekeztek elhivatottságukat, precizitásukat ilyen módon is kifejezésre juttatni (8. táblázat). A válaszlevelek megszületéséig eltelt idő arra utal, hogy lehetőségeik korlátozottak voltak, saját futárok híján a leveleiket valamely éppen arra felé igyekvővel, esetleg postával küldhették el, Vitnyédi István panaszkodott is a küldés nehézségei

105 „Késmárkra sem divertálhatván az ottan már ugyan alkalmasint elkezdett pestisre nézve.” Thököly István Wesselényi Ferencnek. Vagondrisselly, 1664. 08.17. ThökLev. 348. p., „sokat kerülvén sem kerülhettem volna el Lublyónál való pestises falukat, az hol hirtelen inasom és szakácsom megtanálván betegedni, utban kellett maradniuk Gyerekeim kezé sem mertem menni, hanem egynehányad magammal szorultam ide, várván, mint lesz tovább dolgom” Thököly István Wesselényi Ferencnek. Likava, 1664. 09.16. ThökLev. 350. p.

106 Heil, 2005. 263–264.

miatt egyik levelében: „*Levelem késűn járásáru nem tehetek, mert midőn embernek szűz leánya nincsen, az kurvackal kel tanczolny, ugy kel küldenem, az mint lehet, nem az mint akarnam valoban.*”¹⁰⁷ Főnemes–főnemes viszonylatban az alacsony regisztrálás a biztosabb levéltovábbítás jelzője lehet, a válaszadásig eltelt rövidebb idő valószínűleg nem független attól az udvari rendtartásokban megfogalmazott követelménytől, hogy egy inas mindig álljon készenlétben a levelek vitelére.¹⁰⁸

8. táblázat.

A társadalmi tényező hatása a levelekben

(e) érkezési dátum szerinti sebességek átlaga (km/h)

(f) válaszlevél dátuma szerinti sebességek átlaga (km/h)

(g) érkezés és válaszlevél közti különbség (nap)

Feladó–címzett státusa	(e)	Regisztrált válasz		(g)
		Esetek száma	%	
Főnemes főnemesnek	2,1	11/59	18	0,4
Főnemes köznemesnek	2,0	5/16	31	1,6
Köznemes főnemesnek	1,2	14/25	56	2,5
Köznemes köznemesnek	1,0	7/22	32	7,5

*Az időjárás*¹⁰⁹

Az időjárási viszonyoknak a közlekedésre, információtovábbításra gyakorolt hatásáról a naplók alapján kibontakozó képet a levelezésanyag vizsgálata nagyrészt megerősítette. A tavasztól ősziig tartó időszak meglehetősen hasonló képet mutatott, a nyári időszak adata emelkedett ki közülük, a télen pedig ezekhez képest mindig kisebb levéltovábbítási sebesség volt a jellemző. A tavaszi időszakok közül az 1664-es év csapadékos tavaszán kisebb volt a levéltovábbítási sebesség (1,1 km/h), az 1657-es év hűvösebb nyarának hatása kissé (1,8 km/h), az 1664-es

107 Vitnyédi István Keczer Ambrusnak. Sopron, 1664. 04. 03. MTAK A 3603 1370. f.

108 „*Az ki itt benn leszen, egyiknek legalább benn legyen egy lova, hogy ha hova küldeni kell, mindenkor készen lehessen.*” Esterházy Miklós rendtartása, 1635–1640. UdvRend., 2001. No. 88.

109 E tényező vizsgálatához, amennyiben lehetséges volt, az érkezési sebességet vettem figyelembe, más esetekben a válaszlevél szerinti sebességet, az így nyert adatokat a tendencia megfigyelésére alkalmasnak vélem, noha abszolút adatként vitathatóak.

év csapadékos nyarának hatása (1,4 km/h) viszont jelentékenyen tükröződött az adatokban.

9. táblázat.

Az időjárás hatása a levelekben a kamarai és a magánlevelezés megoszlása szerint

(h) lehetőleg érkezési dátum szerinti sebesség, ahol nincs, ott a válaszlevél dátuma szerinti (km/h)

(h) alapján	Tavasz			Nyár			Ősz			Tél		
	Egyéb	Kamara	Összesen	Egyéb	Kamara	Összesen	Egyéb	Kamara	Összesen	Egyéb	Kamara	Összesen
1649–51	0,7		0,7	1,7		1,7	0,7		0,7	0,9		0,9
1657–60	1,1	2,6	2,3	1,9	2,3	2,2	2,0	2,2	2,1	1,0	2,0	1,4
1664	1,2	1,1	1,1	1,1	1,9	1,5	0,2	1,6	1,6	1,2	0,9	1,1
Összesen	1,1	2,2	1,7	1,6	2,2	1,9	1,5	1,8	1,7	1,1	1,7	1,3

A tűj

Ha az egyes területeken belüli levelezést tekintjük, akkor mind a levelek érkezési, mind pedig a válaszadási sebessége megerősítette a naplók adatai révén felvetett megállapításokat. Az 1T gyorsabb levélváltást tett lehetővé (2,6 km/h), a 2T magasabb adata (1,34 km/h) a 3T-vel (0,85 km/h) szemben utalhat a könnyebb haladásra. 1657–1658 folyamán a 3T és Erdély között regisztrálható, kiugróan magas, 2,4 km/h-s levélváltási sebesség utalhat az információtovábbítás fontosságára, tudatosságára.¹¹⁰ 1664-ben az 1T és a 2T-én gyorsult fel jelentős mértékben a levél-szállítás üteme.

110 10. táblázat. A 3T-ről indított magánlevelek sebessége területenként (f) válaszlevél dátuma szerinti sebességek átlaga (km/h)

(f) alapján	1T	2T	3T	4T
1655–1660	0,8	1,1	0,6	2,4
1664	0,9	1,9	0,5	1,4

A táj és az aktuálpolitika szerepe a levéltovábbításban
(f) válaszlevél dátuma szerinti sebességek átlaga (km/h)

(f) alapján	1T	2T	3T	4T
1649–1651	0,7	1,1	0,6	
1655–1660	0,5	1,0	0,6	2,8
1664	2,7	1,7	0,5	0,4
Összesen	1,6	1,3	0,6	1,5

A technikai eszköz

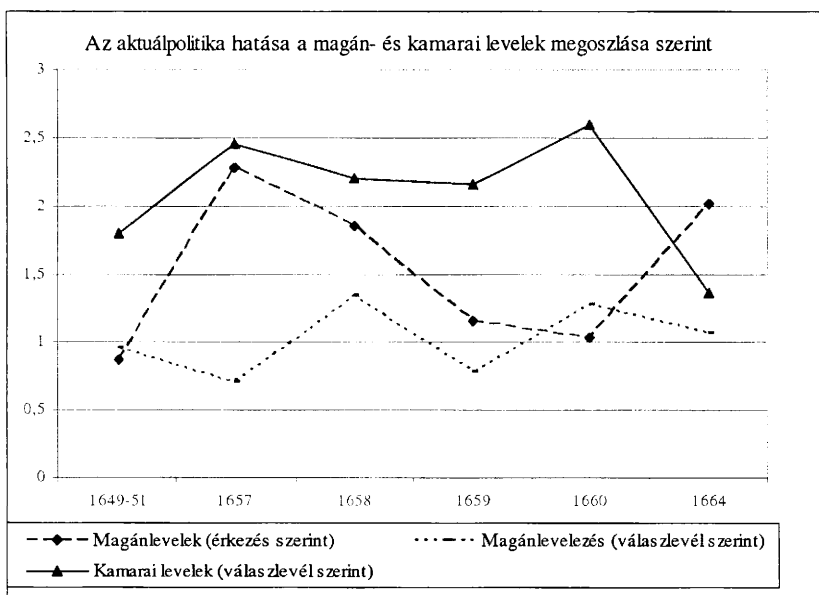
A levelek két csoportjával kapcsolatban egyértelműen megállapítható, hogy mely eszközt alkalmazták: a kamarai levelezésanyag esetében a posta, míg II. Rákóczi György levélváltásainál a futárszolgálat volt közvetítés eszköze.

A naplók alapján az adott útviszonyok közepette elérhető sebesség 5–6 km/h körül lehetett, a feltárt postacédulák (Postzettel) nyomán a XVI. század vonatkozásában megállapítható, hogy a magyar gyors posta-hálózatban az 5,6–6 km/h-s átlagsebesség realizálódhatott.¹¹¹ Ehhez képest, a vizsgált levelezésanyag szerint 2 km/h-s átlagsebesség jellemezte a postát, a leggyorsabb évben is alig haladta meg a 2,5 km/h-t, a címös levelek átlagsebessége pedig 2,2 km/h volt, bár nem téveszthetjük szem elől, hogy a hivatali ügyintézés üteme torzítja az adatokat. Ugyanakkor, még ezek, az elvárhatónál alacsonyabb adatok is meghaladják a többi levél 1,05 km/h-s válaszlevelek szerinti sebességét. Az időjárási tényező szerepét a posta kis mértékben mérsékelni tudta, tavasztól őszi tartó időszakhoz képest a tél kisebb szakadást mutat, különösen az 1657–1660 közötti teleken alig maradt el levéltovábbítás sebessége (2,0 km/h) az előző időszakok adataitól (9. táblázat). Az úttípusoknál láttuk, hogy a postaút, kis mértékben ugyan, de gyorsabb haladást tett lehetővé (I. diagram). Úgy tűnik azonban, hogy — szemben a környezeti és az éghajlati tényezőkkel — a posta az aktuálpolitikai kihívásoknak nem tudott megfelelni: 1653 után emelkedett, az 1657–1658-as esztendőben visszaesett valamelyest a gyorsasága, majd 1664-ben gyakorlatilag a felére csökken a sebesség, míg ugyanezen szakasz viszonylatában a magánlevelezések gyorsulást mutattak. A század más háborúi is visszavetették a

¹¹¹ Kenyeres, 1999. 113–114. p.

postahálózat fejlődését, a tizenöt éves háború időszaka különösen nagy zavarokat okozott a működésben. Bethlen Gábor hadjárata idején ugyan tovább működtek a posták, de Bethlen korántsem volt elégedett velük.¹¹² Európai példák is idézhetők a postai működés háború miatti zavarára, de a hazai vonatkozásban jelentkező drasztikus sebességsökkenés annak mértékét meghaladta (II. diagram), s különösen figyelemreméltó ez annak tükrében, hogy a Szepesi Kamara elszámolása alapján növekedett a postára fordított kiadás nagysága.¹¹³ Thököly István 1664-ben Bécsbe akarta küldeni futárát, de Keczer Ambrus naplójában már az indulás napján, október 19-én feljegyezte, ha „*ha el fogna mehetni az hadaktól,*” a futár a feladatát nem teljesíthette, „*Ujhelnél tovább nem mehetett az hadak miá, ma [október 28.] tért vissza,*” majd másnap újra útnak indította Thököly István, „*úgy hogy ha különben nem lehetne, postán menne,*”¹¹⁴ vagyis a posta számára csak egyfajta pótlólagos megoldásként merült fel.

II. diagram

112 Hennyey, 1926. 79., 82–83. p., Kamody, 1985. 26–27. p.

113 1655-ben 1791 forintot, 1656–1660 között 1248 forintot tett ki a postára fordított kiadás, ez 1663-ban 3095, 1664-ben pedig 3358 forintra emelkedett. Oross, 2008. 145–160.

114 1664.10.19., 28., 29. KeczNap. 177. p.

Az erdélyi postarendtartás 3,2–5 km/h sebességet írt elő,¹¹⁵ II. Rákóczi György jónak tartotta a 2,4–3 km/h sebességet, ugyanakkor az 1,7 km/h-s sebesség esetén írt fiának, hogy rendelkezzen a postáknak, hogy hamar érjenek, különben botozás várja őket.¹¹⁶ A levelek érkezés szerinti sebessége az 1640-es években 3,0 km/h, 1657–1658-ban, a kritikus erdélyi helyzet idején 2,6 km/h, látható a csökkenés, ugyanakkor ez kisebb mértékű, mint a posta háborús viszonyok közepette való visszaesése. A fejedelmi futárszolgálat e magas értéke nem általánosítható az urak által működtethető futárrendszerre, de jelzésértékű, hogy az aktuálpolitikai kihívásnak jobban meg tudott felelni. A válaszlevelek szerinti sebesség 1,8 km/h, amely szintén meghaladta a kamarai levelezés szintjét, s ezek az adatok különösen figyelemreméltóak a tekintetben, hogy láthattuk, a naplóírók sebességadatai e területen voltak a legalacsonyabbak.

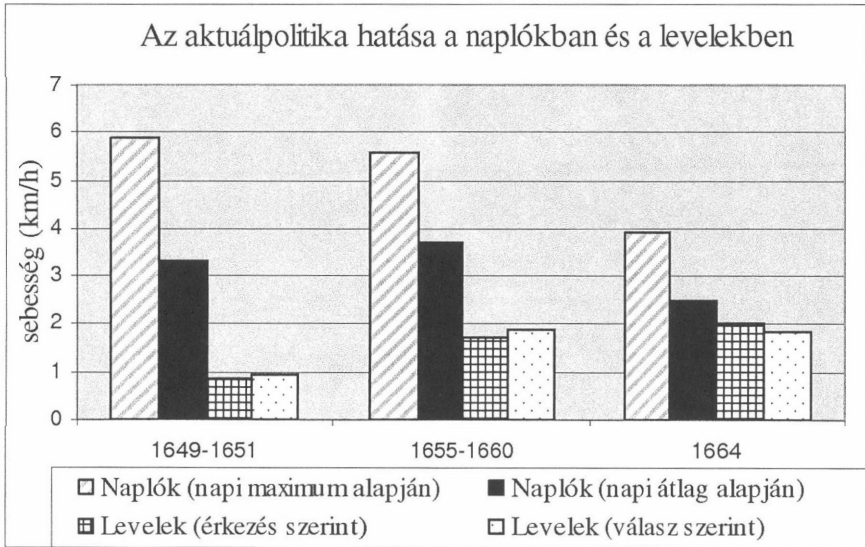
Aktuálpolitika és információtovábbítás gyorsasága

A vizsgált korszakban 1,8 km/h volt a levelek érkezés szerinti sebessége, míg a válaszdadás szerinti sebesség 1,6 km/h körül alakult. Az 1649–1651 közti időszakhoz képest 1657–1660 között gyorsult az információtovábbítás, a naplók sebességei hasonló adatokat mutattak. A naplók esetén 1664-ben jelentős csökkenést tapasztaltunk, ugyanakkor ez a magánlevelezések sebességét nem vetette vissza, sőt az érkezés szerinti sebesség gyorsabb is lett. A III. diagramon látható, hogy 1664-ben már csaknem a naplók teljes átlagsebességi értéke realizálódott a levelek érkezés szerinti sebességében, amely mindenféleképpen kiemeli az információtovábbítás fontos szerepét az adott helyzet közepette, mégha abszolút gyorsítást nem is sikerült elérni.

115 Postarendtartás, 1634. 262. A mfd adatok átszámításához: *Bogdán*, 1990. 164–147. p.

116 *Trócsányi*, 1980. 252. p.

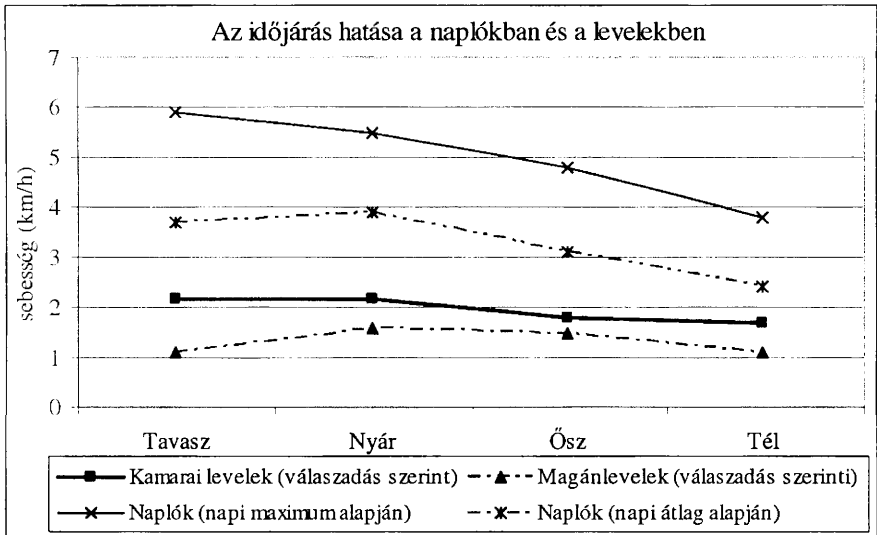
III. diagram

3. „Postán izentem vala?” — Következtetések

3.1. Az időjárás szerepe az adatok tükrében

Az egyes utazók által megtett napi átlagok a levelek átlagsebességi adatainak tükrében megerősítést nyertek, a nyári időszak teremtette meg a legkedvezőbb feltételeket (1,9 km/h), a tavaszi és az őszi időszak hasonló adataival (1,5 km/h) szemben a téli időszak alacsonyabb (1,3 km/h) adatokat mutatott. A két magyarországi kamara egymás közötti levelezésanyagával kapcsolatban kiemelendő, hogy a téli időszak esetén kisebb mértékű csökkenéssel találkozunk, mint amely a naplókat és az egyéb leveleket jellemezte, itt emlékeztetnék a bevezetésben idézett frankfurti postaplakátra, mely az időjárási tényezők legyőzését hirdette (IV. diagram).

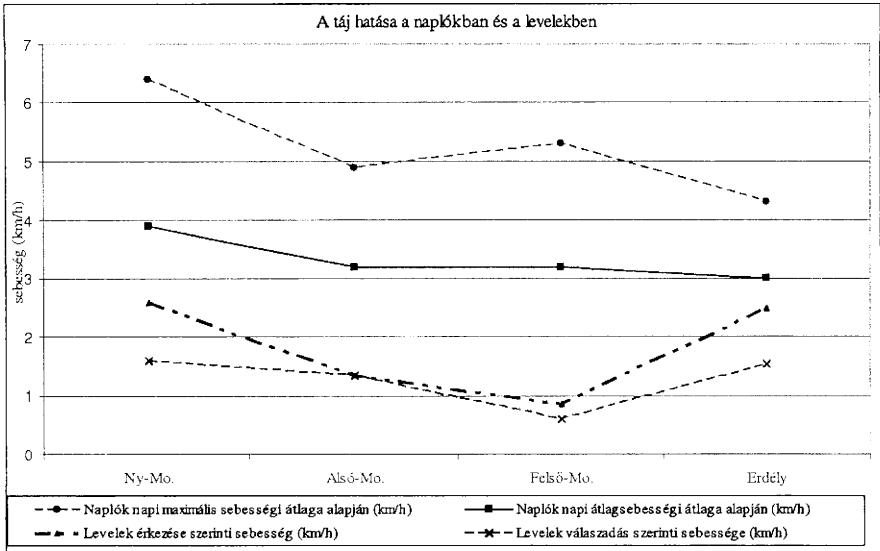

3.2. A táj szerepe az adatok tükrében

A naplók alapján feltételezhetjük, hogy a Magyar Királyság Dunától délre eső része rendelkezett a legnagyobb potenciállal, s láthattuk, hogy a sebesség itt gyorsítható fel legnagyobb mértékben 1664-ben, ugyanakkor az alábbi diagramon kirajzolódik az is, hogy éjjel-nappal, folyamatos haladás mellett mennyivel gyorsabb lehetne a hírtovábbítás. A természeti környezet adta lehetőségek kihasználása szempontjából kiemelhető a 2T, ahol az elérhető napi maximális sebesség ugyan nem, de a naplók napi átlagsebessége realizálódott, figyelemreméltó az Erdélyi Fejedelemség területe, ugyan a naplókban ott fordul elő a legnagyobb gyakorisággal a legalacsonyabb tartományba eső sebesség, ugyanakkor azt látjuk, hogy 1655–1660 közötti években az 1T-re jellemző sebességet sikerült elérni. Ezek az adatok Rákóczi György levelezéséből származtak, ezek eltérő volta szintén azt mutatja, hogy a technikai-emberi tényező miként igyekszik felülmúlni az adott kereteket. Felső-Magyarország érdekes képet mutatott: a napi maximális sebességek átlaga itt valamelyest nagyobb volt, ugyanakkor a levelek alapján számított sebes-

ség csökkenést mutatott. A helyzet értelmezéséhez érdemes emlékezetünkbe idézni az egyes útszakaszok gyakoriságáról készült térképet, melyen ez a terület nagyon sűrű szövésű képet festett, szem előtt tartva az adatok esetleges voltának lehetőségét, felvethető, hogy ennek háttérében a szóbeliségre, a személyes kapcsolatrendszer építésére való törekvés állhat.

V. diagram

3.3. Futárszolgálat vagy posta? — Az okokról Magyarországon

„...szolgámtól Ngodnak postán izentem vala”¹¹⁷ — a szavak mai jelentésének tükrében az állítás értelmetlennek tűnik, a korszakban azonban jelentést hordozott, a posta szó ugyanis a XVI. század végére a gyorsaság szinonimájává vált a magyar nyelvben. A hazai elit felismerte a postarendszer előnyeit, például Pálffy Pál, aki

117 Rhédei László Barcsai Ákosnak. Huszt, 1660. 11. 22. RhédLev. 127. p.

1625–1645 között a Magyar Kamara elnöke volt, nádorként is postapárti volt,¹¹⁸ Nádasdy Ferenc pedig így írt Mednyánszky Jónásnak szóló levelében: „*már nem gyalog posták által küldetnek az levelek, hanem hogy szaporábban és gyakrabban correspondeálhassanak az Dunántúl valókkal, Kosztolánban vagyon fizetett posta, az ki Gerencsérre viszi ... akár minden héten bizvást két izben is, ha szükség kívánja, írhat Kegyelmed, csak disponálja úgy, kedden és pénteken legyenek Csejten idején az levelek, és ha mi siető, avagy szükséges dolog leszen, írjon citókat reá,*”¹¹⁹ és Vitnyédi István egyik levelében is postalovak alkalmazásáról olvashatunk.¹²⁰ A levelek tehát a posta iránti érdeklődést, a postahasználat iránti szándékot tükrözik, de a postát mégsem használták Magyarországon széles körben a XVII. században, ennek magyarázatához a hatékonyan működő nyugat-európai posta működésével kapcsolatban felvetett tényezők áttekintése a hazai források tükrében támpontul szolgálhat.

Az állandó postaállomások felállítása maga után vonta a rögzített útvonalak, meghatározott menetrendek megjelenését is. Gottfried Heister táborszernagy vetette fel a Szatmár–Tokaj közti postaútvonal megváltoztatásának a szükségét, ugyanis „*periculum propter Turces ... inter Bator et Szathmar nec ... ordinaria posta segura esse,*” s helyette egy kicsit északabbra fekvő útvonalat javasolt a Szatmár–Csenger–Tunyog–Szamosszeg–Kemece–Keresztur–Tokaj irányban.¹²¹ A kamara az áthelyezés kivizsgálásával Sós Gábor kassai postamestert bízta meg, aki szerint veszélyekre bármelyik útvonalon számíthatnak, a Heister által javasolt útnak pedig számos hátrányát — „*plures aquas, pontes malas, loca paludosa*” emelte ki.¹²² A törökök célirányosan postalegények elleni támadására vet fényt Bogdányi János szatmári postamester jelentése: „*varadi bassa eű Feőlsege Ebeit, ugymint Postait ma holnap eősze füzeti, és úgy viteti Varadra.*”¹²³ A tokaji és kállói posták javasolták továbbá azt is, hogy a tokaji postát a Bodroghközön keresztül, Kisvárda, Tiszahát felé kellene irányítani, az indoklás ez esetben az, „*a Postaknak sok alkalmatlansagok törtenhetik, Pribekeknek széllel való erdőkön, s*

118 *Munkás*, 1911. 79. p.

119 Nádasdy Ferenc Mednyánszky Jónásnak. Seibersdorf, 1658. 03. 07. Nádasdy, 1880. 230. p.

120 „*Ugy jut eszembe, circa ultimam augusti avagy primam prasentis Kegyelmednek irt levelemben mostani Kegyelmed nekem 23 Augusti Arvabul irt levelében postalovaknak alkalmazasara feleltem.*” Vitnyédi István Keczer Ambrusnak. Sopron, 1664. 09. 01. MTAK A 3603 1468. f.

121 Gottfried Heister Szepesi Kamarának. [H.n., i. n.] MOL E 23 a. sor. 1661. 07. 01. melléklete.

122 Vas Márton Magyar Kamarának. Kassa, 1661. 07. 21. MOL E 23 a. sor. 1661. 07. 21.

123 Bogdányi János Szepesi Kamarának. Tokaj, 1663. 07. 01. MOL E 23 a. sor. 1663. 07. 04. melléklete.

*mezőkön valo lappangások miatt.*¹²⁴ A kóborlók, a tolvajok és a törökök garázdálkodása a posták működésében sok zavart idézett elő, a rögzített, számukra is előre számítható út jó lehetőséget teremthetett céljaik eléréséhez, előbbieknél az anyagi haszonszerzéshez,¹²⁵ a törököket ezen túl a kémkedés, rabok gyűjtése, az ellenség hírtovábbításban való akadályoztatása egyaránt motiválhatta, ahogy ez a forrásokból kitűnik. Számot kell vetnünk azzal is, hogy az adott postaállomásról tovább kellett szállítani még a levelet gyakran a címzetthez. A posta rögzített menetrendjéhez való igazodásra idézhető kevés számú példa európai vonatkozású, illetve kívül esik már a vizsgált időintervallumon.¹²⁶ Az Árva–Sopron viszonylatban, meglehetősen nagy gyakorisággal előforduló levélváltásoknál megvizsgáltam, köthető-e a hét valamely napjához a levélírás, azonban ez nem hozott eredményt. Az európai elvekhez hasonlóan utalnak arra a források, hogy a postáktól elvárták az éjjel-nappal való haladást.¹²⁷

A posták modern jellegű vállalkozássá alakulását nehezíthette a finanszírozás rendszere, több helyen ugyanis nemcsak hogy a harmincadhivatalokból fedezték a posták működését, hanem a harmincadhivatal működött postaként, így lehetetlené téve az önálló, gazdasági racionalításra törekvő elszámolásokat,¹²⁸ s állandó fizetési nehézségekkel küszködtek: „...*semminemű diarium nem adatik költségünkre, holot az fizetésünkis igen kicsiny ugy mint flo. 60 leven, azzal nem*

124 Balassy Sámuel Szepesi Kamarának. 1661. 08. 10. MOL E 23 a. sor. 1661. 08. 11. melléklete.; Palánky Mihály, Balassy Sámuel Szepesi Kamarának. Tokaj, 1664. 02. 25. MOL E 23 a. sor. 1664.02. 27. melléklete.

125 Protschner Bálint írja: „*az eő Felsege Proventussanak fel küldeseben ennekem nincz semmi modom az sok kborlo tolvajok allyatan minden helyeket*” Protschner Bálint Szepesi Kamarának. Nagybánya, 1662. 01. 14. MOL E 23 a. sor. 1662.01. 24. melléklete.

126 Európai vonatkozással: „*Irtam vala az utolbani levelemben Nagk (mivel ez csak egi posta napot sem mulatok el, hogi ne irnek).*” MOL E 185, a. sor., Levelezés, Szegedi Ferenc Nádasdy Ferenchez. Linz, 1645.11.28. (MOL Mikrofilmár 6900. tekercs 72. cím 11. f.); Későbbi példa: „*Jő reg rescribáltam Csucsy uramnak nagy bőven, írván Keczer Menyhárt uramnak is, de lemaradtak leveleim az mai postáról.*” Rózsahegy, 1668. 05. 04. Kecznap. 345. p.

127 Aszalay István Magyar Kamarának. Kassa, 1652. 08. 16. MOL E 210 Post. Nr. 81., Palánky Mihály, tokaji postamester ellen folytatott vizsgálatnak szintén fontos szempontja volt, hogy éjjel is továbbította-e a levelet, Tóth István tanú szerint „*minden haladék nélkül, mégh első álmkoris szorgalmatosan elküldötték,*” Nagy András pedig így nyilatkozott: „*mikor latom, hogy mind innen s mindamonnan jün az levél, mingyarast külten küldi az leveleket, én penigh szomszédgya vagyok az Postasnak.*” Kamarai jegyzőkönyv. MOL E 23 a. sor. 1664. 03. 24.

128 Bélaváry Miklós Magyar Kamarának. Kassa, 1662. 04. 18. MOL E 23 a. sor. 1662. 04.28. melléklete.

*tudgiuk ha magunkat tarcsuké vagy lovainkra kölcsük.*¹²⁹ A ló a posták esetében gyakorlatilag a működőképesség feltétele volt, a postaállomások általában csak 2 lovat tudtak eltartani, így nem véletlen, hogy egy-egy ló elvesztése nagy kárt jelentett számukra.¹³⁰ A lóhiány ráadásul állandó összeütközési pontot jelentett a katonasággal is, melynek működéséhez szintén nélkülözhetetlen volt a ló, ahogy erre Palánky Mihály, tokaji postamester levele utal: „*az Mostani haboru üdökre nézve ... mivel gyakorta mind az Posta lovakat elvonják.*”¹³¹ A posta hazánkban is foglalkozott privát levelek szállításával, Sós Gábor, kassai postamester ugyanakkor kifogásolta, hogy a katonák „*csak magok Privatumjaertis fárasztottak az szegény postakat,*” és utalt arra is a kamarához írott levelében, hogy a lovakat túlterhelték („*nagy suljos terheket kötözvén nyomorult postalovakra*”), mind pedig a postilionokat túlzott teljesítményre kényszerítették.¹³² Továbbá jelezte azt is, hogy nem riadtak vissza a kegyetlenségtől sem, amikor ugyanis egyszerre két hivatalnok is érkezett, az egyik Wolfgang Friedrich Cob vezérőrnagy, a másik pedig az udvar követe, s mindketten igénybe akarták venni a posta szolgáltatását, Cob követe „*gladio innabatur nisi ipsus prius expediret.*”¹³³ Úgy tűnik tehát, hogy a posta nem tudta egyszerre kielégíteni a hivatali, a katonai, a polgári, a magáncélokot, ahogy a korábbiakban láttuk az 1664. év egyértelműen meghaladta a postarendszer terhelhetőségét, s a német katonák kegyetlenkedésére vonatkozó megállapítások hátterében felvethető talán az, hogy ők a postaszolgálat náluk megszokott rendjét, hatékonyságát várták volna el.

129 Budai János, Posony Jakab Szepesi Kamarának. Kassa, 1664. 03. 24.; További fizetési zavarokra: Tallyai, Vilmanyi és Szinai Postaknak alazatos Supplicatioja az Nemes Camaranak. 1664.04.03. MOL E 23 a. sor. 1664. 04. 03. mellékletei.

130 Haray István késlekedését így magyarázta: „*igen szép paripám az nagy hőségben meghala.*” Haray István Szepesi Kamarának. Tokaj, 1661. 08. 11. MOL E 23 a. sor. 1661.08. 11. melléklete.; „... *az levelek el küldésére semmi haladékot nem tőtt á dologban, sőt magh fogyatkozvan néha az ló dolgából, sirvais kért lattam lovat masoktul, hogy ily fogyatkozásaban legyenek segítséggel, és valahogy tehette szerét, de éjel napplis el küldette az leveleket mindenüvé.*” Balogh Gáspár vallomása Palánky Mihály postamesteréről. MOL E 23 a. sor. 1664. 03. 24. További példa: MOL E 23 a. sor. 1658.03. 29. melléklete.; A korszak lóhiányára, a ló értékére: R. Várkonyi, 2001. 53. p.

131 Palánky Mihály a Szepesi Kamarának. Kassa, 1663. 06. 21. MOL E 23 a. sor. 1663.06. 23. melléklete.

132 Sós Gábor a Magyar Kamarának. Kassa, 1664. 05. 17. MOL E 23 a. sor. 1664. 05. 24. melléklete.

133 Sós Gábor elleni panaszokról jegyzőkönyv: Bélaváry Miklós Magyar Kamarának. Kassa, 1664. 02. 27. MOL E 23 a. sor. 1664. 02. 27. melléklete.

A postahálózat használatával szembeni véleményként merült fel a posták kémtevékenysége, Munkás szerint a postamesterek kötelessége volt, hogy a pénzügyeket, hadsereget érintő kérdésekben tájékoztassák a bécsi udvart.¹³⁴ Angarani Tamás főpostamester (1645–1657) menesztését hiába érte el Wesselényi Ferenc, ő végül az udvartól jutalmat kapott, melyben szerepet játszott a magyar elit megfigyelése során kifejtett tevékenysége.¹³⁵ A Szepesi Kamarához intézett postamesteri levelekből megállapítható, hogy a postamesterek az információszerezésben fontos szerepet játszottak,¹³⁶ s a Bogdányi János postamester által használt megfogalmazás, miszerint „*akarom kötelességem szerént értésére adnom az Nemes Kamarának*”¹³⁷ ennek meglehetősen elterjedt gyakorlatát jelezheti, s a módszerek erősen kifogásolhatónak tűnnek: „*Ez órában érkezvén Erdélyi Fejedelem Apafi Mihály levele, melliet magam látván, megh olvastam Ezeket penig az Tekentetes Camara ugi observallia, hogy Appafi Mihali ezt iria, hogy az ő leveleivel conte procedallianak valami modon ki ne tudodgiek, hogi ő tőle kelnek az hírek.*”¹³⁸ Sós Gábor hivatali pályája jól példázza az elmondottakat. Sóst 1648-ban nevezték ki kassai postamesternek,¹³⁹ mely hivatal rangját jelzi, hogy magasabb fizetéssel járt, mint a többi postamesterség,¹⁴⁰ Szatmárig tartozott alá a postaútvonalnak a felügyelete.¹⁴¹ Működése ellen azonban nemcsak 1664-ben, a fentebb idézett panaszok érkeztek, hanem 1657-ben is szigorúan megintette a kamara, mert II. Rákóczi György leveleit nem továbbította elég gyorsan, s Mosdóssy Imre és Podbellányi Mihály kamarai tanácsosok utaltak arra, hogy ha „*ezek a fogyatkozások Cancellarius Urnak eő Nghanak füleiben vannak, s mihellyen megh egy panasz érj Kegyel-*

134 *Munkás*, 1911. 98–99. p.

135 *Hennyei*, 1926. 191. p.

136 Haray István Szepesi Kamarának. Tokaj, 1659. 12. 05. MOL E 23. a. sor. 1659. 12. 06. melléklete.; Balassy Sámuel Szepesi Kamarának. Kálló, 1661. 03. 06. MOL E 23 a. sor. 1661. 03. 14. melléklete.

137 Bogdányi János Szepesi Kamarának. Tokaj, 1663. 07. 01. MOL E 23 a. sor. 1663. 07. 04. melléklete.

138 Bogdányi János Szepesi Kamarának. Szatmár, 1663. 06. 18. MOL E 23 a. sor. 1663. 06. 23. melléklete.

139 Kassa, 1648. 11. 07. MOL E 210 Post. Nr. 79.

140 A tokaji 336, a lőcsei 384, ő pedig 648 forint fizetést kapot. Szepesi Kamara havi elszámolása alapján. MOL E 23 a. sor. 1651. 12. 03.; az 1656–1659 közötti években az eperjesi postamester 456 forintos éves fizetésével szemben a kassai postamester 792 forintot kapott. *Oross*, 2008. 145–152.

141 Vas Márton Magyar Kamarának. Kassa, 1660. 08. 16. MOL E 23 a. sor. 1660.08. 16., Vas Márton Magyar Kamarának. Kassa, 1661. 07. 21. MOL E 23 a. sor. 1661. 07. 21.

medet, eő Főlghe nekis tudtara lészen, inconvenientiák érik Kegyelmedet, ”¹⁴² ugyanakkor Szelepcsényi György kancellár levelében utalt ugyan rá, hogy „az méltóságos Erdélyi Feiedelemtul vagy Patakrul azokat sine omni mora ide feől dirigaltassa, ” azonban fő követelése az, hogy „gyakor jrasival es fellyl premittalt állapotoknak informatiojval” lássa el,¹⁴³ vagyis feltételezhető, hogy az információszerzés során betöltött szerepét fontosabbnak ítéltette meg, mint az információ-továbbító funkcióját. A posták információszerző tevékenysége miatt nemcsak a szűk elit,¹⁴⁴ hanem a köznemesi rétegek is igyekeztek kerülni a posta használatát.¹⁴⁵ Egy 1664-ből fennmaradt kamarai kihallgatási jegyzőkönyv rávilágít arra is, hogy a postaszolgáltatás esetén a levéltovábbítás felelőssége több ember között megosztott: a kamara Wesselényi Ferenc nádor lőcsei gyűlésre hívó levelének továbbításában való késlekedés miatt nemcsak Palánky Mihály tokaji postamestert, hanem a postalegényt, Patonay István is kihallgatta, aki viszont a harmincados deákra igyekezett hátrítani a felelősséget.¹⁴⁶

„Mikor ki idegen ember jön az Úrhoz, akárminemű renden levő is, meglátva ez alkalmatosságot ő közüliük az, ki akkor az Úr ajtaja előtt leszen, mondja be, s az szerint, ha valahonnet levelet hozanak is, szorgalmazza az szembeletelt is” — olvasható Esterházy Miklós udvari rendtartásában,¹⁴⁷ nem elégedett meg a hozott levéllel hírtartalmával, további információkat igyekezett nyerni, vagyis a futárrendszer egyszerre teremtett lehetőséget az információszerzésre és információtovábbí-

142 Mosdóssy Imre, Podbellányi Mihály Sós Gábornak. Kassa, 1658. 03. 29. MOL E 23 a. sor. 1658. 03. 29.

143 Szelepcsényi György Sós Gábornak. Pozsony, 1658. 03. 05. MOL E 23 a. sor. 1658.03. 29. melléklete.

144 „ha kegyelmed nékem valamit parantsol, ugyan tsak leuelit az Szathmari postára ne addgya, mert az mint Apám Vramnakis irtam, valami leuelet minap Kaszony Vram io ghondviselese által el foghtak.” Behtlen Miklós Teleki Mihálynak. Murány, 1666. 06. 04. BethLev. 134–135. p.

145 „Irtam azutannis, de nem volt alkalmatossagom, postara nem akaruan biznom leuelemet tudvan azt, hogy az mostani helyzetben szuniogbulis Elefantot csinallyanak az emberek.” Vityédi István Keczer Ambrusnak. Sopron, 1657. 10. 05. MTAK A 3602 440. f.; „Ritkán való irásomrúl panaszalkodik Kegyelmed, az mely ellen még most az elküldésben való bizonytalanság, postára nem öremest adnám levelemet, tudvan azt kegyelmed, mely igen commendatus legyek én az embereknél, az mint maga is emlékezett Kegyelmed némely nem jó akaróimrúl, kiknél áldozat volna az én személyem veszedelme, s azért nem irok.” Vityédi István Keczer Ambrusnak. Sopron, 1657. 10. 29. VitLev., 16. 75. p.

146 Kamarai jegyzőkönyv. MOL E 23 a. sor. 1664. 03. 24.

147 Udvrénd., 2001. 88. p. Hasonló: „Ez órában tére meg nyavalyás Keczer uram, s megadá az Nagyságod levelét, szóval is relatiót tón, miben maradt légyen az dolog” Thőköly István Wesselényi Ferencnek. Szentmiklós, 1659.07.26. ThőkLev. 245–246. p.

tásra. A rendtartás következő pontja is tanulságos: „*Ha mit az úr házában hallanak, azt ki ne vigyék, és asztalon és egyebütt is az bejárók leveleket senki közülök megolvasni ne merészkedjen igen nagy, erős büntetés alatt,*”¹⁴⁸ ezzel szemben a posták kémtevékenységére utaló jeleket az előzőekben vázoltam. Az információvédelemnek a kiemelt szerepét húzza alá Rhédei László levele is, „*meghiit szolgáltnak, ki többire gyermekségétől fogvást magam körül inasul szolgálvan, ... ezért Kegyelmed, amit leveleiben meg nem írhat, bátran bizvást megnevezheti,*”¹⁴⁹ továbbá a rejtjelezés hazánkban kiterjedt gyakorlata.¹⁵⁰ Az információvédelemnek az Európáinál fontosabb szerepének háttérében „az önálló államiság hiányát, ugyanakkor az országegyesítés soha fel nem adott elképzelését, az ország megőrzését, törököket kiűző háborúról szőtt terveket” vélte felfedezni R. Várkonyi Ágnes.¹⁵¹ Nem lehetett mellékes az sem, hogy az információtovábbítás e formája, bármennyire archaikusnak tűnik is, az információvédelem mellett biztosíthatta a személyes kontaktus révén véleményformálás, a közvélemény-építés lehetőségét.¹⁵² A futárszolgálat fennmaradásával kapcsolatban érdemes utalni annak társadalmi gyökerére, a korszakban hazánkban továbbra is virágzó familiaritás intézményére, a főurak számára rentábilis megoldásnak tűnhetett az, hogy a közelükben lévő nemesekkel küldjék el levelüket. A XVII. század második felében formálódott már egy praktikus ismereteket megszerző, értelmiségi elit,¹⁵³ ám ők továbbra is őrizték a főnemesi udvarokhoz kötődő, személyes kapcsolatrendszer iránti igényüket.¹⁵⁴

3.4. Kitekintés

Az információtovábbítás sebessége hazánkban 1–2,5 km/h között maradt, amely a középkori viszonyokat idézte. A felvetett szempontokkal kapcsolatban az elemzés nyomán megállapítható, hogy a táj hatása sem negligálható, de az időjárás tényező mindenképpen figyelembe veendő, ugyanakkor láttuk annak a példáját is, hogy az emberi tényező miként igyekszik csökkenteni ezek hatását. A postaszolgáltatás előnyei ellenére a futárszolgálat hangsúlyos szerepe megmaradt, ebben szerepet

148 Udvrénd., 2001. 88. p.

149 Rhédei László Bethlen Jánosnak. Huszt, 1660. 09. 11. RhédLev. 114. p.

150 Révay, 1978., R. Várkonyi, 1987., R. Várkonyi, 1999/1. 22–30. p.

151 R. Várkonyi, 1999/1. 22. p.

152 R. Várkonyi, 1988. 162–163. p.

153 Péter, 1984. 21–31. p., R. Várkonyi, 1984. 54–81. p.

154 Koltai, 2001. 26. p.

kaphatott az, hogy a posta az aktuálpolitikai kihívásnak nem tudott megfelelni, s a futárszolgálat javára írhatók a XVII. századi magyar elit számára kiemelten fontos információszerzés, információvédelem szempontjai is. Ezek a keretfeltételek a továbbiakban lehetőséget teremthetnek különböző esetek vizsgálatához, egyes társadalmi csoportok, egyének mozgásterének feltérképezéséhez, hogy mennyiben igazodnak a keretfeltételekhez, és mennyiben, milyen okokból lépik át azokat.

Kiadatlan források

MOL	Magyar Országos Levéltár
E 23	Magyar Kamara regisztratórája, Litterae Camerae Scepusiensis
E 185	Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Nádasdy
E 199	Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Wesselényi
E 210 Post.	Magyar Kamara Archívuma, Miscellanea, Postalia sorozat
P 497	Mednyánszky család
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár
A 3602	MTAK Filmtár, Vitnyédy István leveleskönyve. 1647–1664. I. köt.
A 3603	MTAK Filmtár, Vitnyédy István leveleskönyve. 1647–1664. II. köt. ¹⁵⁵

Kiadott források

ApNap.	I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedeledmek naplója az 1632–1694. évekről. Kiad.: Tóth Ernő. In: Erdélyi Múzeum 17. (1900) 82–93. p., 142–155. p., 214–211. p., 270–281. p., 325–335. p.
<i>Apor</i> , 1978	<i>Apor Péter</i> : Metamorphosis Transylvaniae. Szerk.: Kócziány László. Bukarest, 1978.

155 A Fabó által közölt válogatás a leveleket nem közli teljes terjedelmében, ezért a mikrofilmet használtam, de jelzem a Fabó-kiadást is.

- BatNap. „Vitéz-e avagy ájtatos?” I. Batthyány Ádám sajátkezű bűnlajstroma s némely fontos kicsiség. Szerk.: Szilasi László. Szeged, 1989. (Peregrinatio Hungarorum 3.)
- Bethlen*, 1980 *Bethlen Miklós* élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szerk.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. 399–1242. p.
- Cselebi*, 1985 *Cselebi, Evlia*: Török világotutazó leírásai. Szerk.: Fodor Pál. Bp., 1985.
- EOE. 1886/
1887/1888 Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel. Szerk. Szilágyi Sándor. 1649–1658. 11. köt. Bp., 1886.; 1658–1661. 12. köt. Bp., 1887.; 1661–1664. 13. köt. Bp., 1888.
- Flugblätter 1980/
1987/1989 Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. II. Historica. Hrsg.: Harms, Wolfgang–Schilling, Michael–Wang, Andreas. München, 1980.
III. Theologica. Quodlibetica. Hrsg.: Harms, Wolfgang–Schilling, Michael–Juergens, Albrecht–Timmermann, Waltraud. Tübingen, 1989.
IV. Die Sammlungen der Hessischen Landes und Hochschulbibliothek in Darmstadt. Hrsg.: Harms, Wolfgang–Kemp, Cornelia. Tübingen, 1987.
- Időjárás, 1962 Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Szerk.: Réthly Antal. Bp., 1962.
- KeczNap. Lipóczi Keczer Ambrus naplója. 1663–1669. Kiad.: Tasnádi Nagy Gyula. In: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. Bp., 1894. (Monumenta Hungariae Historica II. 33.) 81–421. p.
- Lipszky*, 2002 *Lipszky János*: Magyar Királyság és társországai térképe és névtára, 1804–1810. Bp., 2005. Arcanum-DVD.
- MTvtár., 1900 Magyar törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1900.

- Nádasdy, 1880 Nádasdy és Wesselényi levelezéseiből a 17. század közepén. Kiad.: Mednyánszky Dénes. In: Történelmi Tár 28. (1880) 209–230. p.
- NemNap. Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről. Köz-
zéteszi: Tóth Ernő. In: Történelmi Tár 50. (1902) 231–263. p.,
375–411. p., 528–574. p.
- PálLev. Pálffy Pál nádor levelei, 1644–1653. Pálffy Pál levelei Bat-
thyány Ádámmal és Borbálához. Szerk.: S. Lauter Éva. Bp.,
1989. (Régi magyar történelmi források 1.)
- Pest-Pilis-Solt jkv., Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek
1983 regesztái (1638–1711). 1638–1644, 1656–1665. I. köt. Kiad.:
Borosy András. Bp., 1983.
- Postarendtartás, Erdélyi postarendtartás, 1634. Közli: B. In: Magyar Gazda-
ságtörténelmi Szemle 4. (1897) 262–265.
- RákGyLev. A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Szerk.
Szilágyi Sándor. Bp., 1875. (Monumenta Hungariae Historica
I. 24.)
- RákNap. Rákóczi László naplója. Kiad.: Horn Ildikó. Bp., 1990. (Ma-
gyar hírmondó)
- RhédLev. Rhédei László történeti maradványai (1658–1663). Kiad.:
Nagy Iván. In: Történelmi Tár 17. (1871)
- RhédNap. Gróf Rhédei László naplója. Kiad.: Vass József. In: Történel-
mi Tár 1. (1855). 213–234. p.
- TelLev. 1905/ Teleki Mihály levelezése. Szerk.: Gergely Sámuel. I. köt.
1906/1907 1656–1660. Bp., 1905., II. köt. 1661–1664. Bp., 1906., III.
köt. 1664–1666. Bp., 1907.
- ThökLev. Theököly István levelezőkönyve (1657–1666). Kiad.: [Szi-
lágy]I. [Sándor]. In: Történelmi Tár 44. (1896) 194–366. p.
- UdvRend., 2001 Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek, 1617–
1708. Szerk.: Koltai András. Bp., 2001. (Millenniumi ma-
gyar történelem. Források.)

- Vas jkv., 1992 Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. köt. 1601–1620, 1631–1641. Kiad. Tóth Péter. Szombathely, 1992. (Vas megyei levéltári füzetek 5.)
- VitLev. 15/16. Vitnyédi István levelei (1652–1664). Kiad.: Fabó András. In: Történelmi Tár 15. (1871), 16. (1871)
- Zala jkv. 1989/1996 Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1555–1609. Kiad.: Bilkei Irén–Turbuly Éva. Zalaegerszeg, 1989. II. 1611–1655. Kiad.: Turbuly Éva. Zalaegerszeg, 1996.
- ZrínLev. Zrínyi Miklós Összes Művei. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Bp., 2003.

Felhasznált irodalom

- Ágoston*, 2005 *Ágoston Gábor*: Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a koraújkor Európa információs központja. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2005. 31–60. p.
- Angelusz*, 1985 *Angelusz Róbert*: Kommunikáló társadalom. Bp., 1985.
- Bán*, 1997 *Bán Péter*: Miskolc város 17. század végi számadásainak forrásértéke. In: Híd századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Szerk.: Hanák Péter–Nagy Mariann. Pécs, 1997. 107–124. p.
- Barbarics*, 2000 *Barbarics Zsuzsanna*: „Türck ist mein Nahm in allen Landen” Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén. In: Hadtörténeti Közlemények 113. (2000) 2. sz. 329–375. p.
- Barbarics*, 2004 *Barbarics Zsuzsa*: Kéziratok Neue Zeitung-gyűjtemények a Habsburgok közép-európai tartományjaiban. In: Századok 138. (2004) 5. sz. 1255–1273. p.
- Barudia*, 1989 *Barudia, Günter*: Zu treuen Händen. Schwedens Postwesen im Deutschen Krieg, 1618–1648. Ein Beitrag. In: Deutsche Postgeschichte. Hrsg.: Lotz, Wolfgang. Berlin, 1989. 67–76. p.

- Begann, 2005 *Schulze Winfried–Werner Faulstich, Werner–Giesecke, Michael–Burkhardt, Johannes–Gersmann, Gudrun*: Beginn die Neuzeit mit dem Buchdruck? Ist die ära der Typographie im Zeitalter der digitalen Medien endgültig vorbei? Podiumdiskussion unter der Leitung von Winfried Schulze. In: *Kommunikation*, 2005. 11–38. p.
- Behringer, 2003 *Behringer, Wolfgang*: Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit. Göttingen 2003. Vandenhoeck & Ruprecht. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte in Göttingen Band 189.)
- Behringer, 2005 *Behringer, Wolfgang*: „Von der Gutenberg-Galaxis zur Taxis-Galaxis”. Die Kommunikationsrevolution — ein Konzept zum besseren Verständnis der Frühen Neuzeit. In: *Kommunikation*, 2005. 39–55. p.
- Benda, 2005 *Benda Borbála*: Étkezési szokások a 17. századi magyar főúri udvarokban. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2005. 491–507. p.
- Bene, 1996 *Bene Sándor*: A hír és közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 100. (1996) 4. sz. 369–394. p.
- Bene, 1999 *Bene Sándor*: *Theatrum politicum*. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. Debrecen, 1999. (Csokonai Könyvtár 19.)
- Besse, 2002 *Besse, Jean-Marc*: *Ortelius Theatruma*. In: *Tér és történelem. Előadások az Atelier-ben*. Szerk.: Benda Gyula–Szekeeres András. Bp., 2002. 111–148. p.
- Blühm, 1977 *Blühm, Elger*: Fragen zum Thema Zeitung und Gesellschaft im 17. Jahrhundert. In: *Presse und Geschichte. Beiträge zum historischen Kommunikationsforschung*. Hrsg.: Uő. München, 1977. (Studien zur Publizistik. Dokumentation.) 54–70. p.
- Bogdán, 1990 *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek. 1601–1874. Bp., 1990. (MOL kiadványai, IV. Levéltár- és történeti forrástudományok 6.)

- Brázdil*, 2003 *Brázdil, Rüdolf*: Historical Climatology and its progress after 1990. In: *People and Nature in Historical Perspective*. Ed.: Laszlovszky, József–Szabó, Péter. Bp., 2003. 197–227. p.
- Briggs–Burk*, 2004 *Briggs, Asa–Burk, Peter*: A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig. Bp., 2004.
- Csukovits*, 1992 *Csukovits Enikő*: Órahasználat a középkori Magyarországon. In: *Történelmi Szemle* 34. (1992) 3–4. sz. 153–172. p.
- Dallmeier*, 1982 *Dallmeier, Martin*: Die Funktion der Reichpost für den Hof und die Öffentlichkeit. In: *Hof, Stadt und Gesellschaft der Literatur des 17. Jahrhundert*. Hrsg.: Blühm, Elger–Garber, Jörn. II. köt. Hamburg, 1982. (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung 8.) 589–595. p.
- Dallmeier*, 1989 *Dallmeier, Martin*: Poststreit im Alten Reich. Konflikte zwischen Preussen und der Reichpost. In: *Deutsche Postgeschichte. Essays und Bilder*. Hrsg.: Lotz, Wolfgang. Berlin, 1989. 77–104. p.
- Deák*, 2002 *Deák Antal András*: Korok és mocsarak. In: *A táj változása a Kárpát-medencében. Az épített környezet változása. A Szent István Egyetemen Gödöllőn 2002. július 2–4. között tartott tudományos konferencia kiadványa*. Szerk.: Fülek György. Gödöllő, 2002. 146–150. p.
- Ember*, 1946 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (MOL kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.)
- G. Etényi*, 2003 *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp., 2003.
- Faragó*, 1999 *Faragó Tamás*: A házasságkötés kalendáriuma a 18. században. Adalékok a magyar társadalom időszemléletének változásához. In: *Tér és idő — család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok 1976–1992*. Szerk.: Faragó Tamás. Miskolc, 1999. 34–62. p.

- Faulstich*, 1998 *Faulstich, Werner*: Medien zwischen Herrschaft und Revolte: die Medienkultur der frühen Neuzeit (1400–1700). Göttingen, 1998. Vandenhoeck und Ruprecht. (Die Geschichte der Medien 3.)
- Gecsényi*, 2008 *Gecsényi Lajos*: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16-17. század fordulóján. In: *Uő.*: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 271–288. p.
- Giró-Szász*, 1999 *Giró-Szász András*: A hír és az információ útja a Mohács utáni Magyarországról V. Károly udvarába 1526–1532 között. In: *Információáramlás*, 1999. 243–255. p.
- Habermas*, 1993 *Habermas, Jürgen*: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban Bp., 1993. (Századvég könyvtár. Szociológia.)
- Hanzély*, 1960 *Hanzély János*: Magyarország közútjainak története. Bp., 1960. Útügyi Kutató Intézet 14. sz.
- Heil*, 2005 *Heil, Dietmar*: Der Reichstag des 16. Jahrhunderts als politisches Kommunikationszentrum. In: *Kommunikation*, 2005. 249–266. p.
- Hennyey*, 1926 *Hennyey Vilmos*: A magyar posta története. Bp., 1926.
- Hiller*, 1992 *Hiller István*: Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburger diplomatie 1625 bis 1645. Wien-Köln-Weimar, 1992. (Esterhazy-Studien 1.)
- Horváth*, 2009 *Horváth Hajnalka*: A köznemesség szerepe a kora újkori információáramlásban. ELTE-BTK szakdolgozat, Bp., 2009.
- Hrenkó-Papp-Váry*, 1990 *Hrenkó Pál – Papp-Váry Árpád*: Magyarország régi térképeken. Bp., 1990.
- Információáramlás*, 1999. *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Szerk.: Berecz Mátyás–Petercsák Tivadar. Eger, 1999. (Studia Agriensia 20.)
- Kamody*, 1985 *Kamody Miklós*: Észak-Magyarország hírközlésének története. Miskolc, 1985. (Borsodi monográfiák 22.)

- Kamody*, 1999 *Kamody Miklós*: Hírközlés, levelezés a török hódoltság idején. In: *Információáramlás*, 1999. 65–81. p.
- Karnehm*, 2005 *Karnehm, Christl*: Das Korrespondenznetz Hans Fuggers (1531–1598). In: *Kommunikation*, 2005. 301–312. p.
- Z. Karvalics*, 1996 *Z. Karvalics László*: Az információtörténeti gondolkodás ágazatai, kiindulópontjai és kezdetei. In: *Világtörténet* 18. (1996) 3–4. ősz–tél sz. 10–25. p.
- Z. Karvalics*, 2003 *Z. Karvalics László*: Kvantifikálásra fel! Hogyan és mit mérjünk az információval kapcsolatban, ha egyáltalán mérhető, – avagy a fűszálak dialektikája. In: *Uő.*: Információ, társadalom, történelem. Válogatott írások. Bp., 2003. 39–48. p.
- Z. Karvalics*, 2004 *Z. Karvalics László*: Előszó. In: *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk.: *Uő.*–Kis Károly, Bp., 2004. Gondolat – Infonia. (Információtörténelem)
- Z. Karvalics*, 2007 *Z. Karvalics László*: Ősi utak – új szemmel. In: *Végtelen utazás... Utak térben és időben*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. 2007. október 6–2008. január 6. Szerk.: Hoppál Éva Bp., 2007. 10–13. p.
- Kenyeres*, 1999 *Kenyeres István*: A királyi posta a 16. században. Paar Péter pozsonyi postamester számadásai alapján. In: *Információáramlás*, 1999. 107–115. p.
- Koltai*, 2001 *Koltai András*: Előszó. In: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek, 1617-1708*. Szerk.: Koltai András. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források) 7–57. p.
- Kommunikation*, 2005 *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Burkhardt, Johannes–Werkstetter, Christine. München, 2005. Oldenbourg. (Historische Zeitschrift 41.)
- Kremer*, 2005 *Kremer, Karl Heinz*: Johann von den Birghden 1582–1645. Kaiserlicher und königlich-schewischer Postmeister zu Frankfurt am Main. Lumiere, Bremen, 2005. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge 15.)
- Lázár*, 2001 *Lázár Judit*: A kommunikáció tudománya. Bp., 2001.

- Le Goff*, 1982 *Le Goff, Jacques*: Merchant's Time and Church's Time in the Middle Ages. In: *Uő.*: Time, work & culture in the Middle Ages. Chicago–London, 1982. 29–41. p.
- Lukács*, 1995 *Lukács Zs. Tibor*: Propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban. In: *Aetas* 10. (1995) 1–2. sz. 171–178. p.
- Maulshaugen*, 2005 *Maulshaugen, Franz*: Netzwerke des Nachrichtenaustauschs. Für einen Paradigmenwechsel in der Erforschung der 'neuen Zeitungen.' In: *Kommunikation*, 2005. 409–426. p.
- McLuhan*, 2001 *McLuhan, Marshall*: A Gutenberg-galaxis a tipográfiai ember létrejötté. Bp., 2001.
- Munkás*, 1911 *Munkás László*: A királyi magyar posta története, 1528–1715. Eredeti levéltári okmányok alapján. Bp., 1911.
- Musset*, 2002 *Musset, Alain*: Történeti földrajz. Történeti tudomány. In: *Tér és történelem. Előadások az Atelier-ben.* Szerk.: Benda Gyula–Szekeres András. Bp., 2002. (Atelier füzetek 4.) 39–64. p.
- [*H.*] *Németh*, 1999 [*H.*] *Németh István*: Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban. In: *Információáramlás*, 1999. 17–27. p.
- H. Németh*, 2004 *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség) I-II. Bp., 2004. (Doktori mestermunkák) 193–211. p.
- North*, 2005 *North, Michael*: Das Reich als kommunikative Einheit. In: *Kommunikation*, 2005. 237–248. p.
- Novák*, 2003 *Novák Veronika*: Információs fordulat a történetírásban? (konferenciabeszámoló). In: *Klió* 12. (2003) 1. sz. 26–32. p.
- Novák*, 2007 *Novák Veronika*: Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén. Bp., 2007. (Információ-történelem)
- Gross*, 2008 *Gross András*: A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és katonai kiadások a XVII. század második felében In: *Fons* 15. (2008) 2. sz. 197–270.

- Pálffy*, 1999 *Pálffy Géza*: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: *Információáramlás*, 1999. 33–63. p.
- Péter*, 1984 *Péter Katalin*: Az értelmiség és a 17. század közepének politikai mozgalmái. In: *A magyarországi értelmiség a 17-18. században*. Szerk.: Zombori István. Bp., 1984. 21–31. p.
- Pfister–Schüle*, 1992 *Pfister, Christian–Schüle, Hannes*: Euro-Climhist – outlines of a Multi Proxi Data Base for investigating the climate of Europe over the last centuries. In: *Europaen climate reconstructed from documentary data: methods and results*. Ed.: Frenzel, Burkhard–Pfister, Christian. Stuttgart, 1992. 211–218. p.
- Rácz*, 1993 *Rácz Lajos*: Éghajlati változások a középkori és a kora újkor Európában. In: *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes–Kósa László. Bp., 1993. 67–85. p.
- Rácz*, 1995 *Rácz Lajos*: A Kárpát-medence éghajlattörténete a kora újkor idején (1490–1800). A környezettörténeti források feldolgozásának módszere. In: *Történelmi Szemle* 37. (1995) 3. sz. 487–507. p.
- Rácz*, 2000 *Rácz Lajos*: Éghajlatváltozások a Kárpát-medencében. In: *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 285–304. p.
- Rácz*, 2001 *Rácz, Lajos*: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged, 2001
- Rácz*, 2003 *Rácz, Lajos*: The climate History of central Europe in the Modern Age. In: *People and Nature in Historical Perspective*. Ed.: Laszlovszky, József–Szabó, Péter. Bp., 2003. 229–245. p.
- Regős*, 1999 *Regős Szilveszter*: A magyarországi közúthálózat fejlődésének története. In: *Válogatott fejezetek a közlekedés történetéből*. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1999. 24–44. p.
- Révay*, 1978 *Révay Zoltán*: Titkosírások. Fejezetek a rejtjelezés történetéből. Bp., 1978.
- Schneider*, 2005 *Schneider, Ute*: Das Buch als Wissensvermittler in der Frühen Neuzeit. In: *Kommunikation*, 2005. 63–78. p.

- Scholz*, 2005 *Scholz, Leander*: Zur Mediologie des Buchdrucks. In: Gelehrte Kommunikation. Wissenschaft und Medium zwischen dem 16. und 20. Jahrhundert. Hrsg.: Fohrmann, Jürgen. Wien–Köln–Weimar, 2005. 23–46. p.
- Schwerhoff*, 2005 *Schwerhoff, Gerd*: Kommunikationsraum Dorf und Stad. Einleitung. In: Kommunikation, 2005. 137–146. p.
- Szecső*, 1971 *Szecső Tamás*: Kommunikációs rendszer – köznapi kommunikáció. Bp., 1971. (Szociológiai tanulmányok 11.)
- Szende*, 2007 *Szende László*: Utak a középkori Magyarországon. In: Végtelen utazás... Utak térben és időben. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. 2007. október 6–2008. január 6. Szerk.: Hoppál Éva Bp., 2007. 47–59. p.
- Szőnyi*, 1984 *Szőnyi György Endre*: Új föld, új ég. Bp., 1984. Gondolat.
- Takáts*, 1900 *Takáts Sándor*: A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 7. (1900) 97–122., 145–176., 193–222., 241–273., 289–319. p.
- Thompson*, 1990 *Thompson, Edward P.*: Az idő, munkafegyelem és az ipari kapitalizmus. In: Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. Szerk.: Gellériné Lázár Márta. Bp., 1990. (Hermész könyvek) 60–105. p.
- Tóth*, 1994 *Tóth István György*: Harangkongás és óraketyegés (A parasztok és kisenemesek időfogalma a 17-18. században). In: Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. Szerk.: Zimányi Vera. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.) 115–132. p.
- Trócsányi*, 1980 *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata. 1540–1690. Bp., 1980. (MOLkiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.)
- Varga*, 1981 *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981. (Értekezések a történeti tudományok köréből 94.)
- Varga*, 2002 *Varga J. János*: Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. A nyugati irányú török hódítás metodikájá-

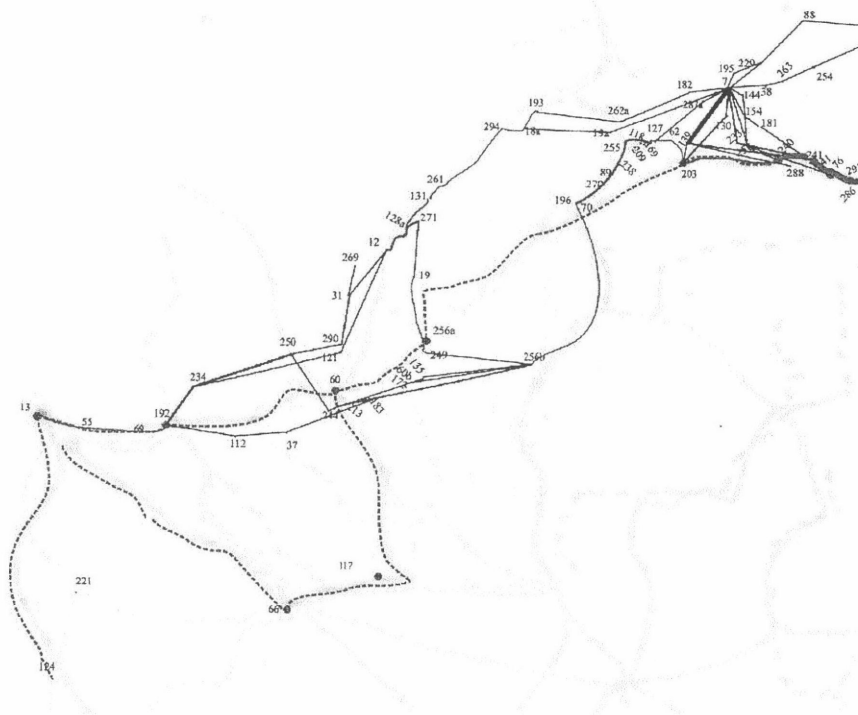
- hoz. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp., 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 415–422. p.
- R. Várkonyi, 1984 R. Várkonyi Ágnes: Értelmiség és államhatalom Magyarországon a 17–18. század fordulóján. In: A magyarországi értelmiség a 17–18. században. Szerk.: Zombori István. Bp., 1984. 54–81. p.
- R. Várkonyi, 1987 R. Várkonyi Ágnes: Arejtőzködő Murányi Vénus. Bp., 1987.
- R. Várkonyi, 1988 R. Várkonyi Ágnes: Búcsú és emlékezet.: In: *Uő.*: Europica varietas – hungarica varietas. Tanulmányok. Bp., 1994. 158–182. p.
- R. Várkonyi, 1990 R. Várkonyi Ágnes: „Megmaradásunkra való...” In: *Liget* 3. (1990) 79–92. p.
- R. Várkonyi, 1992 R. Várkonyi Ágnes: A megkésetttség anatómiája. In: *Uő.*: Pelikán a fiaival. Bp., 1992. (*Liget* könyvek) 303–331. p.
- R. Várkonyi, 1993 R. Várkonyi Ágnes: A legfiatalabb tudomány. In: Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról. Szerk.: Uő.–Kósa László. Bp., 1993. 7–23. p.
- R. Várkonyi, 1999/1 R. Várkonyi Ágnes: A tájékoztatás hatalma. In: *Információ-áramlás*, 1999. 9–31. p.
- R. Várkonyi, 1999/2 R. Várkonyi Ágnes: A történeti ökológia. In: *Uő.*: Századfordulóink. Esszék, tanulmányok. Bp., 1999. (*Liget* könyvek) 105–141. p.
- R. Várkonyi, 2001 R. Várkonyi Ágnes: Ellátás és társadalom. Végvári élelmezés a 16–17. századi Magyarországon. In: *Végvár és ellátás*. Szerk.: Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. Eger, 2001. (*Studia Agriensia* 22.) 9–36. p.
- Várkonyi, 2008 Várkonyi Gábor: A nádor és fejedelem. Gondolatok Wesselényi Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2008. 147–162. p.
- Vásárhelyi, 1959 *Vásárhelyi Boldizsár*: Közlekedésügy. Bp., 1959.

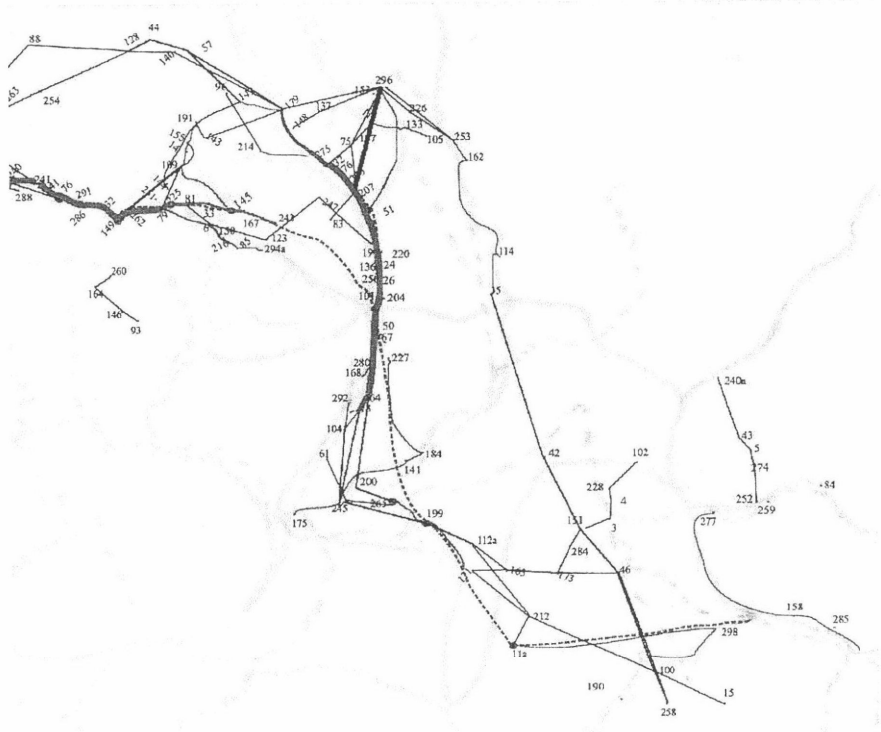
- Winkelbauer, 2003* *Winkelbauer, Thomas*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 6/2.)
- Witthöft, 1982* *Witthöft, Harald*: Norddeutsche Reiseliteratur des 18. und frühen 19. Jahrhunderts als Quelle für die wirtschafts- und sozialgeschichtliche Forschung. In: Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte. Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung. Hrsg.: Maczak, Antoni–Teuteberg, Hans Jürgen. Wolfenbüttel, 1982. (Wolfenbütteler Forschungen 21.)
- Zimányi, 1994* *Zimányi Vera*: Néhány szempont az életszínvonal vizsgálatához a 17. századi Magyarországon. In: Óra, szablya, nyosozlya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. Szerk: Zimányi Vera. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.) 7–17. p.

Függelék

Térkép

Postautvonal – kereskedelmi út – egyéb út

A térképen feltüntetett települések jegyzéke

3	Apáti, Olcsva-
4	Aranyosi rév
5	Ardányháza
6	Arnutfalva
7	Árva
11	Bártfa
11a	Bátor, Nyír-
12	Beckó
13	Bécs
14	Béla
15	Béltek, Nyír-
19	Biszkup
24	Böki
25	Brassó
26	Budamér
31	Csejte
32	Csorba
33	Csütörtökhely
35	Deregyő
37	Diószeg
41	Dovaló
42	Döghe
43	Dragabartfalva
44	Dunavicz
46	Ecsed
50	Enyicke
51	Eperjes

55	Fischament
57	Folvárk
60	Gerencsér (Nyitra)
60a	Gerencsér (Pozsony)
61	Golop
62	Gombás
64	Göncz
66	Győr
67	Györke
69	Hainburg
70	Háj
71	Haligócz
73	Hécze
75	Hertnek
76	Hibbe
79	Hoczelec
81	Horka
83	Hrabkó
84	Huszt
85	Igló
88	Jablonka
89	Jahodnik
93	Jolsva
96	Kaménka
100	Károly, Nagy-
101	Kassa
102	Kászony

104	Kér
105	Kerekrét
109	Késmárk
111	Kézd, Szász-
112	Királyfalva
114	Klacsány
117	Komárom, Kis-
118	Konszka
121	Kosztolán
123	Körtvélyes
124	Kőszeg
127	Kravolyavan
128	Krempach
128a	Krivanc
130	Kubin
131	Kubla, Nagy-
133	Kurima
135	Lédec
136	Lemes
137	Lénartfalva
139	Likava
140	Lipník
141	Liszka
143	Lomnica, Holló-
144	Lomnicza, Kakas-
146	Lubenyik
147	Lubló
148	Lubotin
149	Lucsivna
150	Lyétánfalva

151	Mada
153	Makovica
154	Malatina
155	Maldur
158	Medgyes, Aranyos-
162	Minyoc
163	Monostor, Kolos-
164	Murány
165	Napkor
168	Németi, Hidas-
169	Nolcsó
171	Nyíregyháza
172	Nyitra
173	Ófejtő
175	Ónod
179	Palocsa
181	Párisháza
182	Párnicza
183	Pata, Sebes-
184	Patak
190	Piskolt
191	Podolin
192	Pozsony
193	Predmér
195	Priszlop
196	Próna, Tót-
199	Rakamaz
200	Rátka
203	Rosenberg
204	Rozgony

207	Sáros
209	Schavnicza
212	Semjén, Kálló-
213	Sempte
214	Senvicz
216	Smizsány
220	Somos
221	Sopron
225	Svábócz
226	Svidnik
227	Szalánc
228	Szalka, Tisza-
229	Szalnica
233	Szelince
234	Szenc
238	Szentmárton
240	Szentmiklós
240a	Szentmiklós
241	Szentpéter
243	Szepes
244	Szered
245	Szerencs
247	Szinye
249	Szolcsán
250	Szombat, Nagy-
251	Szombathely
252	Szóllós, Nagy-
253	Sztropkó
254	Szuchohora
255	Szucsán

256	Tapolcsány (Sáros)
256a	Tapolcsány (Nyitra)
256b	Tapolcsány, Kis-
258	Tasnád
259	Tekeháza
260	Telgárt
261	Tepla
262	Teplicze (Szepes)
262a	Teplice (Trencsén)
263	Tersztina
265	Tokaj
270	Trebosztó
271	Turna
274	Újfalu
275	Újfalu, Pécs-
277	Újlak, Tisza-
280	Újvár, Aba-
284	Vaja
285	Váralja
286	Vasecz
287a	Velicsna
288	Verbicze
290	Veszele
291	Vichodna
292	Vilmány
294	Viszolaj
294a	Vagondriszely
296	Zboró
298	Zsadány

VINCZE DÁNIEL

BETHLEN GÁBOR ÉS AZ ELSŐ ANGOL ÚJSÁGOK

Az Erdélyi Fejedelemség fennállása során több alkalommal is bebizonyította, hogy egy kicsiny, korlátozott mozgástérrel rendelkező állam is képes az európai nagypolitika színpadán helyt álló, nemzetközi tekintélyt kivívó erőtenyező válni. Ennek egyik ismert példája Bethlen Gábor fejedelem tevékenysége, aki a harmincéves háborúba történő bekapcsolódásával meghatározó szereplőként tudott az események alakításában részt venni.

A konfliktus kiszélesedése a felfokozott nemzetközi figyelem miatt sok országban ösztönzőleg hatott a fejlődőfélben lévő információ-közlő formátumok terjedésére és továbbfejlesztésére. Mivel a történések közvetlenül vagy közvetett módon már a kezdetektől fogva Európa számos államára hatást gyakoroltak, a fejlemények iránti érdeklődés a harcok főszereplőinek tetteit olyan távolságban is ismertté tehetette, ahová korábban csupán ritkán jutott el a hírük. E folyamat alól nem volt kivétel Bethlen Gábor sem, akivel kapcsolatosan a magyar történelemtudomány előtt napjainkig bezárólag elsősorban a német nyelvterületen keltett sajtóvisszhang vált ismertté,¹ angol tekintetben viszont mostanáig mélyebben csupán a fejedelem történelmi és irodalmi művekben való megjelenését vizsgálták,² a korabeli sajtó területére vonatkozólag azonban néhány értékes forrásközléstől és figyelemfelhívó írástól³ eltekintve már régóta nem történt előrelépés. Az angol nyelvű kiadványok elemzése tehát értékes ismeretekkel szolgálhat számunkra, ám annak elkezdése előtt első lépésként meg kell határozni pontosan, hogy mely nyomtatványtípust is szeretnénk részletesen tanulmányozni. A korabeli sajtótermékek ugyanis alapvető-

1 *Varsányi*, 2005.; *Szilágyi*, 1875.; *Gyalui*, 1893.; *Gyalui*, 1913.; *Kristóf*, 1930.; *Leffler*, 1913.

2 *Fest*, 1913/a.; *Fest*, 1913/b.; *Fest*, 1913/c.; *Kropf*, 1913.; *Gömöri*, 1994.; *Gál*, 1970.; *Gál*, 1976. A nagyobb európai államokat tekintve az angliai visszhangon kívül még a francia vonatkozások mélyreható vizsgálata is várat magára. Az eddigi kutatások eredményeire nézve lásd: *Parlagi*, 1930.; *Elek*, 1929.

3 Ezek közül Róna Éva írását kell első helyen megemlíteni, aki az 1620-as évek újságjainak tudósításai közül több Bethlen Gáborra vonatkozó részletet is közzétett. *Róna*, 1942. Lásd még: *Vasárnapi Újság*, 1913.; *Magyarország*, 1913.

en négy fő csoportra oszthatóak: rölapokra,⁴ pamfletekre, balladákra és állandó időközönként megjelenő újságokra. A felsorolt típusokból rendszeres, gyakori kiadásuk és bő terjedelmük miatt a legtöbb hírt az újságok közölték, így mivel Bethlen Gábor angolai sajtóviszhangja még jelentős részben feltáratlan, célszerűnek tartom a legnagyobb szeletet képviselő fehér folttal, ezzel a területtel foglalkozni. Ennek során elsősorban arra a kérdésre kívánok választ kapni, hogy mennyire volt ismert a fejedelem tevékenysége a szigetországban, továbbá hogy személye és tettei hogyan, milyen beállításban jelentek meg az olvasók előtt.

A rendelkezésre álló források

A következőkben bemutatásra kerülő kiadványokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a fennmaradt anyag összetétele jelentősen befolyásolja a kutatás időbeli kiterjedését. Az első, rendszeres időközönként megjelenő és huzamosabb időn keresztül tevékenykedő angol lapok ugyanis 1622-től kezdték meg működésüket, fennállásuk első szakasza pedig betiltásukig, 1632-ig tartott. Sajnos a fellelhető kópiák túlnyomó része az 1622–1625 közötti intervallumra koncentrálódik, az utána következő időszak viszont már rendkívül hiányos e téren, és nem teszi lehetővé egy adott, szűken értelmezett téma alapos vizsgálatát.⁵ Ezen okok miatt dolgozatomban az 1622 májusától 1625 nyaráig bezárólag megjelent művekre kívánom a hangsúlyt fektetni.

Újságok...

Vajon hogyan is határozható meg pontosan az „angol újság” fogalma? *Joseph Frank* 1961-ben megjelent, máig meghatározó műve szerint az angol nyelvű, illetve a szigetországban rendszeres időközönként kiadott sajtótermékek feleltethetőek meg ennek a kritériumnak.⁶ Ezt már csak azért is fontos megemlíteni, mert a királyságban az általunk tárgyalt időszaktól már jóval korábban elérhető volt a Kölnben 1594-től fél-

4 A Magyarországon is közvetlenül hozzáférhető, az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteményében található, Bethlen Gáborral kapcsolatos rölapok jegyzékszámai: App. H.: 787.; 800.; 850.; 2003.; 2004.; 2454.

5 Az 1622-től 1625 végéig megjelent lapok 64,6%-a maradt fenn, míg az 1626–1629 végéig kiadottakból csak 19,7%. *Frearson*, 1993. 116. p.

6 *Fank*, 1961. 1–2. p. Egy másik korai meghatározás úgy definiálta az újság fogalmát, mint profit-orientált, állandó időközönként megjelenő és állandó címmel rendelkező hírközlő nyomtatványt. *Abbott*, 1941. 34. p. E tétel szerint viszont az 1622 májusától októberig kiadott, válto-

évenként megjelenő, latin nyelvű *Mercurius Gallobelgicus* is, amit viszont az előbbieken ismertetett definíció miatt nem tekinthetünk angol lapnak.

Az első olyan kiadvány, amelynél a bemutatott két feltételből legalább egy teljesült, a leginkább térképeiről ismertté vált *Pieter van den Keere*⁷ Amszterdamban 1620. december 2-ától megjelenő „*Corrant out of Italy, Germany*” című nyomtatványa volt.⁸ A lap elnevezésében feltűnő „*corrant*” máshol „*coranto*” kifejezés egyébként a korszak hírleveleire és újságaira egyaránt alkalmazott, általános elnevezés volt, ami a témával foglalkozó szakirodalomban a 20. század elejétől kezdve honosodott meg.⁹

Van den Keere kiadványa tehát formálisan már újságnak tekinthető, de tartalmát, szerkesztését tekintve azonban még előfutára volt csupán mindannak a változásnak, ami a következő néhány évben ment végbe a nyomtatott hírközlés téren Angliában. Egy középen függőleges irányban két hasábra osztott, mindkét oldalán teliírt lap, egymástól elválasztott, Európa más-más helyeiről keltezett hírekkel — így néztek ki az első corantók. Tudósításaik még nem több forrásból összeállított, kiértékelt elemzések vagy elbeszélő stílusban leírt beszámolók voltak — mint az később általánossá vált — hanem csupán a Németalföldön elérhető hírek tömör, rövid, táviratszerű kivonatai vagy szó szerinti fordításai. A közölt leírások elhelyezkedési sorrendjét sokkal inkább befolyásolta az, hogy milyen időrendben érkeztek be a szerkesztőségbe az egyes beszámolók, mint azok valós vagy vélt jelentősége. E nyomtatványokat tekintve azonban a felsorolt jellemzők mellett pozitívként emelhető ki az, hogy több — kevesebb sikerrel igyekeztek híreiket semleges módon, nyílt állásfoglalás nélkül közölni.¹⁰ A bemutatott tulajdonságok azonban van den Keere műveivel együtt hamarosan eltűntek az olvasók szemei elől, mert a híres

zatos című, számozatlan példányok nem minősülnek újságnak, ellenben egy másik korai kutató, Matthias A. Shaaber véleményével. *Shaaber*, 1932. 551. p. Sőt, meg kell jegyeznünk, hogy e definíció szerint még az 1622 októberétől megjelenő, sorban számozott, bár változatos című kiadványok meghatározása is kérdéses lenne.

- 7 Kartográfiai tevékenységére nézve lásd: *Keuning*, 1960.; *Lynam*, 1950. 16–25. p.
- 8 Az első angol nyelvű újság megjelenése így kis késéssel követte a korai németalföldi és francia lapok megindulását. 1618-tól jelent meg az első holland nyelvű újság Amszterdamban, amit kis késéssel követett az első francia nyelvű, szintén Amszterdamban kiadott periodika is. *Weber*, 2006. 397. p.; *Dahl*, 1946.; *Dahl*, 1950.
- 9 Az első angol újságok a 20. század elejétől kerültek mind inkább a tudományos érdeklődés látókörébe, a szakirodalom már ekkortól fogva corantonak nevezte őket. A korai kutatásokra nézve lásd: *Barwick*, 1913.; *Benson*, 1941.; *Bleyer*, 1931.; *Dahl*, 1938.; *Hanson*, 1938.; *Siebert*, 1939.; *Shaaber*, 1929.; *Shaaber*, 1932.; *Thomas*, 1933.; *Stockum*, 1914.; *Williams*, 1913.; *Baker*, 1917.
- 10 *Frank*, 1961. 3–5. p.

kiadó vállalkozását hamarosan többen és nagyobb sikerrel kezdték el követni a csatorna túloldalán.

Anglia ugyanis nem szorult sokáig importra az újságok területén, a növekvő kereslet pedig megfelelő alapot teremtett arra, hogy a szigetország immáron e téren is a saját útját kezdje el járni. 1621 első felében *Thomas Archer* kezdett el heti rendszerességgel megjelenő periodikát megjelentetni, ám próbálkozása tiszavirág-életűnek bizonyult, mivel Archer már az év nyarán börtönbe került a cenzúra engedélye nélkül kinyomtatott művei miatt.¹¹ Őt követően egy bizonyos *N. B.*¹² vállalkozott arra, hogy a nyomdokaiba lépjen, ám az ő tevékenysége is elődjéhez hasonló gyorsasággal ért véget, mivel mindössze hét számot sikerült az olvasókhoz eljuttatnia. Archer szabadulása után szövetkezve egy másik kiadóval, *Nicholas Bourne*-nel 1622 májusától újra munkába lendült, és két heti rendszerességgel jelentette meg kiadványait.¹³ Az általuk előállított művek már sokban különböztek elődjeiktől, és egyben az első fennmaradt és Angliában nyomtatott újságnak tekinthetők, annak ellenére, hogy többé-kevésbé állandó időközönként történő megjelenésük mellett minduntalan más-más címmel láttak napvilágot.¹⁴ Külalakjukban is nagy változás történt, az egy lapos formátumot ugyanis 8–28 oldalas terjedelem váltotta fel, közelebb kerülve így a könyvek formájához, mint a rölapokéhoz — innen a korszakban elterjedt newsbook kifejezés is.

Nem csak a belső, hanem a külső is változott egyúttal: a lapok elején megjelent az adott szám főbb híreit röviden, fontossági sorrend szerint felvonultató címlap, amivel korábban az olvasók a corantók esetében még nem találkozhattak. A kibővült tartalom, a nagy számú hír viszont már nem csupán nyomdászt és terjesztőt, hanem szerkesztőt is igényelt, aki kellő tudással elemzi és tálalja a híradásokat a közönség számára. A szakértő kéz ekkor először — ha még halványan is — de már érzékelhetővé vált a lapok oldalain. A gyors fejlődés ellenére viszont volt, ami változatlan maradt: a szövegek ugyanis ezúttal sem voltak sokkal többek, mint a kül-

11 *Frank*, 1961. 6. p.

12 Nathaniel Butter vagy Nicholas Bourne, pontos kilétét idáig nem sikerült kétséget kizárólag beazonosítani.

13 *Shaaber*, 1932. 552–556. p.; *Frank*, 1961. 7–8. p.

14 A címek viszonylagos változatossága még a későbbiek során is fennállt. A 20. század elején a *Studies in Philology* című folyóirat 1927-ben több mint 200 oldalt áldozott arra, hogy az 1620–1800 közti angol periodikákat Egyesült Államokbeli fellelhetőségük szerint felsorolja. Mindezek ellenére az 1622–1632 közti corantók aprólékos elkülönítésébe nem bocsátkozott bele, mint az írók megjegyezték, azok címei „közismerten zavarba ejtően bonyolultak”, ami miatt nem is kísérelték meg a egymástól való megkülönböztetésüket. *Crane-Kaye*, 1927. 27. p.

földi hírek pusztá fordításai, néhol kisebb kiadói hozzászólásokkal megtoldva,¹⁵ és tanulva Archer példájából, továbbá felve a kormányzat által kilátásba helyezett büntetésektől, nem hagytak fel a corantók kizárólagosan külföldi híreket szolgálta-
tó gyakorlatával sem. Az angol olvasóknak így ekkor és a későbbiekben is sokáig azzal kellett szembesülniük, hogy miközben szinte mindent megtudhattak a nagyvilág dolgairól, addig saját hazájukat tekintve továbbra is máshonnan kellett információkat beszerezniük. Ez azt eredményezte, hogy egyaránt külhonból kellett hogy értesüljenek pl. az ország partjainál szerencsétlenül járt hajóról,¹⁶ a szigetországba érkező hadvezérről, *Ernst von Mansfeldről*¹⁷ vagy a porta követéről,¹⁸ ám még az is megesett, hogy egy londoni hírt is velencei hírforrásból kellett megtudniuk — ha jóval korábban még nem ért volna el hozzájuk.¹⁹

Az ígéretes kezdés azonban újra csak zárójeles epizódként írta be magát az angol sajtótörténelemben, ám mindezek ellenére a lap rövid fennállása arra elegendőnek bizonyult, hogy felvezessen egy újabb, közel egy évtizedig tartó, nálánál sokkalta jelentősebb korszakot. 1622 októberére ugyanis több kiadó és könyvterjesztő — félretéve korábbi ellentéteiket — szövetségre lépett egymással, korporációjuk nyomán pedig 1622 októberétől megkezdte működését az első, példányonként számozott és többé-kevésbé állandó címmel ellátott,²⁰ ideális esetben hetenként megjelenő lap.²¹ Az új kezdet egyben belső megújulást is jelentett. Elődeitől eltérően ebben a periodikában a szerkesztő szerepe, a hírek összeválogatásában és értékelésében végzett munkája sokkal látványosabban érvényesült, mint korábban, a szövegek olvasmányosabbá, életszerűbbé váltak, az egyes tudósítások rövid tényszerű közlése helyett pedig elkezdődött a források egymással való összevetése, a „lehetséges” és a „valóságos”, a „szóbeszéd, pletyka” és a „megbízhatónak ítélt értesülések” különválasztása. A kiadókat tekintve sok névvel találkozhatunk a címol-
dalakon, közülük elsősorban *Nathaniel Butter* személye volt a legdominánsabb,²² ám 1623-ig Archer, Bourne, *Nathaniel Newbury*, *William Sheffard* és *Bartho-*

15 *Shaaber*, 1932. 552–554.; 571–573. p.

16 1622. szeptember 4.

17 1625. február 8.

18 1625. április 12.

19 1623. augusztus 29.

20 Címei közül csak néhányat említenék: „*Weekly Newes*”, a „*Newes for This Present Weeke*”, „*The Newes of Europe*” „*Late Newes or True Relations*” stb. Épp e változó elnevezés miatt a továbbiakban gyakran alkalmazom a lapokra a „corantók” kifejezést is.

21 *Shabber*, 1932. 553–557. p.

22 Ő egyébként kiadóként már jelentős múltat tudhatott ekkorra maga mögött. 1602 és az angol újságok megindulása, 1622 között közel 200 munka megjelenítésében vállalt szerepet,

Iomew Downes nevei is fel-fel tűntek, ám azt nem tudni pontosan, hogy az elvégzett munka — és nem mellékesen a befolyó profit is — hogyan is oszlott meg közöttük.²³ Abban, hogy vállalkozásuk meglehetősen sokáig képes volt a piacon maradni, és viszonylag nagy sikert ért el, nem kis szerepe volt a lap szerkesztőségi tisztét 1622–1624 nyara közt betöltő, korábban katonaként, majd íróként és világotutazóként ismertté vált *Thomas Gainsford*nak. Az ő tevékenysége elsősorban abban volt jelentős, hogy a kiadványát nem csupán eladni, de megkedveltetni és megismertetni is szeretne volna közönségével. Munkájának eredményeképpen a száraz fordításokból összeállított beszámolók olvasmányosabb, hosszabb, és időben is nagyobb teret felölelő narratívakká alakultak át. Konceptiója szerint ezen átfogó, több tudósításból összeállított leírások kerültek rendszerint az adott szám első felébe, míg a vége felé a kisebb, töredékesebb beszámolók kaptak helyet.²⁴ Neki köszönhető, hogy a corantok sokkal személyesebb, közelebbi hangot ütöttek meg, mivel munkája nem szorítkozott kizárólag a hírek közlésére, hanem beavatta olvasóit a források beszerzésének és kezelésének számos rejtelmébe is. Ugyancsak hozzá köthetők a nyílt szerkesztői véleménynyilvánítások is egy-egy esemény megítélésével kapcsolatosan, megjegyzései, szerkesztési elvei nyomán pedig a lap hangvétele ekkortájt rendszerint élesen katolikus- és Habsburg-ellenes hangvételt ütött meg, a mellett, hogy Anglia spanyolbarát politikáját is gyakran támadta.²⁵

amelynek 41%-a volt hírközlő jellegű nyomtatvány volt, köztük a magyar viszonylatban is említésre méltó „*Articles of the peace agreed upon, between the Archduke Mathias, on the Emperours part, and the deputies of the Lord Botzkay, and of other Lords of Hungarie on the other partie*” című, 1607-ben Londonban megjelent mű. *Rostenberg*, 1957. 25–26. p.

23 Sheila Lamber szerint viszont elsősorban nem anyagi érdekek álltak a lapok kiadása mögött, állítását viszont Michael Frearson hosszas bizonyítással cáfolja. *Lambert*, 1992/a. 13. p.; *Frearson*, 1993. 120–150. p.

24 *Frearson*, 1993. 203–204. p.

25 Munkásságának másik fontos jellemzője az volt, hogy a kontinens eseményein túl számos Európán kívüli, főleg török, perzsa vagy észak-afrikai hír is helyet kapott a lapban. Mindez valószínűleg azzal magyarázható, hogy Gainsford utazásai során megfordult Jeruzsálemben, Konstantinápolyban és Alexandriában is, így egyrészt személyes érdeklődése, másrészt kiterjedt kapcsolatrendszere állhatott ezen jelenség hátterében. Életréje lásd: *Eccles*, 1982.; *Phelps*, 1979.; *Adams*, 1976.; *Brownlees*, 2005. 74–76. p.

... és olvasóik

Az „angol nyelvű nyomtatványok” vagy „angol nyelvterületen megjelenő kiadványok” megfogalmazással kapcsolatosan jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a 17. század eleji viszonyok tekintetében mit is kell értenünk pontosan ezen kifejezések alatt? Tehetünk-e egyenlőséget az angol nyelvű sajtótermékek és a földrajzi értelemben vett Anglia közé, esetleg a kiadványok olvasóinak zöme csupán Londonra és szűk vonzáskörzetére korlátozódott volna?

Az utóbbi feltételezés korábban számos angol történész osztotta,²⁶ álláspontjukat pedig sokáig több tényező is alátámasztotta. Ily módon London gyorsan növekvő népessége,²⁷ az ott koncentrálódó nyomdászat,²⁸ a fizető közönség számára elérhető az állami postahivatal hiánya, a közlekedés, szállítás rossz viszonyai és ebből kiindulva az egyes művek vidékre küldésének nehézségei is egyaránt ezt látszottak alátámasztani.²⁹ Ezt a képet csak tovább erősítette az, hogy az írni-olvasni tudó népesség arányát tekintve is a főváros büszkélkedhetett a legkedvezőbb mutatókkal az országban.³⁰ Mindezek ellenére az utóbbi idők kutatásai viszont jelentősen változtattak e nézeten, és arra engednek következtetni, hogy az információkra nem csupán hasonlóan éhes volt, hanem azokhoz különböző módszerekkel hozzájutott a vidéki olvasóközönség is.

Ahhoz azonban, hogy a City nagy forgalmú újság- és könyvesboltjaitól távoli helyeken is elérhetővé váljanak a kívánt termékek, jól kiépített terjesztőhálózatra

26 A leggyakrabban Joseph Frank angol történész álláspontját idézték ezzel kapcsolatban, de több korai írás is ezt a képet sugallja. *Frank*, 1961. 4. p.; *Shaaber*, 1932.; *Hanson*, 1938.; *Herd*, 1952.

27 London népessége a korszakban meglehetősen gyors tempóban növekedett. E. A. Wrigley számításai szerint 1600 körül 200.000-en, 1650 körül pedig 400.000-en lakták a várost, míg tőle kissé eltérően N. G. Brett-James 1935-ben megjelent művében 1603-ra 250.000, 1625-re pedig 320.000 főre tette annak lélekszámát. Külön meg kell még említeni, hogy 1650 körül Franciaország lakosságának kb. 2%-a élt Párizsban, míg Londonban ugyanekkor ez az érték 7%-körültre tehető. Angliához ilyen tekintetben csak Hollandia hasonlítható, ahol a század közepén Amsterdam 150.000-es lélekszáma az össznépszerűség 8%-át tette ki. *Wrigley*, 1967. 44–45. p.; *Brett-James*, 1935. 496–512. p.

28 A 16. század közepétől az angol nyomdászat Londonban és környékén központosult, és leszámítva a két egyetemi nyomdát, nem ismerünk vidéken ténykedő könyvkiadó helyeket. *Levy*, 1982. 13. p.

29 *Wilson*, 1984. 43. p.; *Crofts*, 1967. 19. p.

30 *Cressy*, 1980. 73–78.; 125.; 134. p.

volt szükség, amire ekkortájt alapvetően két módszer létezett.³¹ A lassabb elosztást az ország szinte minden nagyobb városában, Plymouth-tól Newcastle-ig bezárólag kiépült könyvkereskedő hálózat biztosította, ami szoros kapcsolat ápolta a londoni kiadókkal, köztük az újságokat forgalmazókkal is, tőlük átvéve látta el a távolabbi városok érdeklődőit termékeivel,³² piacuk, a könyvek és hírek iránti kereslet pedig folyamatos növekedést mutat ekkortájt.³³ Az időszakosan napvilágot látó röplapokkal és *newsbook*okkal szemben azonban az újságok gyakori, hetenkénti megjelenése már gyorsabb elosztó rendszert kívánt, mint amit a könyvterjesztési módszerek lehetővé tettek. Ezt az úrt töltötte ki az angol posta 1635. évi megindulása előtt a fuvarosok és kereskedők, szállítók által nyújtott szolgáltatás, akik Londonból kiindulva az ország legtávolabbi pontjaira is eljutottak. Az általuk kínált megoldás olcsóbb volt, mint a hagyományos posta, gyorsabb, mint a könyvelosztó hálózat, és nem csupán a nyomtatott vagy kézírásos,³⁴ hanem a szóbeli úton terjedő híreket is szállította egyben az egész század folyamán.³⁵ A kereskedők fő partnerei a lapok előfizetői mellett a hírlevelek olvasóközönsége volt, akik üzletszerűen vagy magánjellegű formában vehettek át küldeményeiket hivatásos levélíróktól vagy londoni ismerőseiktől, rokonaiktól.³⁶

Bár a korabeli utazókon kívül még a későbbi századok leírásai is rendkívül negatív képet festettek az angol útviszonyokról,³⁷ az újabb kutatások azt igazolják, hogy a korabeli útrendszer lehetővé tette a rendszeres és az egész országot beháló-

31 Harmadik helyen a legfőképpen nyomtatványokat terjesztő vándorárusok említhetők meg, akiknek a tevékenységére már a 16. század közepe óta vannak adatok, ám ők főleg olcsóbb kiadványokat, balladákat, kalendáriumokat terjesztettek elsősorban, és mivel nem volt stabil vásárlóközönségük, így az általuk terjesztett áruk is csak jóval lassabban értek célba más terjesztési módszereknél. *Spufford*, 1981. 111–128. p.; *Spufford*, 1994. A könyvkereskedők által alkalmazott szállítási módszerekre nézve lásd még: *Cambers*, 2003. 20–40. p.

32 *Frearson*, 1993. 16–17. p.

33 A londoni kiadók szövetségének (Stationer's Company) jegyzőkönyvébe az 1600-as évben regisztrált 259 művel szemben 1620-ban már 410 szerepelt, amelyen belül a történelmi és napi politikai hírek közel kétszeres növekedést értek el. *Klotz*, 1938. 418. p.

34 Míg a 16. századi kézírásos levelek írói sokszor csak barátait vagy családjukat informálták pletykákkal és hírekkel, addig az 1620-as 1630-as évekre sok levélíró már hivatásszerűen üzte ezt a foglalkozást. *Levy*, 1982. 21. p. Az 1620-as évek kézírásos hírleveleinek tartalmára és működésére nézve lásd: *Randall*, 2006.

35 *Frearson*, 1993. 19–21. p.

36 *Fox*, 1997. 608–610. p.; *Frearson*, 1993. 22–23. p.

37 *Gay*, 1927. A 17. század eleji útrendszerre nézve lásd: *Thomson*, G. S., 1918.

zó fuvarozó szolgálat létrehozását és hatékony működtetését.³⁸ Az írásbeli információterjesztés, az egyes nyomtatott és kéziratos hírközlő anyagok tehát elvileg bárhová eljuthattak, de ugyanakkor szóbeli úton — főleg a kereskedők tevékenysége révén — is gyorsan terjedtek. Számtalan írásos forrás tanúskodik arról, hogy mivel a fuvarosok útjaik jelentős részét a London-központú főútvonal-rendszeren tették meg, így a vásárokon, piacokon, forgalmas csomópontokon és az ezen utak mentén felállított fogadóknak és kocsmáknak kisebb, helyi jellegű hírközpontok alakultak ki, ahol további célközönségre találtak a — legfőképpen a fővárosból érkező — értesülések. A Londonból kiinduló úthálózat a legfrekvenciáltabban *Berkshire* és *Buckinghamshire*³⁹ megyéket vonta be a gazdasági vérkeringésbe, ezen területek voltak a leginkább kitéve a főváros hatásának, és ily módon feltételezhetően az információval legjobban ellátott vidékek is voltak egyben.⁴⁰

Anglia legnagyobb városa tehát mágnesként vonzotta magához a kereskedőket és utazókat, az oda vezető utakon és szállókban pedig gyakran felhangzott a „*Mi újság Londonban?*” kérdés. Ám nem csak a Temze parti metropolisz hírei iránt volt ekkoriban nagy az érdeklődés, hanem az 1620-as években a csehországi és európai események is hasonlóképpen közszájon forogtak a nagyobb főútvonalak menti településeken és fogadóknak, mint a belföldi történések.⁴¹ A kontinens nyugalomát széles körben felforgató konfliktus iránti érdeklődést azonban más tényező is segíthette. A harmincéves háború megindulásakor ugyanis Angliában már fél évszázada béke uralkodott, a legtöbb ember számára a harci cselekmények e miatt nem személyes tapasztalatként, hanem csupán olvasási élményként jelentek meg olyan eseményekről, amelyekben sokaknak még soha nem volt része, és csak ke-

38 *Chartres*, 1977. 87. p. Ezen utak egy része a koraújkori munkálatok eredménye, mások pedig középkori eredetre tekinthetnek vissza. *Stenton*, 1936. Az utak mentén számtalan fogadó is megtalálható volt, a 16. század végére 4000-re becsülhető a számuk. *Frearson*, 1993. 44. p.

39 Egy 1637-ből származó adat szerint Buckinghamshire megye a Londonból hetenként kiinduló, oda irányuló szállítmányokat tekintve egyébként toronymagasan vezetett a többi területhez képest, átlagosan másfél-kétszer akkora forgalmat bonyolította le, mint más angol megyék. *Chartes*, 1977. 77. p.

40 *Frarson*, 1993. 45–49.; 57–70. p.; *Chartes*, 1977. 77.; 80. 85. p. Míg Michael Frearson azzal érvel, hogy Anglián belül is viszonylag jól működött a hírek és információk terjesztése, addig ennek valamiképpen ellentmond, hogy az első flamand újság, a *Nieuwe Tijdinghen* 1620-as elindítója, *Abraham Verhoeven* angliai tudósításai csupán Londonra, Dover-re, Plymouth-ra és Salisbury-re korlátozódtak. Paul Arblaster szerint ennek oka az angol postai szolgáltatás szervezetlensége volt. Angliában ellentétben viszont Franciaország esetében Verhoeven-nek sokkal több tudósítása érkezett a távoli, vidéki városokból is. *Arblaster*, 2005. 26. p.

41 *Fox*, 1997. 606. p.

vesek, a kontinensen szolgáló angol zsoldosok voltak közvetlenül is érintettek a fegyveres összecsapásokban.⁴²

A hírek iránti felfokozott figyelem rajzolódik ki előttünk Gainsford 1624-ben lejegyzett megjegyzéséből is, amiből megtudhatjuk, hogy ha a nyomdász nem képes a lapok vásárlóinak igényeit kielégíteni, akkor „*jön az olvasó és minden nap az új hírek felől érdeklődik*”.⁴³ Ez a jelenség azonban valamivel korábban már másoknak is szemet szúrt. Az első lapok megindulásával egy időben, feltehetőleg 1622 körül keletkezett ballada a következő módon mutatja be az európai eseményekről szóló tudósítások iránti várankozást:

The Post of Ware:
With a Packet full of strange Newes out of divers Countries.
To a pleasant new Tune.⁴⁴

*„Away, Away; make no delay,
this Newes requireth hast,
Boy, mount thy Mare, post hence to Ware,
thou canst not ride too fast;
And as thou rid'st through every Towne,
blow forth this lively blast:
[...]
More mightst thou say my fine-tongu'd Boy,
of this our happy Newes,
If any grieve for to beleeve,
I prethee bid them choose;
And those that will to London still
these objects come and peruse;
Where you shall find honestly
all that I say,
Provide, make hast, use no delay:
For all this shall be
betwixt this and Doomes-day.”*

42 Randall, 2004. 1053. p.

43 1624. március 19.

44 The Post of Ware, 1622.

Az emberek kíváncsiságát tehát nehéz lehetett kielégíteni, és bár a hírektől a vidéki lakosság sem volt elzárva, ám ők a számukra értékes információkat csak valamivel drágábban és később tudhatták meg, mint fővárosi honfitársaik. A Londonból rendszeres időközönként kiinduló szállítmányok haladási sebességét figyelembe véve az is viszonylag pontosan felbecsülhető, hogy hová mennyi idő alatt érkezhettek meg a fuvarosok által közvetített szóbeli értesülések és nyomdatermékek. *Michael Frearson* angol történész a feltárt források és útleírások alapján úgy becsülte, hogy a fővárosból kiindulva a nagyobb útvonalak mentén Anglia szinte minden nagyobb települése — Newcastle-ig bezárólag — elérhető volt hat nap leforgása alatt, tehát mire a legújabb újságszám elhagyta a nyomdát, az előzőt már szinte minden vidéki előfizető elolvashatta.⁴⁵ De vajon kik is voltak ezek az olvasók?

A lapok által szállított tudósítások felvevőpiaca, az olvasóközönség vizsgálata több nehézséget is hordoz magában, hiszen még napjainkban is nagyrészt helytálló *Thomas Cogswell* angol történész két évtizeddel korábbi megállapítása, miszerint az angol levéltárak Stuart-kori, információáramlással és a propaganda működésével kapcsolatos legtöbb forrása még feltáratlan.⁴⁶ Az újságok közönsége közül ugyanis csak a felsőbb társadalmi rétegekbe tartozók hagytak írásos nyomot maguk után olvasási szokásaikról,⁴⁷ náluk viszont több korabeli példa is bizonyítja, hogy bár közülük sokan egyaránt előfizettek hivatásos levélírók által készített kézírásos és nyomtatott hírlevelekre is, ám a kétféle termék közül inkább az előbbi tar-

45 *Frearson*, 1993. 75–77. p. A korabeli állami hivatalok és tisztségviselők számára fenntartott postaszolgálat azonban ettől akár 2–3-szor is gyorsabb tudott lenni, így pl. Londonból Newcastle 65, míg Plymouth átlagosan 50 óra alatt volt elérhető. *Brayshay–Harrison–Chalkley*, 1998. Azt a kérdést viszont *Frearson* sem vizsgálta, hogy Skóciába is eljutottak-e a corantók, illetve rendelkeztek-e ott is stabil olvasóközönséggel. A két állam ugyanis I. Jakab (Skóciában VI. Jakab) révén 1603-tól perszónáluniót alkotott egymással. A koraujkori skóciai könyvterjesztést vizsgáló *Alastair Mann* sem tér ki erre a kérdésre, azt viszont munkája nyomán megtudhatjuk, hogy Skócia Angliához hasonlóan a 17. század elején szoros kapcsolatot ápolt németalföldi kiadókkal és könyvkereskedőkkel, ahonnan számos vallási témájú könyv és pamflet érkezett hozzájuk, és sok skóciai kézirat is ott talált először kiadóra. *Mann*, 1997. 113–166. p.

46 *Cogswell*, 1990. 215. p. A *Cogswell* kijelentése óta eltelt időben azonban több részleges elemzés is napvilágot látott a kérdéssel kapcsolatban, ám még mindig kevés, széles spektrumot át-fogó feldolgozás áll rendelkezésre. Az egyik ilyen — bár csak az 1621-es esztendőt vizsgáló — mű: *Salzman*, 2002.

47 *Frearson*, 1993. 273. p.

tották megbízhatóbbnak.⁴⁸ A corantókra ellenben sokszor megvetőleg és gyanakodóan tekintettek, azokat pletykálkodó, leginkább a köznép által kedvelt és használt olvasmánynak tartották.⁴⁹

A nyomtatványokhoz való hozzájutás szállításon kívüli két legfontosabb tényezője az írni-olvasni tudás képessége és a vagyoni helyzet volt. Ám ezek közül egyik sem befolyásolta kizárólagosan a hírekhez való hozzáférést, mivel a szóbeli információterjesztés is jelentős szerepet töltött be ekkoriban,⁵⁰ sőt, mint *Richard Cust* történész állítja, az írásbeliség és nyomtatás elterjedése ellenére a hírek közlésének legáltalánosabb módja továbbra is szóbeli formában történt.⁵¹ Ennek több oka is lehetett, első helyen talán az hozható fel, hogy a corantók csak viszonylag kis példányszámban láttak napvilágot, különböző becslések szerint kiadásenként 250–1000 darab hagyhatta el a nyomdát.⁵² Második helyen az említhető meg, hogy a lapok ára meglehetősen magas volt a korban megjelenő más típusú, olcsó nyomtatványokhoz képest, és mivel heti rendszerességgel jelentek meg, így folyamatos megvételükre csak a tehetősebbek voltak képesek. Kiváltképp igaz volt ez az 1620-as években, amikor a kiskereskedőket, ipari munkásokat és földműveseket egyébként is a növekvő infláció és mezőgazdasági károk okozta válság fokozottan sújtotta, ami miatt a rendszeres előfizető közönség oroszlánrészét a középosztályban kell keresnünk.⁵³ Aki tehát nem tehetette meg, hogy mélyen a zsebébe nyúljon, az leginkább a kézírásos levelekre, röplapokra vagy szóbeli tájékoztatásra volt utalva, de az információk iránti igényét így is nagy részben kielégíthette, néha talán még gyorsabban is, mintha egy újságra költötte volna a pénzét. A hírek összegyűjtése, kiértékelése és kinyomtatása ugyanis időbe telt, és alkalmanként az így elszenvedett idővesztés a konkurensok javára billenthete a mérleget. Arra, hogy ezek az egymás mellett létező, egymással párhuzamosan működő információs rendszerek hogyan is működhettek, jó példa

48 Meg kell említeni azonban, hogy a kézírásos leveleket küldők is gyakran hivatkoztak nyomtatott hírekre, vagy akár tovább is küldhették azokat, ám sokszor gyanakodtak és kétségbe vonták azok megbízhatóságát. *Randall*, 2006.

49 *Frearson*, 1993. 274. p. A 16. század végén megjelenő *newsbook*ok és kézírásos hírlevelek működésére nézve lásd: *Scott-Warren*, 2000.

50 *Frearson*, 1993. 277. p.; *Davies*, 1939. 3. p.

51 *Cust*, 1986. 65. p.

52 *Frearson* megjelenésenként 1000 példányszámot valószínűsített, ez alapján számításai szerint 1622–1629 között a 289 megjelent újságszám közel 300.000 darabot tehetett ki valójában. *Frearson*, 1993. 116–118. p. Ezt megelőzően más történészek eltérő adatokkal kalkuláltak. *Joseph Frank* a kiadásenkénti darabszámot kereslettől függően 250–500 körülire, míg *Folke Dahl* 4–500 körülire becsülte. *Frank*, 1961. 13. p.; *Dahl*, 1952. 22. p.

53 *Frearson*, 1993. 278–280. p.

Gainsford találó megjegyzése egy 1623. decemberi szám bevezetőjében: „*Kedves olvasó, biztos vagyok benne, hogy mostanra már birtokában van azon különböző, figyelemreméltó eseményekkel kapcsolatos számos híresztelésnek, amelyeket Európával kapcsolatban már felfedtek ön előtt.*”⁵⁴

Megtúrve, de nem tiltva

Az 1622-től megjelenő corantók egyik fő különbsége az volt elődeihez képest, hogy már nem csupán híreket juttattak el olvasóikhoz, hanem azok segítségével direkt vagy indirekt módon az emberek egy-egy kérdéssel kapcsolatban kialakított véleményét is befolyásolták.

A lap által képviselt álláspontok és sokszor nyíltan hangoztatott propaganda leghangsúlyosabb pontja Anglia külpolitikai irányvonalának kritizálása volt. A háttérben a protestáns angol lakosság, de kiváltképp a corantók kiadásában orosz-lánrészt vállaló és a híreket szállító puritánok⁵⁵ azon felfokozott várakozása bújta meg, hogy Jakab fegyverrel segíti meg vejét, pfalzi Frigyes⁵⁶ a császár ellenében. Ő azonban e helyett a katolikus Spanyolország felé kezdett el közeledni, és csak tárgyalásokkal kívánt közvetíteni a szembenálló felek között, miközben fiát, Károly herceget a spanyol infánsnőhöz, Mária Annához⁵⁷ szerette volna hozzáadni. Politikája mindezek miatt 1619-től fogva egyre több ellenzőre talált, akik közül a legharcosabbnak a puritánok bizonyultak, ők elsősorban nyomtatványaik segítségével szerettek volna mind több embert megnyerni nézeteiknek,⁵⁸ velük párhuzamosan viszont az egyházi klérus is meglehetősen heves támadásokat intézett a szószékekről a számukra nem tetsző külpolitikai irányvonal ellen. Az új típusú kihívás a hatalmat is gyors válaszra készítette, amely két eszközzel: a király nemtet-

54 1623. december 11.

55 *Shaaber*, 1966. 79–81. p. Shaaber puritánok szerepére vonatkozó nézeteit nézve valamelyest árnyalja David Randall. *Randall*, 2004. 1056–1057. p.

56 1610–1623 között választott pfalzi fejedelem.

57 1606–1646. 1631-től III. Ferdinánd német-római császár, magyar király felesége, 1638-tól magyar királyné.

58 Közülük a leghíresebb *Thomas Scott* volt, aki 1620-ban megjelentetett *Vox Populi* című, spanyol-ellenes pamfletje miatt Németalföldre volt kénytelen menekülni. A témára nézve lásd: *Cogswell*, 1989.; *Wright*, 1943.; *Russell*, 1977.; *Zaller*, 1977.; *Lake*, 1982.

szését kifejező uralkodói proklamációkkal és külön, a corantók felügyeletével megbízott cenzorral próbálta meg felvenni a harcot kritikusaival szemben.⁵⁹

Az első uralkodói kiáltvány 1620 decemberében, majd változatlan formában 1621-ben hagyta el a nyomdát, és még nem tett említést a nyomtatott művekről, csupán „*az államügyek toll vagy beszéd útján történő, túlzott és féktelen kitérgetése*” ellen emelt szót⁶⁰. A királyi kinyilatkoztatást követően nem sokkal később már a londoni püspök is elrendelte, hogy a prédikációkon ne essen említés Anglia spanyol politikájáról és az államügyekről.⁶¹ Az uralkodó tehát kinyilvánította nemtetszését, ám még a tiltás eszközével nem élt, aminek oka valószínűleg az lehetett, hogy a külföldön nyomtatott angol nyelvű híryanagok is hozzáférhetőek voltak az országban.⁶² Ezt orvosolandó Jakab 1621-ben még a hágai angol követen keresztül is próbált tenni az idegenből érkező nyomtatványokkal szemben, fáradozása viszont nem vezetett eredményre.⁶³ 1623-ban újabb nyilatkozatában már nyíltan a tengerentúlról származó könyvek és pamfletek ellen foglalt állást, ismételt fellépése hátterében pedig a tervezett spanyol házassági kapcsolat elleni folyamatos sajtótámadások álltak.⁶⁴ Jakab utoljára, 1624-ben tett kinyilatkoztatása a korábbiakkal ellentétben már egyaránt érintette a belföldön és külföldön kiadott művek közül

59 Angliában középkori alapokra visszanyúlva a már 16. század során több szankció is született az uralkodó tekintélyét sértő híresztelések, továbbá a „hamis, lázító és botrányos” hírek és pletykák terjesztőivel szemben, de ehhez hasonlóan próbálták meg szabályozni a nyomtatásban megjelenő, elsősorban vallási tartalmú írásokat is. *Loades*, 1974.; *Fox*, 1997. 599. p. A 16. század során egyébként az állam nem csupán tilthatta, hanem segíthette is egyes, céljainak megfelelő művek megjelenését. Így történt ez a Franciaországból a Szent Bertalan éji meszárlást követően menekült protestánsok esetén, akik állami beleegyezéssel, angol nyelvű nyomtatványok kiadásával próbálták meg több évtizeden át befolyásolni az angliai közvéleményt. *Parmelee*, 1994.

60 *Frearson*, 1993. 234–235. p.; *Lambert*, 1992/a. 7. p.

61 *Davies*, 1939. 7.; 9–13 p.; *Wright*, 1943. 154–156. p. A prédikációk az 1620-as években gyakran éles politikai felhangot ütöttek meg, ami heves királyi ellenállást és többek bebörtönzését vonta maga után. *Davies*, 1939. 9–19. p. Meg kell még említeni, hogy a korszak egyik jellegzetes, gyakran hírközlő funkciói is betöltő műfaja volt a ballada, amely nyomtatott, kézírásos vagy szóbeli úton — vándorénekesek által — egyaránt terjedt. Ez a szatirikus műfaj is többször kivívta a kormányzat nemtetszését, mint pl. 1623-ban, amikor Buckingham és Károly herceg Spanyolországra hajóztak, ez alatt pedig egy balladaénekest börtönbe zártak, mivel az tévesen még visszaérkezésük előtt adott hírt hazatérésükről. *Fox*, 1997. 611. p. A témára nézve lásd még: *Fox*, 1994.; *Watt*, 1991.; *Rollins*, 1919.

62 *Frearson*, 1993. 86–91. p. A puritánok ezen időszakban sok más, legfőképpen vallási témájú művet is kiadtak angol nyelven Németalföldön. Erre nézve összefoglaló jelleggel lásd: *Sprunger*, 1994.

63 *Frank*, 1961. 6. p.

64 Sheila Lambert szerint gazdasági okai is voltak a döntésnek. *Lambert*, 1992/b. 20. p.

azokat, amelyek „*felsőbb engedély nélkül*” kerültek piacra.⁶⁵ Azzal kapcsolatban azonban, hogy ezek a manifesztumok mekkora mértékben befolyásolták a szóbeli információk, illetve a kézzel írott levelek vagy a corantók terjesztőit, megoszlanak a szakértők véleményei.⁶⁶

A királyi kiáltványokon kívül a hatalom másik — eleinte meglehetősen következetlenül — alkalmazott eszköze a cenzúra volt. A Csillagkamara 1586. évi rendelete szerint a londoni kiadókat tömörítő *Stationer's Company* által kinyomtatott műveket egy egyházi vagy egy világi hivatalnoknak kellett nyomtatás előtt jóváhagynia. Azért, hogy senki se adhasson ki ilyen engedéllyel nem rendelkező írásokat, a társaság igazgatói lettek felelőssé téve. A cenzúra így közvetlenül a szövetség vezetőinek kezébe került, akiknél viszont a pénzügyi érdekelttség sokszor háttérbe szorította a politikai elvárásokat.⁶⁷ Ennek az lett a következménye, hogy — az első corantóktól eltekintve⁶⁸ — meglehetősen kevés újságszám esett cenzúra alá, így 1622 és 1641 közt megjelent példányok alig 5%-át vizsgálták felül központilag.⁶⁹ Bár a hatalom 1621–1624 között külön cenzort nevezett ki a lapok szabályozása érdekében, az nem tudta akarátát tökéletesen érvényesíteni. *Francis Cottington*, Anglia spanyolországi diplomatája elég sokat volt ugyanis külföldön, és csak angliai tartózkodásai alatt történt látványos változás a lapok hangvételében.⁷⁰ Bár a kormányzat 1632-ben — ideiglenes sikerrel — betiltotta a corantókat, ezt a lépést az 1620-as évek elején a felfokozott nemzetközi érdeklődés és a külföldi angol nyelvű nyomtatványok elterjedtsége miatt csak jóval kisebb hatékonysággal tehetné meg. Ennek következtében az ezen időszakban megjelent anyagok tartalma nem elsősorban a hatalom szándékától, hanem a kiadók önszabályozásától függött.⁷¹

65 *Frearson*, 1993. 244. p.

66 Bár a történészek jelentős része egyetért abban, hogy tartva a büntetéstől és a lebukástól többen óvatosabban jártak el híreik, kézzel írott hírleveleik tartalmával és célba juttatásával kapcsolatban, de ugyanakkor Sheila Lambert szerint ezzel szemben a kora Stuart-kori Angliában a levelezők általánosságban nem félték küldeményük elfogásától. *Frearson*, 1993. 238–240. p.; *Cust*, 1986. 88. p.; *Lambert*, 1989. 57–58. p.

67 *Frearson*, 1993. 245–246. p.

68 Az 1621 októbere és 1622 októbere között megjelent 55 kiadványból 44-et cenzúráztak. *Frearson*, 1993. 92–96. p.

69 641 megjelent számból 32. *Frearson*, 1993. 248. p.

70 *Frearson*, 1993. 250–264. p. A későbbi időszak cenzorálási gyakorlatára nézve lásd: *Thompson, A. B.*, 1998.

71 *Thompson, A. B.*, 1998. 661. p. Míg a 20. század első felében megjelent szakmunkák viszonylag jelentősnek ítélték a cenzúra corantókra gyakorolt hatását, addig Sheila Lambert műveiből

„Newes from severall parts of the World”⁷²

Mint azt már említettük, a corantók első szerkesztője, Thomas Gainsford gyakran beavatta olvasóit az újságírás rejtelmeibe, mindezt azonban sokkal inkább önmaga és kiadványa tartalmának védelmében tette, mintsem pusztá ismeretterjesztési szándékból. Leírásai során számtalanszor igyekezett közvetlenül is megnevezni, hogy információi mely forrásokra támaszkodnak, és azok összeállítása, értékelése során milyen módszer szerint is járt el.⁷³ Kommentárjaiból megtudható, hogy az angolok valószínűleg a legnagyobb bizalommal a Németalföldről érkező nyomtatott termékek iránt viseltettek, az ezekre történő állandó hivatkozással ő pedig feltehetőleg kiadványa szavahihetőségét akarta szavatolni.⁷⁴

Jól illusztrálja ezt egy 1623. decemberi szám is, ahol a bevezetőben megemlítésre került, hogy csak a külföldi, hiteles és megbízható értesítéseket tartalmazó corantókat és leveleket használta fel lapjához, amelyekkel kapcsolatban azt is elárulta, hogy azok az antwerpeni és amsterdami postával érkeznek.⁷⁵ A két nagyváros közül azonban talán az utóbbi lehetett a jelentősebb, mint azt egy alkalommal

az a kép rajzolódik ki, hogy az állam ezekben az időkben nem volt abban a helyzetben, hogy irányítsa a médiát. Siebert, 1939. 154–156. p.; Davies, 1939. 4. p.; Lambert, 1989.; Lambert, 1992/a.; Lambert, 1992/b.

⁷² Az 1623. április 8-án megjelent szám címének egy részlete.

⁷³ Ennek ellenkezőjére is hozható fel azonban példa. 1623 novemberében hosszabb szünet állt be a lap kiadásában. Az újság újraindulásakor a szerkesztő arra tett kísérletet, hogy az október havi eseményeket egy számba foglalja össze, ám forrásaival kapcsolatban megjegyezte: „nem fogom precízen megnevezni sem a leveleket, sem küldésük dátumát, legyen elég az, hogy ön tudja, hogy mi nem voltunk ezen események szemtanúi, de nekünk biznunk kell mások tudósításában, mint ahogy ön is megfelelően előzékeny ahhoz, hogy hitelt adjon a másodkézből jövő beszámolóknak”. 1623. november 11.

⁷⁴ Ennek oka az volt, hogy Gainsford maga is sokszor védekezett a kiadványát ért támadásokkal szemben, amik rendszerint a lap megbízhatósága ellen irányultak. Pl. 1623 december 11., 1624 március 19. Önmaguk hitelességének bizonygatására szükség is volt ekkortájt, hiszen számos példa igazolja, hogy a korai corantók és hírlevelek néha egészen nagy horderejű eseményekkel kapcsolatban is képesek voltak hatalmasat tévedni. Az első, 1620. december 2-án, Hollandiában megjelent angol nyelvű példány például arról írt, hogy bizonytalan, vannak-e császári katonák Prágában, sőt, egy nürnbergi forrásra hivatkozva megemlítette, hogy az ott állomásozó katonák viszonylag nagy összegekben fogadtak arra, hogy valószínűleg nem tartózkodnak Prága városában katolikus csapatok. Ezzel ellentétben viszont az uralkodó győztes seregei már november 9-én bevették a várost. Beller, 1927. 277. p. Az évek során azonban a lapokba vetett bizalom nem növekedhetett jelentősen, ezt támasztja alá egy 1632-ben megjelent pamflet is, ami így írt a corantókról: „Now every one can say, it's even as true as a Currantoe, meaning that it's all false”. Walker-deVivo-Shaw, 2006. 341. p. 2. lj.

⁷⁵ 1623. december 13.

megtudhatjuk: „*Kevés olyan hely van Európában, ahol oly sok ügyletet bonyolítanak le, és annyi levelet írnának, mint Amszterdamból*”.⁷⁶

Ennek az erős kapcsolatnak a hátterében az állhatott, hogy a szigetországot a legkisebb távolság Németalföldről választotta el, ami már csak azért is szerencsés volt, mert az ottani városok Európa jelentős hírközpontjaiként funkcionáltak ekkoriban és az angol kontinentális posta túlnyomó része is rajtuk keresztül ért célba.⁷⁷ A felsoroltakon kívül azonban más európai nagyvárosokkal is állandó kapcsolatban álltak a kiadók, Velence például az itáliai területek legfőbb hírforrása volt, de ugyancsak rajta keresztül folytatta útját a konstantinápolyi levelek túlnyomó hányada is (a többi gyakran Bécsen keresztül érkezett),⁷⁸ Európa más részeiről pedig elsősorban Frankfurt, Párizs, Bécs, Prága és Madrid tájékoztatta gyakran az angol olvasókat.⁷⁹

A kiadók működésük során külföldi könyvkereskedőkkel és hivatásos levélírókkal — vagy mint írják több helyen, barátokkal — egyaránt kapcsolatot tartottak, akik röplapokat, németalföldi corantókat és kézírásos tudósításokat küldtek számukra.⁸⁰ A hozzájuk érkező nyomtatott anyagokra előszeretettel hivatkoztak önmaguk hitelességének érdekében akár a címben is, pl. a következő módon: „*The*

76 1623. december 13.

77 *Arblast*, 2005. 23. p. Németalföld nem csupán a hírek forrását jelentette Anglia számára, a 17. század során szoros gazdasági és kulturális kapcsolatok is kibontakoztak a két terület között. Innen jutott el számtalan teológiai és tudományos könyv Angliába, de a nyomdászat-technikai eljárások főbb újításai is az ő segítségükkel honosodott meg a szigetországbán. *Murray*, 1957. 840–846. p. A németalföldi híreket minden bizonnyal a két terület között ingázó kereskedők, és nem az ekkor még csupán formálódó, és a kormányzat fokozódó figyelme miatt egyre kockázatosabbá váló angol állami postaszolgálat szállíthatta. A kontinenssel fennálló postakapcsolat egyébként meglehetősen szabályozatlan volt ebben az időszakban, ami miatt a 17. század elején a külföldre írt és onnan érkező levelek alkalmi és rendszertelen utakon érkeztek meg céljaikhoz. Ezt kívánta orvosolni Jakab 1619. évi rendelete, amelyben a külföldi küldemények (Foreign post) intézésére külön postamester jelölt ki, de a rendszer megszilárdulása és működőképessé válása csak az 1630-es évek elejére tehető. *Sharpe*, 1984. 149–151. p.; *Levy*, 1998.

78 Volt, hogy azt is megemlítették, hogy a törökországi híreket egyaránt kaptak ugyanazon úggyel kapcsolatosan Itáliából, Németországból, Spanyolországból és Németalföldről. 1623. augusztus 21.

79 Sokszor azonban a közvetlen kapcsolat ellenére egyes hírek mégis csak nagy kerülővel értek célba, így pl. Velencéből is érkeztek néha spanyol hírek, de ugyanakkor Brüsszélből is írhattak lisszaboni történésekről. Pl. 1625. február 8.

80 *Shaaber*, 1932. 568. p. Néha ezek a levélküldők azonban ha név szerint nem is, de azért mégiscsak említésre kerültek. Így pl. egy 1622. novemberi számból megtudhatjuk, hogy egy bécsi levelet egy, a császárvárosban tartózkodó holland kereskedelmi ügyvivő küldte el londoni ba-

Newes of Forraine Partes, lately received, and Translated out of the High and Low Dutch printed Copies”.⁸¹

Azonban az, hogy a lapok forrásait a kontinens egyik legnagyobb hírközpontjából szerezték be, nem mindig elégitette ki az olvasókat, és sokan kevesellhették, amit a pénzükért kaptak: mint a szerkesztő egy alkalommal megjegyezte: „*Önnek és nekem egyaránt meg kell elégednünk olyan hírekkel, amikhez hozzájutunk, úgy, ahogy ezeket kiadják a más országokban*”.⁸² Am hír és hír között is nagy volt a különbség, a legfőbb érdeklődésre számot tartó hadi beszámolók ellenben nem mindig érkeztek olyan gyorsasággal és mennyiségben, mint ahogy az sokak számára kívánatos lett volna. Így történt 1622 novemberében is, amikor Gainsford egy tudósítással kapcsolatban már előre megpróbálta szépíteni a kialakult helyzetet: „*az innen érkező levelek nem sok hírt tartalmaznak a világ számára, de sok érdekességgel szolgálhatnak a kereskedők részére*”.⁸³ Ezzel ellentétben máskor viszont — ha épp nem voltak rászorulva — éppen ő volt az, aki nyíltan leírta, hogy nem kíván gazdasággal és kereskedelemmel kapcsolatos információkról írni, „*azért, mert ön más ügyekre kíváncsi, mint a hajórakományok és kereskedelmi váltók hírei, így el óhajtok állni az ilyen nem helyénvaló témák közlésétől*”.⁸⁴

Eljöhett az azonban az az idő is, amikor minden bizonynal még ezeket a híreket is örömmel fogadták volna, mivel az amszterdami és antwerpeni postától való nagy fokú függőség az ellenkező helyzetet is előidézhette, így könnyen megtörténhetett, hogy néha szinte alig-alig kaptak használható anyagot. Ilyenkor így igyekeztek menteni a helyzetet: „*ez az oka annak, hogy az év ezen szakasza és az időjárási körülmények miatt csak kevés örvendeztető hírt tudunk közölni önnek*”.⁸⁵ Ehhez képest az már csak a kisebbik rosszat jelentette, ha valamelyik európai város postája terén történt kimaradás. Így például 1623 júniusában a Bécsből nyugatra irányuló postaforgalomban rövidebb szünet állt be, így az ottani értesüléseket átvevő — valószínűleg frankfurti — tudósítók nem tudtak mást írni, csak azokat, „*amiket gyanítanak*”.⁸⁶

rátjának. 1622. november 16. Hasonló említésre lelhetünk egy Nápolyban tartózkodó angol kereskedelmi ügynök üzenetével kapcsolatban is: 1624. október 5.

81 1623. február 28.

82 1624. március 6.

83 1622. november 22. Sokaknak talán azonban ez is fontos lehetett, nem csupán azért, mert Anglia jelentős tengeri kereskedelmet bonyolított ekkortájt, hanem mert több kereskedő — és egyben közgazdasági gondolkodó — is élénk pamfletharcot vívott egymással ebben az időben. Erre nézve lásd: *Finkelstein*, 2000.

84 1623. december 23.

85 1624. március 6.

86 1623. július 18.

Szerencsésebb időben viszont a szerkesztő a beérkezett anyag bősége feletti örömének sem habozott hangot adni: „*Kedves olvasó, ezúttal nem kell bevezetőt vagy előszót olvasnia, mivel a levelek és holland corantók olyan sűrűn érkeznek kezünkhez, hogy megkímélnék a papír pocsékolásától, ha mindezt szeretnénk megosztani önnel*”.⁸⁷ A hírdömping ellenben alkalmanként annyira soknak bizonyult, hogy már nem volt mód mindent közzétenni, mint azt kifejtették: „*további anyagaink is vannak, amelyek közlésétől úgy gondoljuk eltekintünk azért, hogy ne fárasztuk önt az olvasással, és úgy hisszük, nincs túl sok kedve ahhoz, hogy az emlékezéssel vesződjön, és amit teszünk, azt inkább tesszük azért hogy feltöltsünk egy üres lapot, mintsem egy könyvet*”.⁸⁸

Nem a fent említett tevékenység — még ha az egy kisebb „könyv megtöltése” lett volna is — tette emlékezetessé Gainsford nevét. Az információk kiválogatása, megítélése, az ellentmondások, pletykák, téves hírek kiszűrése képezte a rá háruló munka azon részét, ahol a legjelentősebb teljesítményt nyújtotta. A felsorolt feladatokkal kapcsolatban gyakran megosztotta olvasóival személyes tapasztalatait, panaszait is: „*köztudott, hogy sokan részlehlőlan írnak, és az egyik több mozzanattal egészíti ki mint a másik*”.⁸⁹ Máskor pedig ily módon adott hangot nehéz helyzetének: „*sok levél érkezik be Németalföld számtalan részéről, és olyan sok az ellentmondás, [...] hogy nem is tudom, hogyan feleljek meg az olvasónak*”.⁹⁰ Az igazság kiderítésébe vetett hitét viszont soha nem adta fel, mivel azon állásponton volt, hogy a téves információk idővel lelepleződhetnek, és a valóság nem tartható sokáig titokban, mint érvelt egy alkalommal: „*Egy régi közmondás úgy szól, hogy a hamis beszámolók sebesen terjednek, de az igazság hamar utoléri őket, nos, ez az elmúlt napokban a legkézzelfoghatóbban megerősítést nyert és igaznak bizonyult*”.⁹¹

87 1624. január 15.

88 1623. április 17.

89 1623. január 31.

90 1622. október 4. Máskor a magyarországi eseményekről szóló írott tudósításokról azt köztölték, hogy azok nagy fokú változatosságukkal összezavarják az embereket. 1623. február 20. Ez a hírbőség, a hírek ellentétes tartalma más helyen is említésre kerül. 1623-ban, a török belügyekkel kapcsolatos híradás megemlítette például, hogy egyazon eseménnyel kapcsolatosan megegyeznek az Itáliából, Spanyolországból, Németországból és Németalföldről kapott levelek, csak hogy korábban már ugyanezt kétszer vagy háromszor is állították, majd aztán cáfolták, „és lehet, hogy most újra becsapnak bennünket” — írták. 1623. augusztus 21.

91 1622. július 3. Sokszor azonban nem csak a hamis, hanem a hitelesnek tűnő hírekkel kapcsolatban is jobbnak látták megvárni a következő tudósításokat. Így volt ez pl. Brandenburgi János György jägerndorfi örgróf esetében is, akinek 1623-as tevékenységéről érkező információkkal kapcsolatosan kételkedésüknek adtak hangot, mint írták „*az bár rendkívül igaznak tűnik, mi még nem erősítjük meg, amíg továbbiakat nem hallunk róla*”. 1623. július 18.

A hírek értéke és tartalma iránti precíz, ámde sokszor részlelhajló hozzáállás időnként oda vezethetett, hogy szerkesztőként néha a legfontosabb forrásnak tartott németalföldi küldeményektől is kénytelen volt megválni. 1623 nyarán az egyik szám bevezetőjében azzal indokolta mindezt, hogy az e helyekről kapott hírek túlságosan magukkal ragadták íróikat, így emiatt más szerzőket és forrásokat kellett beszereznie, néhányuk latin és spanyol nyelvű, de a legtöbb itáliai eredetű.⁹² A korai, 1622. májustól októberig megjelenő sorozatban azonban néha még ennél is határozottabb állásfoglalásokkal találkozhatunk egyes beszámolók javára. Egy júniusi számban ugyanis megemlítették, a szóbeszéd szerint Bethlen Gábor már békét kötött a császárral, amivel kapcsolatban a szerkesztő megjegyezte, hogy „*az épp annyira igaz, mint a Kölniek itteni barátaikhoz küldött levelei, amelyekben Mansfeld vereségéről irnak*”. Majd pedig kételkedésének hangot adva mindkét esemény kapcsán úgy zárta tudósítását, hogy „*ezeket sokan biztosan híresztelik, de hamar elcsöndesülnek, amikor a valódi hírek ide érkeznek*”.⁹³ A bemutatott tendencia, mármint bizonyos területekről befutó információk közti ellentét magyar vonatkozásban esetenként máskor is megnyilvánult, ezt tárja elénk Gainsford következő monológja is: „*Az antwerpeni levelek nem sokban különböznek a németországiaktól, de Bethlen Gábor cselekedeteit illetőleg nagyobb mértékben, mivel ők tagadják, hogy ő közel ért volna Prágához, — mint arról tudósítottak — vagy hogy legyőzte volna Leopoldot vagy Monte Negro grófot*”.⁹⁴

Máskor viszont, ha jóval kisebb számú értesülés állt tartalmilag szemben egymással, egyszerűen azt a megoldást alkalmazták, hogy az ellentmondásos forrásokat válogatás nélkül közölték, mint pl. 1625-ben a császár és a török közti béketárgyalásokkal kapcsolatban, amikor így zárták híradásuk felvezetőjét: „*ezen ügyet az Önök megítélésére bízom, és közlöm mindkét bécsi levelet*”.⁹⁵

Nem csak az ellentétes, hanem az egymással megegyező beszámolók is gondot okozhattak alkalmanként, pedig ilyenkor a lap összeállítóinak nem volt más dolguk — gondolhatnánk — csak a befutó anyag rendszerezése, ám — épp Bethlen Gáborral kapcsolatban — még ez sem ment oly könnyen. 1624 februárjában például az Európa számos nagyvárosából befutó értesülések tartalma olyannyira fedte egymást, hogy a szerkesztőnek saját bevallása szerint is nagy figyelmet kellett fordítania rá, hogy a különböző helyekről érkező üzenetek ismertetésénél ne ismétlje meg kétszer ugyanazt a kijelentést: „*szétválasztom és nem zsúfolom össze őket* [a

92 1623. augusztus 29.

93 1622. július 3.

94 1623. december 13.

95 1625. február 1.

híradásokat], az összezavarodás elkerülése érdekében, de még így is előfordulhat, hogy egy dologról kétszer hall, [...] ezért óvatos leszek, amennyire csak tudok, hogy elkerüljem az ismétléseket”⁹⁶

De vajon mikről is szóltak ezek a hírek? A korábbiakban már röviden említettük, hogy a háborúval kapcsolatos események közlése váltotta ki az olvasókból a legnagyobb érdeklődést, ám ez a témakör még további csoportokra bontható. A lapokban a leggyakrabban harci cselekmények, háborús előkészületek, diplomáciai tárgyalások, tanácskozások, ország- vagy tartománygyűlések, proklamációk és a protestánsok elnyomásának hangsúlyozására fordították a legnagyobb figyelmet.⁹⁷ A főbb szereplők köre is jól behatárolható, leggyakrabban a 30 éves háború első éveinek nagy hadvezérei, a császár, a francia király és a pápa tűntek fel az olvasók előtt. Ritkán azonban más, a kor embereit érdeklő hírtípusok is fel-felbukkanak. Alkalmanként találkozhatunk természeti katasztrófák, csodás jelenségek⁹⁸ vagy hajószerencsétlenségek, járványok beszámolóival is, a nagypolitika szereplői mellett pedig olykor a névtelen kisemberek személyes történetei is megelevenedhetnek a lapokon.⁹⁹ Továbbmenve, a tartalmi vizsgálaton kívül fontos kitérnünk a beszámolók stilisztikai felépítésére is, amivel kapcsolatban öt nagy csoport különíthető el:

- közvetlen szerkesztői megnyilvánulások (bevezetők, ismertetők, múltbéli események tartalmi összefoglalói, a hírek beszerzésének, értékelésének leírása);
- egybefüggő, több tudósításból összeállított leírások, gyakran szerkesztői kommentárokkal;

96 1674. február 24.

97 Sheeber, 1932. 569. p.

98 Külön említésre méltók a lapokban gyakran felbukkanó csodás természeti jelenségek. Ezek közül talán a legjellemzőbb tudósítás Eberstadt városához kapcsolódik, amelynek templomát egy alkalommal annak ajtóival és falával egészen a tetejéig vér borította, csakúgy, mint több környékbeli fát is. A lap szerint egy évvel korábban is ezen a területen sok fa volt vérrel bekenve, és nem sokkal ezen jelek után következett be Mansfeld nagy pusztítással járó hadjárata. 1623. augusztus 27. De hallhatunk másféle megmagyarázhatatlan jelenségekről is, pl. a prágai templom felett lévő füstrol, ami tűz nélkül jött létre, (1623. május 30.) vagy hogy magyar vonatkozásokat is érintsünk, hírt adtak „*hihetetlen nagyságú*” erdélyi *legyekről*, (1623 március 6.) és a fejedelemségben tomboló betegségről vagy pestisről is, ami olyannyira agresszív módon terjedt, hogy az embereket teljesen megbolondította, mint írták: „*ők már egymást ölik és eszik meg, ami miatt agyon kéne őket löni, mint a veszett és tomboló kutyákat*”. 1623. január 18.

99 Mint pl. Mansfeld egyik katonájáé, aki levágta a felesége fejét, mivel valaki azt állította, hogy az asszony megcsalta. 1623. november 2.

- rövid hírekből álló, általában kommentár nélküli beszámolók;
- levelek, proklamációk, egyezmények tartalmi vagy szöveghű közlése;
- listák, névsorok.¹⁰⁰

„Something of Bethlen Gabor, And then I am gone”¹⁰¹

A hírek beszerzése és értékelése során bemutatott tendenciák nem csupán általános, összeurópai tekintetben, hanem szűkebb perspektívában, Magyarországgal és Béccsel kapcsolatosan is pontosan nyomon követhetőek. Rátérve Bethlen Gábor személyére, felmerül a kérdés, hogy vajon az Anglia és Erdély közti nagy távolság, a zűrzavaros hadi helyzet hogyan befolyásolta az információk célba juttatását és megszületését, a beérkező hírszerzést pedig miként közölték az olvasókkal?

Ahhoz, hogy ezekre választ kapjunk, első lépésként a Magyarországgal és Erdéllyel kapcsolatos hírek kibocsátóhelyeit és az értesülések által bejárt utat kell megvizsgálnunk. A lapok számaiban tanulmányozva könnyen megállapítható, hogy a legtöbb tudósítás levél formájában jutott el Angliába, főként névtelen¹⁰² bécsi és prágai írók jóvoltából, akiken kívül néha utaltak közelebről meg nem nevezett németalföldi kiadványokra is, ám Magyarország esetében nyomtatott művekre való hivatkozással csak elvétve találkozhatunk.¹⁰³ A két fő hírközpont, Prága és Bécs megbízhatósága és teljesítménye azonban gyakran rendkívül kiegyensúlyozatlanak bizonyult.

Ezt talán mi sem mutathatná be jobban, mint 1623 telének eseményei. November elején Gainsford ugyanis még keserűen adott hangot az e részekről érkező anyagokkal kapcsolatos aggodalmainak. Megemlítette, hogy a magyar vonatkozású információk nagyobbik része Prágán keresztül, a kisebbik Bécsen át jut el Angliába Frankfurt közvetítésével, de *„most mindkét úton sokat elfogtak a háború és az állam gyanakvása, továbbá ravasz módszerrel végrehajtott leleplezések mi-*

100 Az általam felállított csoportosítástól valamelyest eltérő rendszerezést lásd: *Brownlees*, 1999. 72. p.; *Fries*, 2001. 170. p

101 *Fest*, 1913/a. 207. p.

102 Folke Dahl a corantók 1620–1642 között fennmaradt több mint 400 példányának vizsgálata során is csak mindössze két olyan példát talált, ahol név szerint is megnevezték a levélírókat. *Dahl*, 1952. 73.; 162. p.

103 1623-ban Veszprém török ostroma kapcsán megemlítették, hogy értesítéseiket egy közelebről meg nem nevezett Frankfurtban nyomtatott anyagból vették át, *„ahol napjainkban nagyon alaposak és figyelmesek nyomtatványaikat illetően”* — írták. 1623. október 28.

att”.¹⁰⁴ Két héttel később viszont már örömmel nyugtázta, hogy Bethlen hadjáratának megindulásával a tudósítások „*egyre gyorsabban*” és „*naponta*” érkeznek a kezükhöz.¹⁰⁵ A leveleket a Habsburg kormányzat tehát fokozottan felügyelte, mint azt máskor is az olvasók tudtára adták: „*annyi levelünk van Prágából mint Bécsből, ám ezek [a prágai levelek] nem nyíltan vagy a szokásos utakon jönnek, mivel őket sokszor átvizsgálják és elfogják, mert olyan gyanús helyen lettek kiállítva, ahol sok hűtlen ember él*”.¹⁰⁶ Ez alapján joggal gondolhatnánk, hogy míg Prága minden bizonnyal Habsburg-ellenesebb hangot ütött meg, addig a császári székhelyről keltezett írások valószínűleg inkább az uralkodó felé kellett, hogy húzzanak. Ám feltételezésünket egy szerkesztői megjegyzés rögtön meg is cáfolja: „*mivel Bécs városa császári székhely, így teli van olyan lakosokkal és idegenekkel, akik pártállásuk szerint írják barátaiknak leveleiket, a pápisták az egyik módon, a protestánsok a másik módon, de mivel csak egy igazság létezik, ezért én amennyire csak tudom, olyan pontosan követem ezeket a leveleket, amelyekből a valóság talán kivehető*”.¹⁰⁷

Talán az imént is említett számos ellentmondás tehető érte felelőssé, hogy hasonlóan zavaros helyzetben a levélírók információik első kézből származó voltának bizonygatásával próbálták meg magukat minél hitelesebben feltüntetni. Jól igazolja ezt az a prágai üzenet, ami 1624-ben, Bethlen Gábor és az uralkodó közti tűzszünet megkötésének körülményeit firtatta. Ebben a tudósító ugyanis kifejtette, hogy mivel Bécsben sok furcsa dolgot lát napvilágot a fejedelemmel kapcsolatosan, ezért ő a biztonság kedvéért személyesen is tudakozódott egy onnan érkező barátjától a fegyverszünet pontos tartalma felől.¹⁰⁸ Hasonlóan az egyéni úton történő információszerzésre hivatkoztak akkor is, amikor Bethlen mellől elpártolt elégedetlen, Bécsbe érkező katonákat neveztek meg a fejedelemmel kapcsolatos hírek forrásaként.¹⁰⁹

104 1623. november 11.

105 1623. november 26.

106 1624. március 6. Alkalmanként össze is vetették a két fő, Magyarországgal kapcsolatos hírközpontot, a bécsit és a prágait, mint közölték: „*a prágai levelek nem sokkal többet tartalmaznak mint a bécsiek, viszont ők megneveznek bizonyos feltételeket, amelyeket a császári oldalról ajánlottak Bethlen Gábornak*”. 1624. április 20.

107 1624. április 20.

108 1624. július 2. A levélírók többször is úgy hivatkoztak szemtanúkra, mint megbízható információforrásra. 1624-ben, a Trencsén melletti lezajlott csatánál is egy olyan embert neveztek meg értesüléseik forrásaként, aki „*saját szemével*” látta az ütközetet. 1624. május 12.

109 1624. február 24.

A magyarországi és erdélyi események tehát ha rögzös úton, és sokszor részle-
hajlással is, de eljutottak Angliába, már csak az a kérdés, vajon mennyire volt erre
vevő az angol közönség, mekkora mértékben érdekelték őket a távoli kis ország fe-
jedelmének cselekedetei? Ennek megválaszolására ismét csak szerkesztői és levél-
írói megnyilvánulásokat tudunk idézni, amik sokat sejtetnek a Bethlennel
kapcsolatos értesülések iránti várakozás felől. A feléje irányuló kíváncsiság pedig
minden bizonnyal meglehetősen erős lehetett, hiszen gyakran még annak is hírérté-
ke volt, ha gyakorlatilag semmilyen hír sem volt vele kapcsolatosan. Többször ta-
lálkozhatunk ugyanis a „*semmit sem hallottunk Bethlen Gáborról*” — formulá-
val,¹¹⁰ esetleg a „*semmi bizonyosat nem hallottunk, de mindennap várjuk a híre-
ket*” — kijelentéssel,¹¹¹ de az is előfordult, hogy ily módon zárták beszámolóikat:
„*ez minden, amit most elmondhattunk önnek*”.¹¹² A legszembetűnőbb talán mégis
a következő kommentár, ahol így vezettek fel egy hosszabb leírást: „*Bethlen Gá-
bor, akiről sok mindent vártunk, ám csak kevés érkezett meg, akinek az előkészüle-
teit noha nem mindig mutatják be a vele kapcsolatos beszámolók, mégis, mi most
hiszünk abban, hogy az e heti regensburgi tudósítások teljesekek és hiánytalanok*”.¹¹³
Már ezekből az észrevételekből is joggal sejthető, hogy minden bizonnyal jelentős
érdeklődés kísérte tetteit a csatornán túl, ám talán még többet mondanak Gainsford
1624 februárjában papírra vetett — feltehetően csak alkalmi jelleggel érvényes —
sorai, mi szerint „*Bethlen és a magyarországi események sokkalta különlegeseb-
bek, mint bármely németországi kérdés vagy ügy*”.¹¹⁴

Arra nézve, hogy mekkora mértékben és milyen súllyal is foglalkoztak az angol
lapok a fejedelem tetteivel, talán támpontot szolgáltathatnak számunkra a corantók
címdaljai, ahol minden alkalommal megjelenítésre kerültek az adott szám fonto-
sabb hírei, közöttük pedig feltűnően sokszor találkozhatunk Erdély vezetőjének
nevével. Rajta kívül főleg a harmincéves háború hadvezérei és a császár voltak
még képesek arra, hogy hozzá hasonló mértékben többször is kiérdemeljék ezt a ki-
tűntető helyet. A címlapokon ugyanis egymás alatti sorokban több hír rövid össze-

110 Pl. 1623. október 11.; 1625. május 30. Esetenként a vele kapcsolatos hírek meglehetősen hiá-
nyosak voltak, mint pl. az uralkodóval folytatott tárgyalásai alatt, mikor a hiányzó részekkel
kapcsolatosan többször is azzal mentegőztek, „*hogy arról nem hallottunk*”. 1623. szeptem-
ber 22.

111 1624. július 2.

112 1623. április 24.

113 1622. november 16.

114 1624. február 24. Néha azonban nem is foglaltak bele egy számba mindent, ami a rendelkezé-
sükre állt. Van rá példa, hogy a fejedelem ügyeinek leírása után megemlítik, hogy a leírtakon
kívül kaptak még több hírt is, de azokat a következő számra hagyják. 1623. augusztus 29.

foglalóját is közzétették, sorrendjük alapján pedig joggal következtethetünk arra, hogy az tulajdonképpen egyfajta szubjektív fontossági sorrend is volt egyben. Ha II. Ferdinánd szinte majd mindenhol felbukkanó személyétől eltekintünk, úgy vélem, talán ezen oldalak tartalmának vizsgálata segíthet megvilágítani előttünk azt, hogy a kiadó és a lapok közönsége mennyire tarthatta fontosan Bethlen tevékenységét. Az alábbi táblázatban Bethlen Gáborra és az 1622–1625 közti időszakban legtöbbet szereplő hadvezérekre vonatkozó adatokat közlöm.¹¹⁵ Az azonban, hogy ki hányszor és milyen helyeken tűnt fel a borítókon ekkoriban, önmagában még nem nyújt teljes körű tájékoztatást a kiválasztott személyek tevékenységének aktuális megítélésével kapcsolatban. Egyes számok elején ugyanis gyakran 2 vagy akár 12 szalagcím is helyet kaphatott, és ebből a szempontból nem mindegy, hogy egy vizsgált személy által elfoglalt hely hány másik hírrel szemben tudta pozícióját kivívni. E miatt alkalmazom a „relatív helyezések” átlagának fogalmát, aminek értékét úgy nyerem, hogy az adott kiadvány elején szereplő összes kiemelt hír számát elosztom a választott szereplő által elért helyezéssel és az így kapott eredmények átlagát alkalmazom összehasonlítási viszonyzámként.¹¹⁶ Ennek eredményeképp — ellentétben a helyezések átlagával — minél magasabb értéket kapunk, az annál kedvezőbb a vizsgált személlyel kapcsolatos információk hírértékét tekintve.

115 Az összes fennmaradt anyag kb. 85%-a alapján, amely a Burney-gyűjteményben foglal helyet.

116 Ily módon egy adott személy minél több hírt tudott maga mögé utasítani a lapok elején, annál magasabb értéket kapunk, míg ellenkező esetben az így nyert viszonyszám pozitív oldalról, felülről fog az 1 felé tartani, ami azt a határértéket jelenti, amit a kapott eredmény elméletileg elérhet, ám kisebb nem lehet tőle.

A corantók címloldalainak vizsgálata az azokon legtöbbet szereplő főbb hadvezérek által elért helyezések szerint

Személyek	Bethlen	Mansfeld ¹¹⁷	Brunswick ¹¹⁸	Tilly ¹¹⁹	Spinola ¹²⁰	Orange ¹²¹
Összes címlapon történő megjelenés 1622–1625	49	48	29	27	22	20
1. helyezés	13	5	8	1	4	2
1. helyezés aránya az összes címlapon történő megjelenéshez képest	26,5%	10,4%	27,6%	3,7%	18,2%	10%
2. helyezés	14	4	2	5	2	3
1–2. helyezések aránya az összeshez képest	55,1%	18,75%	34,5%	22,2%	27,3%	25%
3. helyezés	11	11	4	8	5	3
1–3. helyezések aránya az összeshez képest	77,6%	41,7%	48,3%	51,9%	50%	40%
Helyezések átlaga	2,2	4,31	3,83	4,1	4,3	4,3
Relatív helyezések átlaga	3,52	2,15	2,93	2,08	1,63	1,67

117 Ernst von Mansfeld, 1580–1626. Protestánsok oldalán harcoló, római katolikus hitvallását azonban megtartó hadvezér. Korai katonai tapasztalatait a tizenöt éves háború során Magyarországon szerezte. A harminc éves háború első szakaszának kiemelkedő hadvezére, legjelentősebb győzelmét 1622-ben Tilly ellen aratta, Wiesloch mellett.

118 Christian von Braunschweig-Wolfenbüttel. (Az angol szövegekben „Duke of Brunswick”) 1599–1626. Protestáns hadvezér, legfőképp az 1622–1623-as hadjáratok során vállalt fontos szerepet, hadai több alkalommal is együttműködtek Mansfeld erőivel.

119 Johann t'Serclaes Tilly, 1559–1632. A Katolikus Liga tábornagya, a fehérhegyi csata győztes hadvezére, a katolikus erők kiemelkedő parancsnoka.

120 Don Ambrogio Spinola Doria. 1569–1630. Itáliai születésű, spanyol szolgálatban álló hadvezér, aki a harminc éves háború első éveiben Csehországban, majd később Németalföldön hadakozott. Legjelentősebb hadi sikere Breda elfoglalása volt 1625-ben.

121 Maurits van Oranje. (az angol szövegekben „Prince of Orange”) 1567–1625. Holland és Zeeland tartományok helytartója, Spinola legjelentősebb ellenfele.

Mint az a fentiekből is látszik, az erdélyi fejedelem majd minden elemzés alá vont tárgyponiban a legkiemelkedőbb eredményt érte el, feltűnései túlnyomó része is a kimagasló első három hely valamelyikébe esett, miközben a corantók átlagosan 5–10 hírt közöltek címoldalaikon. Mansfeld és Brunswick (Braunschweig) hercege voltak képesek csak arra, hogy egy-egy pontban megközelítsék vagy kis mértékben felülmúlják, de összességében nézve még így is ő rendelkezik a legjobb mutatókkal e téren.

Ez az elemzés azonban még nem ad átfogó képet az egyes személyek tevékenységének egymáshoz képesti megítélésében. Sok alkalommal megesett ugyanis, hogy egyazon címlapon több, fent bemutatott szereplő is helyet kapott. Az ilyen esetek kapcsán azt érdemes megvizsgálni, hogy tetteivel ki hányszor tudta azt elérni, hogy a fejedelem elé, illetve mögé kerüljön a rangsorban. Az alábbi táblázatban Bethlen Gábor felbukkanásait vettem össze az első táblázatban is vizsgált személyekkel a szerint, hogy ha ugyanabban a számban szerepeltek, akkor Bethlen a kiválasztott hadvezéreket hányszor előzte meg illetve került mögéjük a borítókön.¹²²

2. sz. táblázat

Bethlen Gábor és a vele egy címlapon felbukkanó főbb hadvezérek által elért helyezés az erdélyi fejedelemhez viszonyítva

	Melőzői	Utána következik
Bethlen – Mansfeld	28	5
Bethlen – Tilly	17	2
Bethlen – Spinola	12	1
Bethlen – Orange	9	0
Bethlen – Brunswick	13	5

Ez alapján jól látható, hogy az első táblázat adataiból levonható következtetések helyesnek bizonyulnak más értelemben is, mivel a fejedelem a címlapokon akkor is rendre előkelő helyen tudott szerepelni, ha más, jelentős név tűnt fel mellette.

¹²² A táblázatban azon eseteket, amikor egy címlapon valaki több helyen is úgy tűnt fel, hogy egyik alkalommal Bethlen előtt, másodsorra pedig mögötte kapott helyet, egyaránt számításba vettem, abba csupán azon kis számú főcím nem került bele, ahol a felsorolt szereplők közül bárki is egy helyen szerepelt a fejedelemmel.

Azt tehát már láthattuk, hogy az angol lapok sokat foglalkoztak Bethlen Gábor tevékenységével, de azt még nem tudjuk, és az angliai levéltári források alapos feltárása nélkül nem is tudhatjuk meg, hogy vajon mennyire forgott az olvasók körében közszájon az ő neve, mennyire képezett beszédtemát személye a szigetországban? Bár e munka során nem állt módomban a levéltári források feltárása, ám a lapok egy-egy utalásából is talán már következtethetünk mindezekre. Arra nézve, hogy a fejedelem iránt nem voltak közömbösek az angol olvasók, már Ben Johnson szatirikus művéből, a korszak hírek iránti éhségét kifigurázó *Staple of News*-ből is tudomást szerezhethetünk. Ebben ugyanis egy helyen megjelenik Bethlen alakja is, akiről egy *Lickfinger* nevű főszakács kíván többet megtudni a hírek elosztóhelyeként funkcionáló irodában, a *Staple of Neros*-ban, ahol pénzért hallhat mindenről, amire csak kíváncsi.¹²³ Szintén a felfokozott érdeklődésre enged következtetni *Maksai Péter* egyik megjegyzése, amely *Giovanni Botero* ötödik kiadásban 1630-ban megjelent világföldrajzi művéhez írott angol nyelvű fejezetében található, mi szerint „Bethlen Gáborról túl sokat beszélnek, de keveset tudnak”.¹²⁴ Ehhez a „sok beszédhez” viszont nem csak a corantók, hanem a kézírásos hírlevelek is alapanyagot szolgáltathattak. Ezt bizonyítják *Joseph Mead*, a Cambridge-i egyetemen görög nyelvet oktató előadójának üzenetei is, aki inkább baráti, mint üzleti alapon küldözgette az 1620-as években rendszeresen tudósításait *Sir Martin Stutevillenek* a Suffolk megyei *Dalham*-ba. Írásai túlnyomórészt a kontinensen zajló háború eseményeiről szóltak, ám köztük több alkalommal találkozhatunk Bethlen névvel is, a vele kapcsolatos hírek hitelességével kapcsolatosan viszont alkalmanként kételyek merültek fel az íróban.¹²⁵

A Mead leveleiben nyomon érhető bizonytalanság azonban a valóságban sokkalta nagyobb méreteket is ölthetett, mint azt egy 1624 januárjából származó coranto bevezetője is bizonyítja, ahol meglepően nagy teret szenteltek arra, hogy bemutassák a fejedelemmel kapcsolatos értesülések angliai visszhangját és azok megítélésének változatosságát:

„Mivel az emberek természetüknél fogva sóvárognak az újdonságokra, úgy ők jóindulatuk vagy szenvedélyük által egyaránt elfogadhatják vagy szembehelyez-

123 *Fest*, 1913/a. 207–208. p.

124 *Gál*, 1976. 229. p.

125 Mead információgyűjtése során egyaránt felhasználta a holland corantókat és angol lapokat ugyanúgy, mint szóbeszédeket és kézírásos hírleveleket. Ám híreivel kapcsolatban ő is sokszor bizalmatlan volt, 1626-ban például egy londoni levelezőpartnerétől kapott tudósítással kapcsolatban fejtette ki kételyeit, és Stuteville saját belátására bízta, hogy az általa közölteket elhiszi-e. Mint írta, Mansfeld és Bethlen seregei a hírek szerint egyesültek egymással, ám ő ezt a híreszteléssel ellentétben lehetetlennek tartja. *Randall*, 2006: 300.; 309–310. p.

kedhetnek ugyanazzal, [a hírrel] és ha ez valaha is igazolható, akkor az most van, a császár és a Magyarországra támadó Bethlen Gábor [megítélése] között. Sokakat már úgy magával ragadott a hangulatuk vagy a véleményük az uralkodónak a német protestáns fejedelemségek felett aratott győzelmeivel kapcsolatosan, hogy azt nem akarják másnak vélni, csak híresztelésnek vagy szóbeszédnek, mások pedig mérgelődnek az olyan ellenségek előretörésén, mint az erdélyi fejedelem, és nyíltan tagadják azon próbálkozások sikerét, amelyeket már korábban nyilvánosságra hoztak vele kapcsolatban.

Sokan viszont, akik úgy tűnik, értik a dolgok menetét, [...] nem tagadják Magyarországra jövetelét, és hogy seregeit különböző nemzetek szolgálatába állítja, de szembehelyezkednek vele [Bethlennel], és azzal vágnak vissza, hogy ő tűzszünetre lett kényszerítve, magát pedig jól őrzött erősségekben húzta meg. Többen viszont azt feltételezik, hogy valamiféle megegyezés által jött létre a tűzszünet, és ha a császár pénzt kap Itáliából, akkor megvan az eszköze arra, hogy megteremtse a békességet: így [szerintük] 200.000 fiorinó¹²⁶ a megegyezés ára, és az erdélyiek hajlandóak elállni a további vállalkozásaiktól. Mások viszont meglepedéssel állítják, hogy az uralkodó követei útján elérte nála, hogy a közelgő, Krisztus születésének ünnepe miatt egyezzen bele a fegyvernyugvásba. Vannak viszont, akik világosan ki mondják, hogy a tél közeleg, így engednie kell az időnek, hogy alkalmas városokban pihenhessen, ami sokkal jobb, mint hideg mezőkön állomásozni.

*Ily módon változik ebben az órában Angliában az uralkodó és Bethlen Gábor közti dolgok megítélése, és habár az emberek olvassák a leveleket és hitelt adnak nekik, alaposan áttanulmányozzák a gondosan összeállított holland corantókat, mégis bármelyiket képesek lebecsülni, mintha valótlanság lenne, ami bennük áll, vagy úgy tagadják őket, mintha azok részrehajlóak lennének.*¹²⁷

Mint láthattuk tehát, a magyarországi és erdélyi hírek jelentősen megosztották az angol közvéleményt, az olvasók pedig tisztánlátásuk érdekében sokszor jóval többet szerettek volna megtudni a történetekről, mint ami eljutott hozzájuk. Hiányos ismereteiket azonban nem csupán az információk nehezen kiismerhető és elentmondásos világa, hanem a tudósítók és a kiadók földrajzi ismereteinek bizonytalansága is növelhette esetenként. 1623-ban például arról hallhatunk, hogy a császárt folyamatosan Bethlen közeledéséről tájékoztatják, aki 10.000 emberével Temesvárra érkezett március elején, ám mint megjegyezték: „*de hogy merrefelé is*

126 Korabeli itáliai pénzegység, főleg Lombardiában és Velencében volt használatos.

127 1624. január 7.

kellene lennie az országban ennek a Themiswaer-nek, bevalljuk, mi sehol sem találtuk".¹²⁸

Máskor Budával és Nándorfehérvárral kapcsolatosan keltettek megtévesztő lát-
szatot, amikor felsorolták a fejedelem megsegítésére rendelt „Buda, Offen,
Griecks, Weysenburg,¹²⁹ Gran” városainak basáit.¹³⁰ Buda és Offen különválasztá-
sa többször is felbukkant ekkoriban az egyes beszámolókból. Ezek közül az egyik
leírás viszonylag nagy teret is fordított a téma bemutatására. Ebben kifejtették,
hogy az Offen-i basát általánosan budai basának hívják, mivel Buda közel fekszik
Offen-hez, majd azt említették meg, hogy Buda valaha a királyok székhelye és Ma-
gyarország Londonja volt (*Buda was sometimes the London of Hungary, and the
Kings Seat*), most pedig a török pasa hatalmi központja.¹³¹ Ilyen és ehhez hasonló
geográfiai leírásokkal többel is találkozhatunk a lapok oldalain, némelyik közülük
elégé pontos és átfogó,¹³² mások pedig ismét csak a tudósítók és a szerkesztő rész-
leges tájékozatlanságáról árulkodnak.¹³³

A hadszínterek mögött

Bethlen Gábor jellemvonásai, magánélete csak rendkívül kevés alkalommal eleve-
nedik meg a lapokon, azokra zömében csak politikai, diplomáciai tetteiből követ-
keztethetett az olvasóközönség. Néha azonban a fejedelem személyes dolgai iránt
érelkedőknek is szolgáltak egy-egy morzsával az írók.¹³⁴

Származásáról, múltjáról alig-alig találhatunk valamit, ahol viszont mégiscsak
kitérnek erre a kérdésre, ott sem közölnek túl sokat Erdély első emberének korábbi
ügyeivel kapcsolatosan, e helyett a hangsúlyt inkább a jelenre és a valószínűsíthető
jövőre fektették. A kevés fennmarad feljegyzés közül a legbővebben talán egy
1623. augusztusi írásban foglalkoztak ezzel a kérdéskörrel. Ekkor tömören megem-

128 1623. április 17.

129 Ez valójában Nándorfehérvár akart volna lenni, melynek német nevét (*Griechisch Weissenburg*)
választották külön, ami azt a látszatot keltette, hogy két különböző településről van szó.

130 1623. július 10.

131 1623. május 26.

132 Ilyen például a Dunántúl viszonylag pontos leírása. 1625. február 1.; 1623. július 22.

133 Máskor például Kanizsa földrajzi fekvésével kapcsolatban tétélezték fel azt, hogy az Pozsony
körményén helyezkedik el, esetleg, mint máskor, a bányavárosokhoz képest a Tiszát észak-ke-
leti irányban határozták meg. 1623. május 3.; 1623. augusztus 27.

134 A legkevesebb utalással magánéletére illetve kedvteléseire vonatkozólag találkozhatunk, a ta-
lán egyetlen, e kérdéskörrel foglalkozó híradás 1622-ben arról szólt, hogy a fejedelem Nagy-
váradra ment, hogy fürdőt vegyen és felfrissítse magát. 1622. május 3.

lítették, hogy a fejedelem a magyarországi „*Bethlensdorf*”¹³⁵-ből származik, onnan kapta nevét is. Korábbi pályafutásával kapcsolatban a Báthory Gábor alatti évekre tartották fontosnak felhívni a figyelmet, amivel kapcsolatosan megemlítték, hogy Bethlen eleinte a fejedelem pártfogását élvezte, később azonban kegyvesztetté vált, ám halála után annak ellenére meg tudta szerezni a fejedelmi széket, hogy születésénél fogva nem volt jogosult rá.¹³⁶ Egy másik beszámoló a sokat vitatott koronázási ügy miatt lehet fontos a számunkra. Itt ugyanis röviden visszatekintettek a néhány évvel korábbi eseményekre, a koronázás elmaradására, amivel kapcsolatban annak a véleményüknek adtak hangot, hogy Bethlen azért döntött a szertartás elhalasztása mellett, mert fontosabbnak tartotta az országból az idegen katonaság kiűzését, és a ceremóniát akkorra szeretne volna halasztani, amikor békeben és nyugalomban teheti meg mindezt.¹³⁷

Ez a béke és nyugalom ha a csatamezőkön ideiglenesen fennállt is, Erdély vezetőjének szűkebb környezetében viszont szinte soha. Ha nem több ezres seregek vonultak éppen ellene, akkor hozzá közelállók próbálták meg az életére törni — tudhatták meg az angol olvasók. 1623 tavaszán azt adták hírül, hogy *Széchy György (Setsyki George)* megpróbálta foglyul ejteni és a császár kezébe adni a fejedelmet, de kísérlete kudarcot vallott, katonáit lemészárolták, őt pedig Bethlen saját kardjával végezte ki.¹³⁸ Ez a terv azonban állítólag nem az uralkodótól, hanem magától Széchy-től származott.¹³⁹ Ő viszont annak ellenére, hogy az olvasók előtt egyszer már halálhírért keltették, egy évvel később újra felbukkant, ekkor a császár oldaláról kívánt volna Bethlenhez átállni, aki azonban visszautasította őt. Erre reagálva a tudósító — nem ismerve vagy figyelmen kívül hagyva a múltbéli eseményeket — megjegyezte: „*de hogy mi okból, azt nem tudjuk elmondani*”.¹⁴⁰ Nem sokkal később újra hírt adtak egy személye elleni tervezett, ámde leleplezett támadásról is, amiről csak annyit tudunk meg, hogy a fejedelem szakácsa volt az, aki

135 Község Szlovákiában a kassai kerület iglói járásában, magyar nevén *Bethlenfalva*, szlovákul *Betlanovce*.

136 1623. augusztus 21.

137 1623. november 20.

138 1623. március 14.

139 1623. április 8.

140 1624. február 24. Az 1625-ben elhunyt magyarországi főúr korábban Bethlen oldalán állt, majd 1621-ben átpártolt Ferdinándhoz. A Bethlen ellen irányuló akcióra nem találtam igazolást, Széchy viszont 1621-ben ha a fejedelmet nem is, de egyik hozzá közel álló bizalmasát, Rhédei Ferencet rabul ejtette. Halála előtt nem sokkal azonban lányának, a murányi Vénusz néven elhíresült Széchy Máriának már újra a fejedelem közvetlen környezetében szeretett volna férjét találni. *Szegfű*, 1983. 122. p.; *Acsády*, 1885. 22–23. p.

meg kívánta mérgezni urát egy tál levesbe vagy húsba helyezett mérreg segítségével.¹⁴¹ Bethlen ravaszságát, elővigyázatosságát azonban nehéz volt felülmúlni. Az erdélyi vezető sokszor — joggal — tartott attól, hogy a saját hívei vagy a császár emberei megpróbálnak az életére törni. Megesett, hogy kassai tartózkodása alatt még a hozzá küldött császári követség esetében is cseletől tartott, ezért azok érkezése után bezáratta a városkapukat, a környékre katonaságot hívatott, a követeket pedig letartóztatta.¹⁴² Találékonyosságát viszont a leglátványosabban talán a különböző cselvetéseiről tudósító híradások érzékeltették az olvasókkal. Ezek közül itt kettőt említenék meg.

Az első története 1624 áprilisában játszódik, amikor Ferdinánd embereinek valahogyan sikerült elfognia azokat a levélvivőket, akik az uralkodó üzenetét — minden bizonnyal annak legnagyobb csodálkozására — nem a lengyel királynak, hanem Bethlennek kézbesítették.¹⁴³ Még ennél is olvasmányosabb az a leírás, ami a fejedelem egyik hadvezérééről, bizonyos „*Colonell Verensbeck*”-ről szól, aki 1625-ben Bécsbe ment, hogy az uralkodó szolgálatába álljon, a császár pedig — mint írták — mivel idős és tapasztalat katona volt, a Bethlen alatt betöltött rangjával megegyező tisztségben vette fel őt seregébe. Ezt követően nem sokkal viszont a nevezett parancsnok, ahogyan sikerült megtudni azokat az információkat, amiket szeretett volna, titokban elhagyta a várost, és visszatért a fejedelemhez.¹⁴⁴

Békésebb vizekre evezve szót kell ejtenünk Erdély első emberének házassági politikájáról is. Az, hogy hogyan használta fel Bethlen ezt az intézményt saját politikai céljai érdekében, köztudott, ám ez a kérdéskör mai ismereteinktől valamelyest eltérő tartalommal kapott helyet a lap hasábjain. Bethlen első felesége Károlyi Zsuzsanna¹⁴⁵ volt, akinek a halálhíre Angliába is eljutott. Ez az információ azonban olyan találásban látott napvilágot, ami egy szentimentális vezető képet vázolta fel az olvasók előtt. A tudósítás úgy szólt ugyanis, hogy Bethlen éppen a soproni országgyűlésre igyekezett volna, amikor út közben értesült a feleségével történtekről, amit megtudva nem ment el az említett tanácskozásra, hanem azonnal visszatért Kassára.¹⁴⁶ Károlyi Zsuzsanna halála után viszont számos találgatásra nyílt lehetőség a leendő utód személyét illetően.

141 1623. július 22.

142 1624. július 3.

143 1624. április 7.

144 1625. április 27.

145 Károlyi Zsuzsanna, (1585–1622) 1605-től Bethlen Gábor felesége.

146 1622. június 18.

1623 februárjában arról tudósítottak, hogy Bethlen sok ékszert küldött egy lengyel (biz. *Jariszláv*) hercegnőnek, és már biztosra vették, hogy meg is házasodik vele,¹⁴⁷ ám két héttel később viszont már úgy szólnak róla, mint aki nemrég vette feleségül „*Turso Euruh*” (*Thurzó Imre*)¹⁴⁸ özvegyét. Az állítólagos frigyet követően viszont újabb téves információkat közöltek. 1624 tavaszán arról írtak, hogy a fejedelem arra kérte Ferdinándot, hadd jegyezze el fia számára a császár lányát, mert ily módon szövetséget köthetnének egymással, ajánlata azonban elutasításra talált az uralkodó részéről.¹⁴⁹ Az újabb tévedés háttérben minden bizonnyal az állhatott, hogy bár Bethlen valóban megkérte ekkoriban a császár lányának, Cecília Renátának¹⁵⁰ a kezét, ámde azt nem nem létező fia, hanem saját maga számára szerette volna elnyerni.¹⁵¹ Három információ tehát, amik közül kettő teljesen, egy pedig fele részben valótlannak bizonyult, ám a bemutatott ellentmondásokra szolgáló magyarázatokkal nem találkozhatunk a corantók oldalain.

Lázadó vagy a protestáns ügy hőse?

A korábbiak során már említettük, hogy az angol lapok sokszor adtak hangot katolikus- és Habsburg-ellenességüknek, az viszont még kérdés, hogy vajon ez a tendencia hogyan mutatkozott meg a fejedelem és a császár viszonyának ábrázolásakor?

Mielőtt kettejük kapcsolatának bemutatásához hozzákezdénénk, egy, a corantók által alkalmazott retorikai eljárásról mindenképpen szót kell, hogy ejtsünk. A Ferdinánd elleni számtalan nyílt támadás ellenére ugyanis a nyomtatványok nem próbálták meg csökkenteni személyének jelentőségét, sőt, éppen ellenkezőleg, nagyon is kitüntetett figyelemmel bántak vele, amit a kiadványok felépítésében, a hírek közlési sorrendjében is éreztettek. Mindez a gyakorlatban úgy érhető nyomon, hogy a lapok rendszerint a császári kormányzattal kapcsolatos hírekkel kezdték beszámolóikat, módszerüket pedig nyíltan meg is indokolták. Érvelésük arra épült,

147 1623. február 28.

148 Thurzó Imre (1598–1621). Árvamegyei főispán, Thurzó György nádor (1609–1616 töltötte be a tisztséget) fia, Bethlen biztosa a nikolsburgi békét megelőző tárgyalások során.

149 1624. március 19.

150 Cäcilia Renata von Österreich. (1611–1644). 1637-től lengyel királyné.

151 Bethlen állítólagos, 1622. évi házassága nem zavarta az írókat abban, hogy két évvel később újra arról cikkezzenek, hogy feleséget keres magának. 1624 szeptemberében ugyanis arról adtak hírt, hogy a fejedelem arra kérte a császárt, mutasson jóindulatot néhány embere iránt, akik a birodalom területére mennek, hogy olyan hercegnőt találjanak számára, aki kész frigyre lépni vele. Bár ez a hír a későbbi fejlemények, Brandenburgi Katalin okán utólag legalább meg erősítést nyert. 1624. szeptember 9.

hogy az uralkodó véleményük szerint olyan szerepet töltött be Európában, mint az emberi testen a fej, ami minden mozgás és tett irányítója, hatását pedig a test összes szervére kifejti. Ehhez hasonlóan — érveltek — a császár cselekedetei is szinte a világon minden ügygel összefüggésben vannak, épp ezért tartják célszerűnek a vele kapcsolatos információk bemutatásával kezdeni híradásaikat.¹⁵² Ferdinánd tehát bármennyire is tüske lehetett az olvasók és a szerkesztő szemében egyaránt, mégiscsak megkerülhetetlen személyiségként volt jelen a kor nagypolitikájában éppúgy, mint a hírek terén.

Rátérve kettejük viszonyának ismertetésére, talán bátran kijelenthetjük, hogy ebben a tekintetben a legkényesebb pont a magyar trón jogosultságának kérdése volt, amivel kapcsolatosan a lap nem kerülhette el, hogy előbb vagy utóbb nyíltan állást ne foglaljon. A tét nagy volt: el kellett döntení, hogy Bethlen mint jogos trónkövetelő, vagy mint lázadó, törvénytelen úton hatalomra törő személyként jelenjen-e meg az olvasók előtt. Ennek egyértelmű megválaszolása azonban nem sokat váratott magára, mint 1623 nyarán megtudhatjuk: „*Bécsből írták május 18-án, hogy a császár ellen számos lázadó (a levelek így nevezik őket, amely alatt ön bizonyos kiváló embereket érthet Magyarországról és környékéről) nagy csapatokban gyülekezik össze*”.¹⁵³

Már ebből is látható, hogy a lap — és minden bizonnyal számos angol olvasó is — szimpatizálhatott a fejedelem ügyével, ez a rokonszenv pedig az évek folyamán a feléje támasztott elvárásokkal együtt folyamatosan növekedett. Ennek gyökerei 1623-ig nyúlnak vissza, amikor is Mansfeld és Braunschweig hercege egyre kevesebb sikert értek el a csatamezőkön, Bethlen pedig mindezzel párhuzamosan egyre dominánsabbá vált, ami miatt sokan mindinkább benne kezdték el látni azt a személyt, aki képes hatékonyan szembeszállni a győzelmet győzelemre halmozó katolikus csapatokkal.¹⁵⁴ Az erőegyensúlyban beállt változást Gainsford is érzékelte olvasóival, úgy jelenítve meg számukra mindezt, mintha új felvonás kezdőd-

152 1623. április 8. Máskor pedig így kezdték felvezetőjüket: „*We will still give the best man the first place, and beginne with Caesar*”. 1623. április 21. Az ismertetett módszer még akkor is érvényben volt, mikor nem tudtak sokat írni a császár cselekedeteiről: „*Az uralkodóról, akivel általában kezdeni szoktunk, ebben az időben nem sokat tudunk mondani*”. 1623. július 18. Az e típusú megközelítések egyébként nem álltak távol a korszak politikai és államfilozófiai gondolkodásmódjától, a 16. századtól kezdve több angol filozófiai műben is találkozhatunk hasonló — bár csak az államra és nem Európára — alkalmazott gondolati elemekkel, ahol szintén az emberi test felépítéséből vezették le az állam és társadalom struktúráját, működését. Kontler, 1997. 46–48.; 55–60.; 95.; 100. p.

153 1623. június 10.

154 Frearson, 1993. 185. p.

ne az európai háborúk történetében. A szerkesztő nagyon találóan egy hasonlattal próbálta meg illusztrálni Európa helyzetét, amelyben a kontinenst egy olyan beteg emberhez hasonlította, akinek a műtét előtt a sebész még nem tudja pontosan megmondani, mi is fog történni vele, „*de ha ön kedves olvasó ragaszkodik ahhoz hogy megértse az ő egészségének és testének állapotát, én a magam részéről [...] a műtét eredménye szerint tudósítom önt arról, hogy mekkora remény van a felgyógyulásra — más szóval, ha ezek a hadvezérek egyszer mezőbe szállnak, és fenyegető seregeik találkoznak egymással, [...] a harci cselekmények pedig döntésre jutnak, én hami-síthatatlan információkkal járulok majd önhez.*”¹⁵⁵

A protestánsok ügye tehát válaszüthöz érkezett, — tolmácsolták az olvasóknak — ám az új felvonásban már más szereposztásban bukkantak fel a korábban megismert szereplők. Ez az irányzat 1623 végétől fogva jól nyomon követhető, egy októberi számban például arról írtak, hogy Ausztria az utóbbi években nagy sikereket ért el, viszont most újra védekező pozícióba került Bethlen Gábor és a török támadásai miatt.¹⁵⁶ Nem sokkal később, egy 1624 elején megjelent értekezésben pedig már egyenesen úgy fogalmaztak, hogy Bethlen az a személy, aki képes a katolikusok örömét elrontani, és a császári erők ragyogó napját elsötétíteni.¹⁵⁷ A talán leglátványosabb kijelentés viszont egyenesen azt sejtette, hogy az erdélyi fejedelem képviseli az utolsó erőt a kontinensen, aki még dacolhat a rá törő ellenfelekkel szemben. Az 1624-ben kelt beszámoló szerint ugyanis az uralkodó már teljes mértékben pacifikálta a németországi területeket, egyedül Magyarország és Bethlen képesek még egy kevéssé ellenállni.¹⁵⁸

Erdély első embere jelentette tehát a végső mentsvárat a protestánsok hanyatló küzdelemében, de vajon a tudósítások szerint elég elszánt volt-e mindehhez, vagy csak a saját haszna, a magyar korona elnyerése lebegett a szemei előtt? A lapok írásait vizsgálva bátran állíthatjuk, hogy azok személyében egy európai méretekben gondolkozó és tervező politikus alakját sugallták olvasóinknak. 1623 novemberében közöltek egy levélrészletet, amiben a fejedelem a következőket írta Ferdinándnak: „*Elkötelezett vagyok a reformáció ügye iránt, ha szükséges, de a bosszúállás iránt is, ha nem megy másként, és mostantól fogva szeretném, hogy úgy várjon rám, mint ellenségre a csatamezőn.*”¹⁵⁹ A vallás ügye mellett azonban az angol közönségnek látnia kellett, hogy Bethlen felvállalja az a célt is, amit elsősorban nem tőle,

155 1623. augusztus 29.

156 1623. október 28.

157 1624. január 7.

158 1624. március 6.

159 1623. november 20.

hanem saját királyuktól, Jakabtól vártak volna el: Pfalzi Frigyes ügyét. A fejedelmet ugyanis úgy mutatták be, mint aki nyíltan kiáll a száműzetésbe kényszerült Frigyes tisztségébe történő visszahelyezése mellett, ennek érdekében pedig egy levelében meg is fenyegette a császárt, hogy ha nem állítja helyre a cseh választófejedelem korábbi funkcióját, ő fogja erre fegyverrel kényszeríteni.¹⁶⁰ Egy másik alkalommal Bethlen 1623-ban Frigyeshez íródott üzenetének tartalmát közölték, amiben ő kifejtette, hogy elsődleges célja Német-római Birodalom-szerte a protestáns vallás korábbi állapotának helyreállítása, és azok üldözése, akik ezzel szembe mernek szállni.¹⁶¹ Tovább erősíthette a beléje vetett hitet az a tudósítás, ami arra enged következtetni, hogy Ferdinánd önmagában már nem bír el ellenfelével, épp ezért is kerülhetett sor arra, hogy a pápa megígérje számára, hogy „*megsegíti őt a következő tavasszal Bethlen Gábor, és a világ minden eretneke ellen*”.¹⁶² Minél nyíltabban szállt tehát szembe Erdély vezetője az uralkodóval, népszerűsége annál magasabbra ívelt, és mint egy 1624. májusi írásban, a császári csapatok és egységei között lefolyt ütközet kapcsán megjegyezték: „*remélhető, hogy a protestantizmus ügye úgy Németországban mint az egész birodalomban helyreállításra kerül*”.¹⁶³ Bethlen tehát mint a protestánsok ügyének bátor, európai méretekben gondolkó politikusa jelent meg az olvasók előtt. Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy számára vajon a magyar korona vagy a nemzetközi kérdések rendezése élvezett-e elsőbbséget, a lap hangot adott azon meggyőződésének, hogy neki nem a királyi cím, hanem a spanyolok, itáliaiak és más nemzeteknek a birodalomból való kiűzése volt a fontosabb.¹⁶⁴

Nagyra törő terveinek ismertetése mellett azonban hasonló kitarást és rendíthetetlen küzdőszellemet tulajdonítottak neki magyarországi harcai során is. 1623 nyarán például az uralkodó a lap szerint felajánlotta a számára, hogy „*összák fel egymás között Magyarországot*” ám ő visszautasította, hogy kisebb célért küzdjön,

160 1623. május 17. Bethlen szolidaritására Frigyesrel lásd még: 1623. október 28.

161 1623. október 2. Hasonló típusú indoklásra nézve lásd még: 1623. november 11.

162 1624. január 7.

163 1624. május 12. Néhány hónappal korábban, 1623 októberében azonban még így vélekedtek minderről: „*Hogy vajon a németországi protestánsok táplálhatnak-e bármiféle reményt Bethlen támadásával kapcsolatban az ügyük helyreállítása érdekében, (mint azt sokan hiszik Hollandiában) nem a mi tisztünk megítélni*”. 1623. október 28. E mellett meg kell azt is említeni, hogy Bethlen nimbuszát az olvasók előtt csak tovább erősíthette az a híradás, ami 1624-ben arról tudósított, hogy már német területről is sok önkéntes kelt útra, hogy seregéhez csatlakozzon, bár a hír további részében leírták, hogy a fejedelem talán Velencébe küldi tovább a hozzá igyekvőket, mert akkor éppen a császár és közte béke uralkodott a. 1624. szeptember 16.

164 1623. december 11.

mint a teljes királyság.¹⁶⁵ Megalkuvást nem tűrő politikáját talán egy 1624. júliusi beszámolóval tudjuk a legjobban szemléltetni. Ebben közölték, hogy békét kötött a császárral, majd a híradás tudósított arról, hogy a fejedelem azért imádkozik, hogy ne adódjon többet olyan helyzet, mikor adott szavával ellenkezőt kellene cselekednie. Ezt követően leírták azt is, hogy Ferdinánd követeket küldött hozzá az ügyben, hogy bizonyos, általa korábban elfoglalt városokat a békeszerződés értelmében átvegyenek tőle. A továbbiakban a lapot idézem: „*Eddig a levél. Én azonban úgy gondolom, hogy nincs olyan vélemény, amely [...] hinne abban, hogy [Bethlen] ki fog tartani a számára felajánlott feltételek mellett, mivelhogy mi sosem hallottunk még róla, hogy ő átadta volna, vagy kész lenni átadni azokat a helyeket, amelyeket az uralkodó követel tőle.*”¹⁶⁶

A corantók tehát általában nyíltan szimpatizáltak a fejedelemmel, ám leírásaikból azt is megtudhatjuk, hogy erre az elfogultságra már csak azért is szükség volt, mert nem mindenki osztotta Angliában a beléje vetett hitüket: „*habár sokan rágal-mazhatják őt gyávasággal, ingatagsággal, vagy hogy nem felel meg a világ által feléje támasztott elvárásoknak, a legtöbbször szerint Bethlen azért mégis egy nagyon bölcs fejedelem*” — adták egy alkalommal hírül.¹⁶⁷ Ezt a — talán — túlzott mértékűre duzzadt elvárás említette meg Maksai Péter is, miszerint „*minthogy nem volt mindig képes azt végrehajtani, amit Angliában elvártak tőle a csehországi szerencsétlen háború óta, még mi jó protestánsok is azt hittük, hogy eddigelé semmit sem cselekedett.*”¹⁶⁸

Az újságok oldalain nem csupán védtek és dicsérték őt, hanem ha kellett, megpróbálták igazolni hadra kelésének jogosságát is. Amikor 1623. évi támadása már bizonyosnak ígérkezett, a lap igyekezett minden lehetséges eszközzel alátámasztani, hogy jogosan rúgja fel a nemrég megkötött (nikolsburgi) békét. Indoklásuk szerint ő korábban vonakodás nélkül mondott le a koronáról, és megelégedett azzal, hogy „*marhahússal és gabonával láthatja el Ausztriát*”. Ámde a miatt, hogy nem hívták meg a sziléziai tartománygyűlésre — pedig Oppeln és Ratibor ura —¹⁶⁹ a császár megpróbálta őt korábban foglyul ejteni,¹⁷⁰ és végül de nem utolsó sorban

165 1623. július 10.

166 1624. július 2.

167 1623. augusztus 21.

168 *Gál*, 1976. 230. p.

169 Az e nyomán kialakult állítólagos sértődöttségéről később is szóltak: 1623. május 2.

170 Itt minden bizonnyal a korábban csak Széchy György ötletének tulajdonított akcióra céloztak.

azért hogy a békében sok pénzzel fenntartott hadseregét foglalkoztassa, hadba kell lépnie — érveltek.¹⁷¹

Bethlen hírnevét elsősorban épp ennek a „sok pénzen” fenntartott hadseregnek köszönhetette, így már csak ezek miatt sem feltűnő, hogy számos említés maradt fenn arról a fegyveres erőről, ami az angolok szemében 1623-tól fogva a császár egyetlen méltó ellenfelévé tette őt. Ezzel kapcsolatosan első helyen talán azt érdemes megvizsgálni, hogy mekkora potenciált és jelentőséget is tulajdoníthattak ennek a katonaságnak. A több helyen is említésre kerülő fegyveres csapatok létszámával kapcsolatosan meglehetősen eltérő adatokkal találkozhatunk 1622–1625 között. Az erdélyi had nagyságát általában 30–40.000 főre becsülték,¹⁷² ami viszont a porta segítségével kiegészülve elérhette akár a 80.000 főt is.¹⁷³ Azt azonban, hogy ez mennyire is számított nagy ütőerőnek, talán egy 1625-ből származó példa illusztrálja a leghűebben. Mint azt már korábban említettük, 1623-tól kezdve Bethlen a fokozatosan teret veszítő Mansfelddel és Braunschweig hercegével szemben egyre nagyobb megbecsülésnek örvendett, amit nem csak tetteivel, de hadi erejének nagyságával is sugalltak a lapok. A példaként felhozott 1625. évi tudósítás is látványosan ezt támasztja alá, ami szerint a fejedelem 60.000, míg Mansfeld 14.000 ember felett parancsolt ekkoriban, és Bethlen azt tervezte, hogy 20.000 katonával — tehát másfélszer annyival, mint amekkora Mansfeld serege volt — segíti meg szorult helyzetbe került harcostársát.¹⁷⁴

Az imént említett, erősítésül küldött török és tatár segélycsapatok feltűnően magas létszámához azonban a lapok nem mindig kapcsolnak azok nagyságával egyenértékű ütőerőt, sőt, a tatárok esetében inkább féltek az általuk okozott pusztítástól, mintsem valós hadi erejüktől, ahogy azt egy 1624 eleji írásukban részletesen meg is indokolták. Az a hír járta ekkor ugyanis, hogy 30.000 tatár tör be az országba, ám a császár nem foglalkozott túlságosan a várható veszéllyel, mivel neki már jó tapasztalatai voltak a durva, barbár, ámde modern fegyverzet nélküli emberek-

171 1623. április 8.

172 1622. május 23.; 1623. március 14.; 1625. április 14.; A legmagasabb szám, ami a fejedelem saját — török és tatár segédcsapatokkal nem kiegészített — seregével kapcsolatban napvilágot látott, 46.000 katonáról tett említést, amiből 6000 főt tett ki a székely katonaság. 1623. október 11. Máskor viszont ennél jelentősen kisebb, 30.000-es had esetén is azt állították, hogy abban sok török és tatár is helyet kapott. 1624. szeptember 9.; 11.

173 1623. október 11.

174 1625. augusztus 29.

kel szemben, így nem is tartotta szükségesnek, hogy többet mozgósítson ellenük 10.000 embernél — adták hírül.¹⁷⁵

A fentiekben bemutatott létszámadatokkal kapcsolatosan azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a számok tekintetében — kiváltképp csaták esetén — meglehetősen nagy bizonytalanság uralkodott időnként a corantók oldalain. Jól tárja ezt eléink egy 1624-ből származó leírás, ahol Bethlen Trencsén mellett aratott győzelmének nagyságát illetőleg mutatkoztak ellentmondások. Az ellenfél veszteségével kapcsolatban ugyanis három különböző forrás három eltérő számadatot, 1500, 2000 és 4000 főt közölt. Az így kialakult kontraszt a szerkesztő figyelmét is felkelte, aki megjegyezte, hogy ez általános jelenség, mivel ütközetek után rendszerint gyakran eltúlozzák vagy alábecsülik a veszteségeket, és a valós adatok általában soha nem közvetlenül az adott eseményt követően látnak napvilágot, hanem csak miután sikerült megállapítani, hányan is menekültek meg a küzdelemből.¹⁷⁶

Egy ország haderejét azonban nem csupán nagyságával és erejével, hanem cselekedeteinek, működésének leírásával is be lehet mutatni, mint arra Erdéllyel kapcsolatban is több példa áll a rendelkezésünkre. Az egyik ilyen ábrázolásra 1623-ban, a készülöben lévő hadjárat időpontjának latolgatása során esett szó. Ekkor megemlítették, a fejedelem egységei hasonlatosan a legtöbb magyar szolgálatban lévő katonához, lovasként szolgálnak, akik addig nem indulnak hadjáratra, míg azt nem látják, hogy elegendő fű borítja a földet.¹⁷⁷ Nem sokkal később újra visszatértek ehhez a kérdéskörhöz. 1623 májusában arról értekeztek, hogy a jágerndorfi gróf Szilézia és Morvaország felé közeledik török, tatár és magyar seregekkel. A lap szerint a katonaság egy része már a birodalom határához is érkezhetett, de ezek valószínűleg gyalogos egységek. Ezt azzal kívánták alátámasztani, hogy a lovasság, „*ami a magyar had büszkesége, virága és erősege*” nem vonulna át Magyarország búzáin és legelőin, amikben a királyság „*szerfelett gazdag*”, olyannyira, hogy az joggal nevezhető Európa mezőjének és legelőjének, és több gabonát és szarvasmarhát ad az országnak, mint a kontinens bármely másik területének a földje.”¹⁷⁸

Ezzel a kíméletes, saját országát megkímélni kívánó fegyveres erőről festett képpel viszont néha önmaguk is ellentmondásba keveredtek. 1623 októberében Bethlen késői hadra kelésének egyik okaként azt tüntették fel, hogy foglalkoztatni kell katonáit, ha nem akarja tétlenül nézni, ahogy saját területeit pusztítják vagy el-

175 1624. február 24.

176 1624. május 12.

177 1623. május 7.

178 1623. május 26.

pártolnak tőle, mivel sokan közülük nem ismernek másféle életformát, csak a háborút és az azt kísérő zsákmányszerzést.¹⁷⁹ Ezekről az előre megelőlegezett túlkapasokról azonban csak kevés hírt olvashatunk, a lapok oldalait böngészve túlnyomó részben a törökök és a tatárok tetteinek leírásakor találkozhatunk elítélő jelzőkkel, és rablásról, pusztításról szóló beszámolókkal. Alkalmanként azonban Bethlen neve is feltűnt negatív megvilágításban. 1623 őszén az olvasók ugyanis arról értesülhettek, hogy a fejedelem egységei egy kisvárost gyújtottak fel Nógrád környékén, a katonák pedig akit csak találtak, mindenkit megöltek benne.¹⁸⁰ Nem sokkal később, 1624-ben arról adtak hírt, hogy Bethlen több települést is megfenyegetett, hogy ha nem állnak át hozzá önként, fegyveresen támad rájuk,¹⁸¹ máskor pedig egyenesen úgy írtak róla, mint aki a melléje rendelt mohamedán csapatokkal, „*törökeivel*” egészen Veszprémig prédálta fel az országot.¹⁸²

Egy kis ország nagy segítői

Erdély legfőbb támogatója — és akcióinak engedélyezője is egyben — a porta volt. A török segítség kérése és elfogadása a magyar történelem során számos esetben adott és ad napjainkban is okot vitára. Épp ez a pont, a „hostis naturalis” bevonása az európai ügyekbe váltott ki kételkedést a fejedelem módszereivel kapcsolatban a lapok hasábjain. Jól illusztrálja ezt az a beszámoló is, ahol egy alkalommal megemlégették, hogy nagy a bizonytalanság arra nézve, hogy a porta pártfogása milyen célt is szolgál valójában, és mint írták, „*nehéz számunkra eldönteni*” hogy a szultán Bethlen megsegítése vagy a saját érdekében rendelt-e csapatokat Erdély támogatására.¹⁸³ Magyarország esetében tehát nem voltak biztosak benne, hogy a török tényerése megakadályozható, de talán bízhattak Bethlen azon képességében, hogy kordában tudja tartani a kelet felől fenyegető veszedelmet. Máskor ugyanis nyíltan dicsérték abbéli tehetségét, hogy a két nagyhatalom, az Oszmán és a Habsburg Birodalom között úgy tud egyensúlyozni, hogy országában egyik sem tudta megvetni a lábát.¹⁸⁴

Erdély portával fennálló kapcsolatának megítélése azonban az idő múlásával bizonyosan jelentős változáson eshetett át az olvasók előtt. 1622-ben ugyanis a fejedelem úgy került bemutatásra, mint akinek a török iránti hűsége minden kétségen

179 1623. október 28.

180 1623. október 28.

181 1624. szeptember 11.

182 1623. november 11.

183 1623. október 28.

184 1623. augusztus 21.

felül áll. Ennek legjellegzetesebb példája egy, az év nyarán napvilágot látó híradás. Az történt ugyanis, hogy egy beszámoló szerint miközben az Oszmán Birodalom belső életét felkelések és összeesküvések nehezítették, addig Bethlen török és tatár egységeket fogadott szolgálatába, amivel kapcsolatban a szerkesztő kijelentette, hogy „*ilyesmi nem létezik, hanem inkább az ellenkezője*”. Majd kifejtette, hogy a fejedelem nem áll szóba azokkal a lázadókkal, akik éppen részt vesznek a törökországi belső zavargásokban, e helyett — mint leírták — a rebellis janicsárok elfogatására adott parancsot, és akár ki is végezteti azokat, akik a szultán ellen szövetkeznek. Írásukat pedig ily módon zárták: „*e miatt az ön hirei a háborút illetően minden valószínűség szerint Németország keleti részéből, Ausztriából vagy Bajorországból kellett, hogy érkezzenek*”.¹⁸⁵

Később azonban másféle híradások is napvilágot láttak, amik azonban már árnyalták az előbb felvázolt képet. 1624-ben egy beszámolóban arról tudósítottak, hogy a fejedelem követeket küldött a császárhoz hogy megtudakolja, hogy ha átállna az uralkodó oldalára, akkor megfelelő védelmet tudna-e biztosítani Erdély számára. Ennek a talán sokak szemében pálfordulásnak minősíthető tettnek a bemutatása után viszont közölték Bethlen azon kijelentését, melyben azt vágta Ferdinánd fejéhez, hogy ha nem tudja őt kellőképpen megsegíteni a török ellen, az esetben ő nem tehető felelőssé azért, hogy országa megőrzésének érdekében a másik oldal felé kénytelen fordulni.¹⁸⁶

Az Oszmán Birodalommal való együttműködése ugyanakkor az angol olvasók szemében is szálla lehetett, amit nyíltan nem támadtak ugyan, de egyes, e témával kapcsolatos híradások megbízhatóságát esetenként kétségbe vonták. Erre szolgáltat példát egy 1624 szeptemberében megjelent szám is. Ebben arról írtak ugyanis, hogy „*Bethlen rosszakarói szerint*” a törökök már harcba is léptek a császárral szemben, és hamarosan személyesen ő is fegyvert fog majd, ám a szerkesztő hozzátette, hogy majd az idő eldönti, hogy igaznak bizonyulnak-e ezek az állítások.¹⁸⁷ Erdély viszont ha a helyzet úgy hozta, nem csak a törökkel szövetségben harcoló félként, és a porta vazallusaként tűnhetett fel, hanem ha érdekében állt, megpróbált tenni a két birodalom törekvései ellen. Így történt 1625 tavaszán is, amikor a corantók azt valószínűsítették, hogy Bethlen minden eszközzel megpróbálja zátonyra futtatni a Bécs és Sztambul közt folyó béketárgyalásokat.¹⁸⁸

185 1622. július 19.

186 1624. szeptember 9.

187 1624. szeptember 9.

188 1625. április 7.; 27.

A lapok meglehetősen sokszor szóltak a fejedelem török ügyeiről, köztük legfőképp diplomáciai kapcsolatairól és hadi lépéseiről. Mivel Angliába gyakran érkeztek Velence közvetítésével hírek Konstantinápolyból is, így az ottani erőfeszítéseit egészen 1622 végétől kezdve szorosan figyelemmel kísérhették az olvasók.¹⁸⁹ A Sztambulból küldött beszámolók közül tartalmát tekintve a legfigyelemreméltóbb talán az a hír, ami tudni vélte, hogy milyen feltételekkel született egyezség a két fél között a katonai támogatás ügyében. A török által megígért 40.000 fős sereg megszerzésért ugyanis nem csupán fényes ajándékokkal volt szükséges a díván tagjait és a nagyvezírt meggyőzni, hanem évi 60.000 tallérnyi adót és öt magyarországi város átadását is meg kellett hogy ígérjék mindezért cserébe. A lap szerint azonban a török Bethlen támogatása miatt nem szerette volna nyíltan összerúgni a port a császárral. A szultán Ferdinándnak küldött üzenete arról szólt, hogy ők a békét őszintén meg szeretnék tartani, Erdély részére pedig csak azért rendeltek seregeket, „*hogy ő [Bethlen] meg tudja szerezni a magyar koronát, amely már régóta neki volt ígérve, amit ha nem tud békésen elérni, akkor nem tehetnek mást, mint hogy erővel segítik ennek elnyerésében*”.¹⁹⁰ A fejedelemnek azonban bármilyen hasznos is volt a megszerzett támogatás, a keleti hadakkal együtt a későbbiekben sok gond is a nyakába szakadt, ugyanis a nehezen megfektehető katonaság miatt békeidőben többször is magyarázkodásra kényszerült a császár előtt.¹⁹¹

A törökökön kívül azonban más államoknak is érdekükben állt, hogy együttműködésre lépjenek Erdéllyel. A lapok oldalain Bethlennek nem csupán a portával fenntartott diplomáciai kapcsolatai, hanem a Velencével, Németalfölddel és Franciaországgal folytatott érintkezései is helyet kaptak alkalmanként.¹⁹² A corantók egyébként bár gyakran beszámoltak a követek jövés-menéséről, tárgyalásokról,

189 Már 1622 novemberétől kezdve hírt adtak a fejedelem követe és Thurn gróf (Jindřich Matyáš Thurn, 1567–1640. Cseh hadvezér, a fehérhegyi csatát követően Bethlen mellett diplomata szerepkörben tűnt fel) konstantinápolyi tárgyalásairól, eleinte nem zárták ki Bethlen sikerét, ám úgy vélték, hogy „*úgy tűnhet, rosszul időzítette kérését*”, mivel a porta nem akarja felrúgni a békét a császárral, hogy teljes erejével Perzsiára koncentrálhasson. 1622. november 16. 1623 tavaszára azonban már változott a helyzet, és folyamatosan a tárgyalások előre haladásáról, majd arról, tudósítottak, hogy a szultán segítségképpen 40.000 törököt és tatárt fog Magyarországra küldeni. 1623. április 24.; 1623. május 7.; 12.; 17.

190 1623. július 10. erre nézve lásd még: *Kurucz*, 2002.

191 Pl. 1624. szeptember 9.

192 E témára nézve lásd: *Piri*, 1999.

azok tartalma azonban a legtöbbször titokban maradt a nyilvánosság számára, így csak feltételezésekre és a külsőségek leírására támaszkodhattak.¹⁹³

Amikor viszont mégiscsak megtudtak valamit, az kivétel nélkül a fejedelem harcra buzdításának érdekében véghezvitt próbálkozásokról szólt. 1624 júliusában arról adtak hírt, hogy Velencéből és Németalföldről érkező levelek arra próbálták meg rávenni, hogy ne kössön békét, folytassa harcát, és pénzbeli, ellátmánybeli segítséget ígértek számára. Ezekre ő állítólag azt válaszolta, hogy nem bízik többet az ígéretekben, mivel többször cserbenhagyták már, és ez volt az oka annak, hogy elvesztette a két sziléziai hercegséget, és még akár Erdélyt is elveszthetné, ha a tanácsaikra hallgatna.¹⁹⁴ 1625 áprilisában azonban újra arról írtak, hogy egy francia követ tart hozzá, rajta kívül pedig még Velencéből, Savoyából és Németalföldről is érkezettek küldöttek a célból, hogy a császárral kötendő béke létrejöttét megakadályozzák.¹⁹⁵

Az Erdélyt „cserbenhagyó” európai államokkal szemben viszont az olvasók előtt az a kép alakulhatott ki, hogy a kicsiny ország egyetlen valós és hatékony támogatója katonai és diplomáciai tekintetben nem más, mint az Oszmán Birodalom. A törökök ugyanis nem csupán fegyveres segítséget tudtak adni — szemben a sokat hangoztatott és remélt, de soha be nem következő, nagyarányú nyugati protestáns csapatokkal való egyesüléssel — hanem minden eszközzel arra akarták rávenni Lengyelországot, hogy ne támogassa Bethlen ellenségét, a császárt.¹⁹⁶ Ennek érdekében ezt a kitértelt már korábban belefoglalták a török–lengyel békeszerződésbe is,¹⁹⁷ aminek ellenére a fejedelem mellé adott segélycsapataik nem sokkal később nagy pusztításokat tettek Lengyelországban, mivel az nem tartotta be a megállapodásban foglaltakat —

193 Így már 1623 januárjában megírták, hogy az erdélyi küldöttek Berlinből indulva Amszterdamban keresztül Hágába tartanak, bár arról, hogy mit tárgyalnak, semmit sem adtak hírül. 1623. január 28. 1623 októberében arról tudósítottak, hogy Bethlen követe Milánóban tartózkodik, és azt közölte, hogy a fejedelem újra harcra száll a magyar koronáért. 1623. október 11. Májusban azt az információt tették közzé, hogy a fejedelem birodalmi hercegekhez és Velencébe indított küldöttséget. 1623. május 7. május 12. 1625-ben pedig a franciákkal való levélkapcsolatról is szóltak. 1625. január 5. Mindezek mellett kevés volt azonban olyan leírás, mint az 1623-as bécsi török követjárásé, amelyről nyolc oldalas beszámolót közöltek, és amivel kapcsolatban sok konkrétumot, elhangzott pontokat is közzétettek. 1623. február 28.

194 1624. július 3.

195 1625. április 14.

196 1624. március 19.

197 A törökök és lengyelek között megkötött béke egyik pontja az volt, hogy a lengyel király ne segítse a császárt Bethlen ellen katonával, pénzzel, élelemmel, munícióval vagy bármilyen más szin alatt. 1623. május 12.

adták hírül.¹⁹⁸ Bethlen tehát habár egyszerre tűzte zászlajára a magyarországi és az európai célok megvalósítását, a legjelentősebb közvetlen támogatást éppen a töröktől kapta, attól a féltől, aki nem a fennálló ellentétek megoldásában, hanem saját maga haszonszerzésében volt elsősorban érdekelt.

Összegzés

Az első angol lapok megindulásakor Bethlen Gábor már túl volt legsikeresebbnek mondható évein, ám a corantók — az európai erőviszonyok eltolódása miatt is — fokozott figyelemmel kísérték minden lépését. Annak ellenére, hogy a magyar hadszíntér esett a legtávolabb Angliától, és a távolság miatt néha valamivel kevesebb hírt kaphattak csak személyéről, mint amit szerettek volna, a fejedelem mégis kora hadvezéreihez, uralkodóihoz képest a legaktívabban népszerűsített személy volt a csatorna másik oldalán. 1623-tól kezdve pedig egyre inkább ő kezdte megtestesíteni azt az erőt, ami a protestánsok hanyatló küzdelmének új lendületet adhat. Tevékenysége nagyban foglalkoztatta és egyben meg is osztotta az angol olvasóközönséget, akikkel szemben viszont a corantók egyértelműen kiálltak pártfogoltjuk védelmében.

Források

Tanulmányom a British Library Burney-gyűjteményében tárolt nyomtatványokon alapszik, az azokhoz való hozzáférést ProQuest digitális adatszolgáltatása tette lehetővé, aminek megvalósulásáért itt szeretnék köszönetet mondani a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának az általuk nyújtott segítségéért. A felhasznált újságlapokra a következőkben kiadásuk pontos dátuma, (év, hónap, nap) szerint kívánok hivatkozni.

¹⁹⁸ 1623. augusztus 27.

Angliai egyetemek kiadatlan PhD disszertációi

Az angliai egyetemek kéziratban lévő doktori disszertációihoz való hozzáférést a British Library „Ethos” szolgáltatása tette lehetővé.

- Cambers*, 2003 *Andrew Cambers*: Print, Manuscript and Godly Cultures in the North of England, c. 1600–1650. The University of York, 2003.
- Frearson*, 1993 *Michael Colin Frearson*: The English Corantos of the 1620s. University of Cambridge, 1993.
- Mann*, 1997 *Alaistar Mann*: The Book Trade and Public Policy in Early Modern Scotland c.1500–c.1720. University of Stirling, 1997.

Felhasznált irodalom

- Abbot*, 1941 *Wilbur C. Abbott*: The First Newspapermen. In: Proceedings of the Massachusetts Historical Society, Third Series, Vol. 66. (1936–1941) 32–52. p.
- Acsády*, 1885 *Acsády Ignác*: Széchy Mária, 1610–1679. Budapest, 1885.
- Adams*, 1976 *S. L. Adams*: Captain Thomas Gainsford, the ‘Vox Spiritus’ and the Vox Populi. In: Bulletin of the Institute of Historical Research, Vol. 49. (1976) 141–144. p.
- Arblaster*, 2005 *Paul Arblaster*: Posts, Newsletters, Newspapers: England in a European system of communications. In: Media History, Vol 11. (2005) No. 1–2. 21–36. p.
- Baker*, 1917 *Harry T. Baker*: Early English Journalism. In: The Sewanee Review, Vol. 25. (1917) No. 4. 396–397. p.
- Barwick*, 1913 *G. F. Barwick*: Corantos. In: Library, 3rd ser., Vol. 4. (1913) 113–121. p.
- Benson*, 1941 *Ivan Benson*: New light on early Dutch, French and English journalism. In: Journalism Quarterly, Vol. 18. (1941) 21–22. p.

- Beller*, 1927 *Elmer A. Beller: Contemporary English Printed Sources for the Thirty Years' War.* In: *The American Historical Review*, Vol. 32. (1927) No. 2. 276–282. p.
- Bleyer*, 1931 *Willard Grosvenor Bleyer: The beginnings of English journalism.* In: *Journalism Quarterly*, Vol. 8. (1931) 317–328. p.
- Brayshay–Harrison –Chalkley*, 1998 *Mark Brayshay – Philip Harrison – Brian Chalkley: Knowledge, nationhood and governance: the speed of the Royal post in early-modern England.* In: *Journal of Historical Geography*, Vol. 24. (1998) No. 3. 265–288. p.
- Brett-James*, 1935 *N. G. Brett-James: The Growth of Stuart London.* London, 1935.
- Brownlees*, 1999 *Nicholas Brownlees: Corantos and Newsbooks: Language and Discourse in the First English Newspapers (1620–1641).* Pisa, 1999.
- Brownlees*, 2005 *Nicholas Brownlees: Spoken Discourse in Early English Newspapers.* In: *Media History*, Vol. 11. (2005) No. 1–2. 69–85. p.
- Chartes*, 1977 *J. A. Chartres: Road Carrying in England in the Seventeenth Century: Myth and Reality.* In: *The Economic History Review, New Series*, Vol. 30. (1977) No. 1. 73–94. p.
- Cogswell*, 1989 *Thomas Cogswell: The Blessed Revolution: English Politics and the Coming of War, 1621–1624.* Cambridge, 1989.
- Cogswell*, 1990 *Thomas Cogswell: The politics of propaganda: Charles I and the people in the 1620s'.* In: *Journal of British Studies*, Vol. 29. (1990) No. 3. 187–215. p.
- Crane–Kaye*, 1927 *R. S. Crane – F. B. Kaye: A Census of British Newspapers and Periodicals, 1620–1800.* In: *Studies in Philology*, Vol. 24. (1927) No. 1. 1–205. p.
- Cressy*, 1980 *David Cressy: Literacy and the social order.* Cambridge, 1980.
- Crofts*, 1967 *John Crofts: Packhorse, waggon and post.* London, 1967.

- Cust*, 1986 *Richard Cust: News and Politics in Early Seventeenth-Century England.* In: *Past & Present*, Vol 112. (1986) Number 1. 60–90. p.
- Dahl*, 1938 *Folke Dahl: Short-title catalogue of English corantos and newsbooks, 1620–1642.* In: *Library*, 4th ser., Vol. 19. (1938) 44–95. p.
- Dahl*, 1946 *Folke Dahl: Dutch Corantos, 1618–1650: a Bibliography.* The Hague, 1946.
- Dahl*, 1950 *Folke Dahl: Amsterdam – cradle of English newspapers.* In: *The Library*, 5th ser. Vol. 4. (1950) 155–178. p.
- Dahl*, 1952 *Folke Dahl: A Bibliography of English Corantos and Periodical Newsbooks, 1620 — 1642.* London, 1952.
- Davies*, 1939 *Godfrey Davies: English Political Sermons, 1603–1640.* In: *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 3. (1939) No. 1. 1–22. p.
- Eccles*, 1982 *Mark Eccles: Thomas Gainsford, “Captain Pamphlet”.* In: *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 45. (1982) No. 4. 259–270. p.
- Elek*, 1929 *Elek Oszkár: Bethlen Gábor és egy francia költő.* In: *Irodalomtörténet* 18. (1929) 7–8. sz. 245–246. p.
- Fest*, 1913/a *Fest Sándor: Magyar vonatkozások Ben Jonson műveiben.* In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 37. (1913) 3. füzet. 206–208. p.
- Fest*, 1913/b *Fest Sándor: Lord Byron magyar Gáborja.* In: *Irodalomtörténet* 2. (1913) 2. sz. 100–103. p.
- Fest*, 1913/c *Fest Sándor: „Bethlen Gabor” in English Literature.* In: *The Hungarian Spectator* 1. (1913) 6. sz. 88–90. p.
- Finkelstein*, 2000 *Andrea Finkelstein: Gerard de Malynes and Edward Misselden: The Learned Library of the Seventeenth-Century Merchant.* In: *Book History*, Vol. 3. (2000) 1–20. p.
- Fox*, 1994 *Adam Fox: Ballads, Libels and Popular Ridicule in Jacobean England.* In: *Past & Present*, Vol. 145. (1994) No. 1. 47–83. p.

- Fox*, 1997 *Adam Fox: News and Popular Opinion in Elizabethan and Early Stuart England.* In: *The Historical Journal*, Vol. 40. (1997) No. 3. 597–620. p.
- Frank*, 1961 *Joseph Fank: The beginnings of the English Newspaper, 1620–1660.* Cambridge–Massachusetts, 1961.
- Fries*, 2001 *Udo Fries: Text Classes in Early English Newspapers.* In: *European Journal of English Studies*, Vol 5. (2001) No. 2. 167–180. p.
- Gál*, 1970 *Gál István: Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyianában.* In: *Magyar Könyvszemle* 86. (1970) 3. sz. 218–220. p.
- Gál*, 1976 *Gál István: Maksai Péter angol nyelvű Bethlen Gábor-életrajza 1629-ből.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 80. (1976) 2. sz. 223–237. p.
- Gay*, 1927 *Edwin F. Gay: Arthur Young on English Roads.* In: *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 41. (1927) No. 3. 545–551. p.
- Gömöri*, 1994 *Gömöri György: Bethlen Gábor a korabeli angol nyomtatványokban és szépirodalomban.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 98. (1994) 1. sz. 52–61. p.
- Gyalui*, 1893 *Gyalui Farkas: Bethlen Gábor lakodalma: Egy röpirat a XVII-ik századból.* In: *Erdélyi Múzeum*, 10. (1893) 3. sz. 183–190. p.
- Hanson*, 1938 *Laurence Hanson: English newsbooks, 1620–1641.* In: *Library*, 4th ser., Vol. 18. (1938) 355–384. p.
- Herd*, 1952 *Harold Herd: The march of English journalism.* London, 1952.
- Keuning*, 1960 *Johannes Keuning: Pieter van den Keere (Petrus Kaerius), 1571–1646 (?).* In: *Imago Mundi*, Vol. 15. (1960) 66–72. p.
- Klotz*, 1938 *Edith L. Klotz: A Subject Analysis of English Imprints for Every Tenth Year from 1480 to 1640.* In: *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 1. (1938) No. 4. 417–419. p.

- Kontler, 1997* *Kontler László*: Az állam rejtelmek: a brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei. Budapest, 1997.
- Kriszóf, 1930* *Kriszóf György*: Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészet tükrében. Kecskemét, 1930.
- Kropf, 1913* *Kropf Lajos*: Bethlen Gabor in English Literature. In: *The Hungarian Spectator* 1. (1913) 7. sz. 97–98. p.
- Kurucz, 2002* *Kurucz György*: Sir Thomas Roe és az erdélyi–lengyel viszony Bethlen Gábor fejedelemsége idején. In: Magyarhonról az újvilágig: emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk: Erdődy Gábor – Hermann Róbert. Budapest, 2002. 55–63. p.
- Lake, 1982* *P. G. Lake*: Constitutional Consensus and Puritan Opposition in the 1620s: Thomas Scott and the Spanish Match. In: *The Historical Journal*, Vol. 25. (1982) No. 4. 805–825. p.
- Lambert, 1989* *Sheila Lambert*: Richard Montague, Arminianism, and censorship. In: *Past & Present*, Vol. 124. (1989) No. 1. 36–68. p.
- Lambert, 1992/a* *Sheila Lambert*: Coranto printing in England: the first newsbooks. In: *Journal of Newspaper and Periodical History*, Vol. 8. (1992) 3–19. p.
- Lambert, 1992/b* *Sheila Lambert*: State control of the press in theory and practice: the role of the Stationer's Company before 1640. In: *Censorship and the control of print in England and France, 1600–1900*. Szerk: Robin Myers — Michael Harris. Winchester, 1992. 1–32. p.
- Leffler, 1911* *Leffler Béla*: Magyar vonatkozású német népénekek. In: *Századok* 45. (1911) 5. sz. 347–359. p.
- Leffler, 1913* *Leffler Béla*: Adalék a magyar vonatkozású német újságok bibliográfiájához. In: *Magyar Könyvszemle*, 21. (1913) 4. sz. 321–331. p.
- Levy, 1982* *F. J. Levy*: How Information Spread among the Gentry, 1550–1640. In: *The Journal of British Studies*, Vol. 21. (1982) No. 2. 11–34. p.

- Levy*, 1998 *F. J. Levy*: The Decorum of news. In: *Prose Studies*, Vol. 21. (1998) No. 2. 12–38. p.
- Loades*, 1974 *D. M. Loades*: The Theory and Practice of Censorship in Sixteenth-Century England. In: *Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series*, Vol. 24. (1974) 141–157. p.
- Lynam*, 1950 *Edward Lynam*: English Maps and Map-Makers of the Sixteenth Century. In: *The Geographical Journal*, Vol. 116. (1950) No. 1. 7–25. p
- Magyarország*,
1913 Név nélkül: A legrégebb angol újság Bethlen Gáborról. In: *Magyarország*, 20. (1913) 211. sz. 5. p.
- Murray*, 1957 *John J. Murray*: The Cultural Impact of the Flemish Low Countries on Sixteenth-, and Seventeenth-Century England. In: *American Historical Review*, Vol. 62. (1957) No. 4. 837–854. p.
- Parlagi*, 1930 *Parlagi Olivér*: Bethlen Gábor neve az egykorú francia irodalomban. In: *Irodalomtörténet* 19. (1930) 5–6. sz. 163–165. p.
- Parmelee*, 1994 *Lisa Ferraro Parmelee*: Printers, Patrons, Readers, and Spies: Importation of French Propaganda in Late Elizabethan England. In: *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 25. (1994) No. 4. 853–872. p.
- Phelps*, 1979 *Wayne H. Phelps*: Thomas Gainsford (1566–1624), the Grandfather of English Editors. In: *Papers of the Bibliographical Society of America*, Vol. 73. (1979) 79–85. p.
- Piri*, 1999 *Piri Zoltán*: Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe. In: *Történelmi Szemle* 41. (1999) 1–2. sz. 157–176. p.
- Randall*, 2004 *David Randall*: Providence, Fortune, and the Experience of Combat: English Printed Battlefield Reports, circa 1570–1637. In: *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 35. (2004) No. 4. 1053–1077. p.
- Randall*, 2006 *David Randall*: Joseph Mead, Novellante: News, Sociability, and Credibility in Early Stuart England. In: *Journal of British Studies* Vol. 45. (2006) No. 2. 293–312. p.

- Rollins*, 1919 *Hyder E. Rollins*: The Black-Letter Broadside Ballad. In: Publications of the Modern Language Association, Vol. 34. (1919) No. 2. 258–339. p.
- Róna*, 1942 *Éva Róna*: Hungary and the Beginnings of English Journalism. In: Angol Filológiai Tanulmányok, 4. (1942) 54–71. p.
- Rostenberg*, 1957 *Leona Rostenberg*: Nathaniel Butter and Nicholas Bourne, First „Masters of the Staple”. In: Library, 3rd ser. Vol 12. (1957) No. 1. 23–33. p.
- Russel*, 1977 *Conrad Russell*: The Foreign Policy Debate in the House of Commons in 1621. In: The Historical Journal, Vol. 20. (1977) No. 2. 289–309. p.
- Salzman*, 2002 *Paul Salzman*: Literary Culture in Jacobean England: reading 1621. Basingstoke, 2002.
- Scott-Warren*, 2000 *Jason Scott-Warren*: News, Sociability, and Bookbuying in Early Modern England: The Letters of Sir Thomas Cornwallis. In: The Library, Vol. 1. (2000) 381–402. p.
- Shaaber*, 1929 *Matthias A. Shaaber*: Some forerunners of the newspaper in England, 1476–1622. Philadelphia, 1929.
- Shaaber*, 1932 *Matthias A. Shaaber*: The History of the First English Newspaper. In: Studies in Philology, Vol. 29. (1932) No. 4. 551–587. p.
- Shaaber*, 1966 *Matthias A. Shaaber*: Some Forerunners of the Newspaper in England, 1476–1622. New York, 1966.
- Sharpe*, 1984 *Kevin Sharpe*: Thomas Witherings and the Reform of the Foreign Posts, 1632–1640. In: Bulletin of the Institute of Historical Research, Vol. 57. (1984) Issue 136. 149–164. p.
- Siebert*, 1939 *Fred S. Siebert*: The regulation of newsbooks, 1620–1640. In: Journalism quarterly, Vol. 16. (1939) 151–160. p.
- Siebert*, 1952 *Fred S. Siebert*: Freedom of the press in England, 1476–1776. Urbana, 1952.
- Sprunger*, 1994 *Keith L. Sprunger*: Trumpets from the tower: English Puritan printing in the Netherlands, 1600–1640. Leiden, 1994.

- Spufford, 1981* *Margaret Spufford: Small Books and Pleasant Histories. Popular Fiction and its Readership in Seventeenth-Century England.* London, 1981.
- Spufford, 1994* *Margaret Spufford: The Pedlar, the Historian and the Folklorist: Seventeenth Century Communications.* In: *Folklore*, Vol. 105. (1994) 13–24. p.
- Stenton, 1936* *F. M. Stenton: The Road System of Medieval England.* In: *The Economic History Review*, Vol. 7. (1936) No. 1. 1–21. p.
- Stockum, 1914* *W. P. van Stockum: The first newspapers of England printed in Holland, 1620–21.* Leipzig — The Hague, 1914.
- Szegfű, 1983* *Szegfű Gyula: Bethlen Gábor: történeti tanulmány.* Budapest, 1983.
- Szilágyi, 1875* *Szilágyi Sándor: Gúnyirat Bethlen Gábor idejéből.* In: *Századok*, 9. (1875) 6. sz. 382–396. p.
- The Post of Ware, 1622* *The Post of Ware: With a Packet full of strange Newes out of divers Countries. To a pleasant new Tune.* London, 1622 körül. Elektronikus forrás. English Broadside Ballad Archive. <http://ebba.english.ucsb.edu/ballad/20095/image> Letöltés ideje: 2010. 03. 18.
- Thomas, 1933* *H. Thomas: A news-sheet of 1621.* In: *British Museum Quarterly*, Vol. 8. (1933) 36–37. p.
- Thomson, A. B., 1998* *Anthony B. Thompson: Licensing the Press: The Career of G. R. Weckherlin during the Personal Rule of Charles I.* In: *The Historical Journal*, Vol. 41. (1998) No. 3. 653–678. p.
- Thomson, G. S., 1918* *Gladys Scott Thomson: Roads in England and Wales in 1603.* In: *The English Historical Review*, Vol. 33. (1918) No. 130. 234–243. p.
- Vasárnapi Újság, 1913* *Név nélkül: A legrégebb angol újság magyar vonatkozásai.* In: *Vasárnapi Újság*, 60. (1913) 37. sz. 736. p.
- Varsányi, 2005* *Varsányi Krisztina: Bethlen Gábor a korabeli német nyelvű hírlevelek és vásári kiadványok tükrében.* In: *Sic itur ad astra*, 17. (2005) 1–2. sz. 169–224. p.

- Walker–de Vivo–Shaw*, 2006 *Jonathan Walker – Filippo de Vivo – James Shaw: A Dialogue on Spying in 17th-Century Venice.* In: *Rethinking History*, Vol. 10. (2006) No. 3. 323–344. p.
- Watt*, 1991 *Teresa Watt: Cheap Print and Popular Piety, 1550–1640.* Oxford, 1991.
- Weber*, 2006 *Johannes Weber: Strassburg, 1605: The Origins of the Newspaper in Europe.* In: *German History*, Vol. 24. (2006) No. 3. 387–412. p.
- Williams*, 1913 *J. B. Williams: The earliest English corantos.* In: *Library*, 3rd ser. Vol. 4. (1913) 437–440. p.
- Wilson*, 1967 *C. H. Wilson: England’s apprenticeship 1603–1763.* London–New York, 1984.
- Wright*, 1943 *Louis B. Wright: Propaganda against James I’s “Appeasement” of Spain.* In: *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 6. (1943) No. 2. 149–172. p.
- Wrigley*, 1967 *E. A. Wrigley: A Simple Model of London’s Importance in Changing English Society and Economy 1650–1750.* In: *Past & Present*, Vol. 37. (1967) No. 1. 44–70. p.
- Zaller*, 1974 *Robert Zaller: Interest of State: James I and the Palatinate.* In: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 6. (1974) No. 2. 144–175. p.

KOMJÁTI ZOLTÁN IGOR

„...AZ MIT HALLOTTAM, KÖTELESSÉGEM SZERINT AKARÁM
NAGYSÁGODNAK TUDTÁRA ADNOM...”

*Adalékok a híráramlás és hírhálózat történetéhez Felső-Magyarországon
Koháry István füleki főkapitány levelezése tükrében
(1672–1682)*

A vasvári béke Magyarország számára előnytelen megkötése nagyfokú elégedetlenséget váltott ki a magyarországi fő- és köznemesség vezető rétegéből. A hat évig tartó szervezkedés 1670 tavaszán Benczédi László kifejezésével élve, „minden ízében elhibázott” és „hamvába holt” felkelésbe torkollott.¹ A Habsburg-hatalom megtorlása nem váratott sokáig magára. A bécsi kamarilla elérkezettnek látta az időt arra, hogy erőteljes kísérletet tegyen az abszolutizmus magyarországi megvalósítására, amelynek egyik formája a felkelésben vezető szerepet játszó nemesek letartóztatása és vagyonának elkobzása volt.² A megtorlás elől menekülők Erdélybe vagy a hódoltság területére bujdosnak, és a későbbiek folyamán ők alkották a kuruc mozgalom irányító apparátusát.³ A menekülők száma egyre növekedett, ugyanis a bécsi kormánysszervek döntései súlyosan sértették az ország lakosságának többségét: adóreformja a nemesség minden rétegének ellenszenvét váltotta ki, ellenreformációs tevékenysége a jobbágyságot sújtotta, a végvári katonaság létszámcsökkentésére szolgáló „redukciós” rendelet értelmében pedig körülbelül 8000 iratos vitéz szolgálataból való elbocsátását rendelték el.⁴ A nincstelenség küszöbére került, hirtelen megélhetés nélkül maradt katonák zöme a Kassai (Felső-magyarországi) Főkapitányság területéről származott, akik azonnal a bujdosókat keresték fel, gyakorlott katonasággal növelve ezzel az uralkodó politikája ellen küzdők táborát.⁵

A török hatóságok és az erdélyi fejedelem vendégszeretetét élvező bujdosók az 1672 nyarán kialakult külpolitikai helyzetet kihasználva (a Habsburg-hatalom fi-

1 Benczédi, 1978. 538. p.

2 Magyarország története, 1985. 1176–1177. p.; Benczédi, 1980. 35–36. p.

3 Magyarország története, 1985. 1198. p.; Benczédi, 1980. 57. p.

4 Magyarország története, 1985. 1195–1197. p.; Benczédi, 1980. 49–55. p.

5 Magyarország története, 1985. 1199. p.; Benczédi, 1980. 58. p.

gyelme nyugatra koncentrált a franciák Hollandia elleni támadása miatt, az Oszmán Birodalom pedig Podólia birtoklásáért indította meg a háborút Lengyelország ellen), betörték Felső-Magyarországra, hogy a császári–királyi csapatokat kiűzzék.⁶ A kezdeti gyors sikerek után a támadás végül kudarcot vallott. A kuruc mozgalom azonban nem szűnt meg, annak ellenére sem, hogy egységes vezetése soha nem létezett, és a kisebb-nagyobb kuruc csapatok szinte önállóan portyáztak Felső-Magyarország területén.⁷ Tartós hadászati sikert csak később, gróf Thököly Imre 1678. évi színrelépésével értek el, amikor egyúttal minőségi és mennyiségi változások történtek a Habsburg-ellenes mozgalom történetében. Az ifjú főnemes diplomáciai és hadvezéri képességei új távlatokat nyitottak meg a kuruc eszme előtt⁸, ugyanakkor erőteljesen determinálták a végső sikert, mivel Thököly Imre még a török vazallusságot is vállalta, hogy célját elérje, és bár elfoglalta „Orta Madzsar” fejedelmi székét, ám ezzel mégis csak kortársai megvetését érte el, hiszen a kellő történelmi pillanatban nem tudott átállni, amit Varga J. János így fogalmazott meg: „...Thököly... nem újabb hibát, hanem bünt követett el: végleg a rossz oldalon maradt, fenntartotta az ország katonai és politikai megosztottságát, a ’nemzeti’ megbékélés ellen hatott, és elősegítette a ’Magyarország a kereszténység ellensége’-kép megszilárdulását jó néhány európai országban...”⁹

A tanulmány tárgya ugyan a felső-magyarországi kuruc mozgalom, de a vizsgálat célja a vele szembenálló fél egyik meghatározó katoná-politikusának, Koháry István levelezésének ismertetése, amelyet az 1670-es években folytatott. Bemutásra kerül, honnan és kiktől értesült a környező területen zajló hadi eseményekről, kik és milyen formában tájékoztatták őt hivatalból és ő kiket értesített a beszerzett információkról. A munka ugyanakkor Koháry István hírszerzésben és hírtovábbításban betöltött szerepéről is beszámol.¹⁰ A hír szerepe ugyanis messzemenően felértékelődött a XVII. században. Nemcsak katonai fontossága maradt meg, hanem új szerepkörrel bővült, hiszen a kor nemessége szinte életformának vette, hogy a távoli hírekről beszélhetett, a jól informáltságát megmutathatta.¹¹

Koháry István 1649. március 11-én született Csábrágon, nagyapja révén bárói családba. Édesanyja Balassa Judit volt, és rajta kívül még egy lány és négy fiútest-

6 Magyarország története, 1985. 1201–1206. p.; *Benczédi*, 1980. 59–61. p.

7 Magyarország története, 1985. 1214–1221. p.; *Benczédi*, 1980. 62. és 76. p.

8 *Benczédi*, 1983. 9–22. p.

9 *Varga J.*, 2007. 12–13. p.

10 A közlemény fő forrásbázisát a Besztercebányai Állami Levéltárban őrzött Koháry családi anyagban található Koháry-levelezés képezi. Az értékes és mindaddig kiaknázatlan dokumentum-együttes mikrofilmen kutatható a Magyar Országos Levéltár mikrofilmtárában.

11 *R. Várkonyi*, 1994. 163. p.

vére született, mindük közül ő volt a legidősebb. Mikor édesapja meghalt az 1664-es, Léva melletti ütközetben, az édesanya megpróbálta kiharcolni számára mind a füleki főkapitányságot, mind a Hont vármegyei főispánságot, de Koháry István fiatal kora miatt csakis a katonai poszt betöltésére kapott ígéretet. Mikor Koháry nagykorúvá vált és egyúttal elvégezte tanulmányait is, a beiktatására valóban sor került 1667. július 1-jén. 1681-től császári ezredes lett, Füleek ostroma után 1682. szeptember–1685. november között öt végvár tömlöcében raboskodott, mert nem hódolt be Thököly Imrének. Míg börtönben volt, I. Lipót 1685-ben megadta az egész Koháry-család minden tagja számára a grófi címet. Koháry Istvánt a szabadulása után 1686. június 6-án kinevezték a Bányavidéki Főkapitányság főkapitány-helyettesének, idősebb Bercsényi Miklóst váltotta. Koháryt királyi kamarásnak és tanácsadónak is kinevezte az uralkodó. 1687 nyarán és őszén Eger várának egyik blokádparancsnoka volt az itt kapott súlyos sebe miatt kellett amputálni jobb kezének egy részét. 1703 késő őszeig még aktívan részt vett a felkelők elleni harcban, de 1704-től visszavonultan élt, csupán a selmebányai béketárgyalásokon képviselte a császári oldalt, majd a Rákóczi-szabadságharc végéig nagyobb pénzüsszegekkel támogatta I. József uralkodót. 1714 végén kinevezték országbírónak, ami címet egészen 1731. március 29-én bekövetkezett haláláig viselt. Soha nem nősült meg, utódai nem voltak, Farkas nevű öccse gyermekeit nevelgette, akik közül a három idősebb fiú mind katonának állt.

A Koháry-családnak az ősi birtokai Hont és Nógrád vármegyében feküdtek. Ahogy a család életútja egyre ivelt felfelé, úgy növekedett birtokaik nagysága is. Mint legidősebb férfi családtag, a birtokirányítás István kezébe került 1667 után. Nagyszerű lehetőséget teremtett számára, hogy az 1670–1685 között kurucokká váló vagy a kurucok mellett a végsőkig kitartó nemesek birtokait a kincstár konfiskálta, amiből Koháry (állandóan megnyilvánuló királyhűségére és 38 hónapos fogságára apellálva) számtalan alkalommal birtoktesteket kért, és meg is kapott. Emellett a tulajdonába kerültek nagyanjai öröklés jogán járó birtokrészek, és elzálogosítás útján is birtokolt bizonyos birtoktesteket (például 1647 és 1724 között a Koháry-család tulajdonában voltak a Forgáchok szécsényi jószágából Nógrád és Heves vármegyei possessiók, amiket 36 ezer forintért vett meg „hypothecaria” címen Koháry édesapja.)

Koháry István 1667-től kezdve, tizenöt éven keresztül irányította, mint főkapitány, a füleki végvárat. Főkapitányi esküjében szigorú ígéretet tett, hogy az ellenség számára soha nem fogja a várat átengedni, és minden erejével harcolni fog ellene a rendelkezése alá adott csapatokkal. Koháry valóban minden eszközt megragadva, ennek értelmében cselekedett, és megtartotta I. Lipóthoz való hűségét. A bujdosó mozgalomnak a fentebb említett 1672. őszi támadása teljesen felforgatta Magyarország békéjét, a füleki katonaságot is kellett mozgósítani, Koháry pedig személyesen szállt táborba. 1672 ősztől a kurucok kisebb-nagyobb támadásai miatt állandó hadi helyzet állt be, emiatt állandó levelezésre volt szükség. Koháry István, mint főkapitány, egészen 1682. szeptemberig folytatta ezt a szolgálati és családi levelezésben megnyilvánuló információcserét. Fülek elfoglalása után azonban életének más időszakába került, 1685-ben történő kiszabadulása után (mely volta-képpen Thököly Imre bukásának következménye volt) pedig már gyakorlatilag nem létezett a kuruc veszély.

Koháry István hírhálózata

A Habsburg-ellenes felkelők hadműveleteiről, mozgásáról és viselkedéséről Koháry Istvánt gyakran értesítették mind hivatalos személyek, mind rokonok vagy családtagok. Az értesülések alapján a főkapitány kellő módon felkészülhetett a kuruc veszély elhárítására, illetve pontos képet kaphatott az országban történetekről.

Szolgálati úton saját helyetteseitől, tisztjeitől, illetve más végvárak parancsnokaitól kapott híreket. Koháry Istvánt főkapitányi vagy magánjellegű elfoglaltságai többször elszólították Fülekről: ilyenkor Bélteky Pál alkapitány (1679 tavaszáig volt Koháry helyettese) vagy a seregbíró küldött információkat tartózkodási helyére. Feladatának megfelelően mindig értesítette Koháryt a legfontosabb eseményekről; így adott hírt a császári csapatok egyik kurucok elleni akciójáról: „...*az elmúlt héten Poroszlót az németek tövéből felégették, de a kurucokban nem sok kárt tehettek, mert hírekkel esett az dolog, s idején arrébb állottak, hanem marhájokat s egyéb portékájokat eltakarították [a császáriak]. Az egri török is ki ment volt utánnok, mintegy kétszáz kuruccal, volt ugyan egynehány puskapattogás köztök, de nem mertek beléjek kapni, s csak visszatértek...*”¹²

1675 őszen kelt leveleiben arról számolt be Bélteky Pál, hogy Karl Strassoldo vezérőrnagy felső-magyarországi csapataihoz csatlakozva, milyen harcokban vett

12 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15384., (MOL MF C 1294. tekercs), Bélteky Pál levele Koháry Istvánnak (Fülek, 1674. november 13.)

részt 200 emberével, mikor az Egertől délre levő síkságot tisztították meg a kurucoktól. Először a Harsányi György által irányított lázadók sikereiről írt a főkapitánynak, akik szénásszekereket támadtak meg.¹³ Később a kurucok elleni sikeres portyáikról adott élménybeszámolót felettesének.¹⁴ Aztán november 2-án Koháry István helyettesének levele által értesülhetett arról, hogy Apafi Mihály biztatására a kurucok nem adják fel a harcot, hanem a hajdúvárosok bevételeit tervezik, és Strassoldo ezért át fog kelni a Tiszán, hogy az Alföldön próbálja felszámolni a lázadók erejét.¹⁵ November végén a kurucok Gyöngyösön való táborozásáról adott hírt.¹⁶

1676 tél végén Bélteky Pál a kurucok jászberényi mustrájáról írt: 700 gyalogost és 700-nál több katonát számláltak össze a bujdosók vezetői.¹⁷ Március 30-i levelének tartalma szerint 100 talpas kuruc megrohanta Losoncot, és megsarcolta a harmincadost és a helyi doktort. Strassoldo „*másfél ezered magával*” Maklárnál március 26-án beszorított egy vízmosásba 300 lázadót, és bár ott nem tudta felszámolni őket, azért mégis ejtett 6-7 foglyot.¹⁸ Június 4-én arról értesítette Koháryt, hogy a Debrecenből kivonuló kurucok (600-700 fő) Újfalunál besáncolták magukat, hosszú harc után tudta csak Karl Strassoldo és Barkóczy István kivetni belőle őket, és „*két halmot raktak*” a levágott gyalogosok testéből.¹⁹ 1677 novemberében a lengyel szabadcsapatok garázdálkodásáról írt, arról, hogy a kurucok Putnok alatti portyájukon öt végvári katonát fogságba ejtettek, illetve azt is hírül adta, hogy a Koháry által Wolfgang Frederick Cobb vezérőrnagynak átadott foglyokat kivégezték.²⁰

Koháry István helyettese 1679 tavaszától Bellovics Sámuel lett. 1679. október 5-én a kurucok Heves megyei beszállásolásáról számolt be felettesének²¹, majd október 18-án azt közölte, hogy a lázadók egy csoportja Putnokot égette fel, a másik a

13 ŠABB, AKC, Pars I. N° 674., (MOL MF C 1057. tekercs) Bélteky Pál levele Koháry István-nak (Emőd, 1675. október 15.)

14 Uo. N° 675. és N° 680., Bélteky Pál levele Koháry Istvánnak (Emőd, 1675. október 20. és 28.)

15 Uo. N° 678., Bélteky Pál levele Koháry Istvánnak (Emőd, 1675. november 2.)

16 Uo. N° 681., Bélteky Pál levele Koháry Istvánnak (Füle, 1675. november 30.)

17 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15344., (MOL MF C 1293. tekercs), Bélteky Pál levele Koháry Istvánnak (Füle, 1676. február 22.)

18 Uo. N° 15350., Bélteky Pál levele Koháry Istvánnak (Füle, 1676. március 30.)

19 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15355., (MOL MF C 1294. tekercs), Bélteky Pál levele Koháry Istvánnak (Füle, 1676. június 4.)

20 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12550., (MOL MF C 1276. tekercs), Bélteky Pál levele Koháry Istvánnak (Füle, 1677. november 3.)

21 ŠABB, AKC, Pars I. N° 712., (MOL MF C 1057. tekercs), Bellovics Sámuel levele Koháry Istvánnak (Füle, 1679. október 5.)

Tarna völgyében nyomul előre, és közvetlen céljuk vagy Pásztó vagy Léva.²² November 19-i leveléből Koháry István arról értesülhetett, hogy a kurucok és a császáriak között fogolycsere történt, egyúttal beszámolt a Thököly Imre és Wesselényi Pál közötti hatalmi harcról.²³ Bellovics pár nappal később ismét értékes hírekről számolt be felettesének, ugyanis a kurucok által nemrég elengedett Horváth Istvántól arról értesült, hogy a másik táborban nagyon erőssé vált a közkatonák közötti békevágy, lázadással fenyegetőztek, ha továbbra is harckészültségben tartják őket. A kuruc előjárók erre azt ígérték, hogy az első adandó alkalommal fegyverszünetet kötnek a császáriakkal.²⁴ Bellovics 1681 őszén arról írt a főkapitánynak, hogy az erdélyi fejedelem és a kurucok Böszörményt elfoglalták, majd az ottani hajdúsággal kiegészülve, Kálló várát is bevették. A levél szerint komoly harcra került sor, mert az ott tartózkodó Palágyi István rimaráhói tisztartót megölték, a Fülekről segítségként küldött Ragályi János lovas hadnagy pedig alig tudott elmenekülni.²⁵

Előfordult olyan eset is, mikor se a főkapitány, se az alkapitány nem tartózkodott Füleken. Ilyenkor valamelyik rangidős főhadnagy ügyelt a végvár rendjére, de a hírek továbbítása ilyen esetekben sem maradt el. Oláh János lovas főhadnagy 1678 szeptemberében került ilyen pozícióba. Szeptember 25-én két levelet is küldött a Gács várában tartózkodó Koháry Istvánnak. Az egyik levél tartalma szerint hat kuruc katona a Szendrő közelében elhelyezkedő Baracán megtámadott két szerzetest, bántalmazta őket, majd elhurcolta fogolyként.²⁶ A másik levélből arról értesülhetett a főkapitány, hogy a kurucok élelmezési nehézségeik enyhítésére a környék állatállományát elhajtották, közte Jánoky Zsigmond rahói marhacsordáját is.²⁷

Mint ahogy az a korban megszokott volt²⁸, más végvárak katonai parancsnoksága is eljuttatott létfontosságú üzeneteket a füleki főkapitányhoz. Putnokon a kapitányi tisztséget Olasz Pál töltötte be a bujdosók első támadásának összeomlása

22 ŠABB, AKC, Pars V. № 15392., (MOL MF C 1294. tekercs), Bellovics Sámuel levele Koháry Istvánnak (Fülek, 1679. október 18.)

23 ŠABB, AKC, Pars V. № 12614., (MOL MF C 1276. tekercs), Bellovics Sámuel levele Koháry Istvánnak (Fülek, 1679. november 19.)

24 ŠABB, AKC, Pars V. № 16331., (MOL MF C 1299. tekercs), Bellovics Sámuel levele Koháry Istvánnak (Fülek, 1679. november 22.). A kurucok közötti zúgolódásról így írt az alkapitány: „... a kurucság egyenlő akarattal felkiáltott a hadnagyok ellen: 'Békéljete, ha békéltek, mert ha nem, Isten minket úgy segítjen, itthagjunk!'...”

25 Uo. № 12606., Bellovics Sámuel levele Koháry Istvánnak (Fülek, 1681. szeptember 22.)

26 Uo. № 12646., Oláh János levele Koháry Istvánnak (Fülek, 1678. szeptember 25.)

27 Uo. № 12657., Oláh János levele Koháry Istvánnak (Fülek, 1678. szeptember 25.)

28 *Perjés*, 2002. 121. p.

idején (1673. április elején nevezték ki véglegesen). 1673. január 31-i levele a kurucok ellen harcoló füleki katonák élelmezési nehézségeiről számolt be, továbbá arról, hogy a Diósgyőrt elfoglaló „rebellisek” megfenyegették Kakukk Gergely hadnagyot, hogy elfogják kapni.²⁹ Egy másik levelében megírta, hogy február 7-én Kakukk Gergely és Sövényházy hadnagy portyára indultak az ő engedélyével Diósgyőr felé, sok zsákmányolt lóval, marhával, értéktárggyal tértek vissza, és egy kuruc foglyot is ejtettek.³⁰ Április 9-én arról adott hírt, hogy a kurucok kisebb betöréseket hajtanak végre Ónod és Szikszó környékén, ám hamar visszavonulnak, ha a császári csapatok utánuk erednek.³¹ 1674. július 6-án a kurucok sikereiről írt. Encs mellett 30 horvátot vágtak le, emellett a kállói helyőrséget is sikerült törbe csalniuk. Míg Barkóczy István 120 kuruc foglyot kísért fel Kassára, addig négy század horvát huszár és dragonyos, illetve 100 „*muskatéros*” kivonult a várból egy 600 fős lázadó csapat üldözésére, ám azok egy számukra előre megbeszélthelyre érve, rajtuk ütöttek, alaposan megriktózták soraikat, sőt a 100 német lövészből egy sem tudott elmenekülni.³² Augusztus 10-i levele tizenöt kuruc átállásáról számolt be. A Bakaty Mihály által vezetett volt lázadók még egy török fogollyal is „bebiztosították” hűségüket. Olasz ebben a levélben megírta azt is, hogy a bujdosókat a törökök nagyon buzdítják a kietartásra, és támogatásukról biztosítják őket, illetve, hogy Hörcsög Mátyás kuruc vezető Poroszlóra ment, hogy ott gyűlést szervezzen.³³ A putnoki kapitány 1675 őszén kelt levelében hírül adta Kohárynak, hogy egy 80 fős császári lovasegység harcba keveredett 300 kurucal. A túlerejük miatt a felkelők győztek, nagy értékű zsákmányt szereztek, majd a Hernád felé vonultak. Azonban Vadászy Pál szendrői kapitány a megtámadásukat szervezi, amire Olaszt is hívták, de ő nem vállalkozhat arra, hogy részt vegyen a támadásban, mivel alig áll rendelkezésére megfelelő erő.³⁴

29 ŠABB, AKC, Pars I. N° 278., (MOL MF C 1056. tekeracs), Olasz Pál levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1673. január 31.)

30 ŠABB, AKC, Pars V. N° 4676., (MOL MF C 1000. tekeracs), Olasz Pál levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1673. február 9.)

31 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15561., (MOL MF C 1295. tekeracs), Olasz Pál levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1673. április 9.)

32 ŠABB, AKC, Pars I. N° 288., (MOL MF C 1056. tekeracs), Olasz Pál levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1674. július 6.)

33 ŠABB, AKC, Pars V. N° 4677., (MOL MF C 1000. tekeracs), Olasz Pál levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1674. augusztus 10.)

34 ŠABB, AKC, Pars I. N° 282., (MOL MF C 1056. tekeracs), Olasz Pál levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1675. október 4.)

1675 végén Olasz Pál meghalt, helyére Reviczky Ferenc került, aki egyik decemberi levelében arról tudósította Koháryt, hogy a kurucok egy csoportja Eger környékén tartózkodik, míg a váradi pasa Debrecenbe indult, hogy az éppen ott kvártélyozó Strassoldo tábornokkal tárgyaljon a fegyvernugvás ügyében.³⁵ Reviczky 1676 januárjában és februárjában is portyára indult a kurucok ellen, ezekről is értesítette a füleki főkapitányt.³⁶

Gombos Imre putnoki kapitány (1678–1688) 1678 júniusában a császári sereg és a kurucok mozgásáról számolt be: Jakob Leslie altábornagy Lócse és Eperjes között táborozik, míg a lázadók csapatai a Jászó–Szepes vonalon vannak felvonulóban.³⁷ 1680. június 26-i levelében értesítette Koháryt, hogy Thököly Imre és Wesselényi Pál Miskolcon táborozik, és „jámborul viselik magukat”, mert még támadó szándékkal meg sem közelítették Putnokot.³⁸ Ugyanezen év július 9-én arról írt, hogy Thököly csapatai három embert fogtak meg a putnoki várórségből. Közülük egy kiszabadult, az adta hírről, hogy a kuruc fővezér Lőcsén van, és onnan küldött ki 1300 embert a morva határvidék pusztítására.³⁹ Gombos másfél hónappal később azt vetette papírra, hogy Thököly még mindig Miskolcon van, és csapatában törökök is találhatóak; amint kimozdulnak onnan, azonnal értesítést küld a főkapitánynak.⁴⁰ Október 16-án a fegyvernugvást közvetlen megelőző állapotról számolt be: Thököly Keresztesen tartózkodik, serege egyik fele Miskolcon van, Aeneas Caprara altábornagy Abafalvánál állomásozik. Gombos a levelében ezek mellett leírta egy, a napokban Tállya alatt végrehajtott sikeres portyáját is, melyben 20 kuruc foglyot ejtett és 90 lovat zsákmányolt.⁴¹ November 7-én írt levelében jelezte Kohárynak, hogy értesült a füleki főkapitány tettéről, miszerint a kurucoktól zsákmányolt lovakat visszabocsátotta gazdáiknak Sebestényi András választott erdélyi püspök, egyben

35 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15735., (MOL MF C 1296. tekercs), Reviczky Ferenc levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1675. december 25.)

36 ŠABB, AKC, Pars V. N° 16506., (MOL MF C 1300. tekercs), Reviczky Ferenc levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1676. január 25.); uo. N° 16597. melléklete, Reviczky Ferenc levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1676. március 2.); ŠABB, AKC, Pars V. N° 15544., (MOL MF C 1295. tekercs), Reviczky Ferenc levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1676. február 11.)

37 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15379., (MOL MF C 1294. tekercs), Gombos Imre levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1678. június 28.)

38 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12444., (MOL MF C 1275. tekercs), Gombos Imre levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1680. június 26.)

39 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12693., (MOL MF C 1276. tekercs), Gombos Imre levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1680. július 9.)

40 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15340., (MOL MF C 1293. tekercs), Gombos Imre levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1680. augusztus 25.)

41 Uo. N° 15341., Gombos Imre levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1680. október 16.)

leleszi prépost kedvéért, és a fegyverszüneti tárgyalások tényleges megindítása érdekében. Gombos Imre helyeselte ezt a gesztust, ő is igyekszik az atrocitást elkerülni — tette hozzá —, bár most is négy emberét ejtette fogságba egy Hartványi nevű kuruc vezető, mégse szándékozik megtámadni. Ugyanakkor erőteljesen fejezte ki békevágát: „...*hogya pediglen az jó békességgel biztat Nagyságod, igen jó volna bizony már egyszer, mert bizony én is valóban meguntam az árva életet, s a tél is közeledik, bizony hideg egy ágyban hálni egy embernek...*”⁴² November 10-én arról értesítette Koháryt, hogy a fegyverszüneti tárgyalások egyelőre nem jöhetnek létre, mivel Caprara nem hajlandó átengedni Szatmár vármegyét Thököly részére téli kvártélyként.⁴³

Pető Ferenc ónodi alkapitány egyszer egy Poroszló melletti, kurucok felett aratott győzelemmel járó portyáról számolt be, melyben sok foglyot is ejtettek, amellet, hogy számosat meg is semmisítettek közülük.⁴⁴ Pető 1680. szeptemberben kelt levelében arról értesítette Koháry Istvánt, hogy Thököly Imre és Wesselényi Pál Mezőgyán tájékán táborozik, és készülnek a somlyói gyűlésre, ahová tudomása szerint a francia király követe és az erdélyi fejedelem küldötte is el fog menni. Pető arról is beszámolt, hogy beszélt mind Thököly, mind Eszterházy Pál emberével, mind egyik várja már a békét, ha megfelelő feltételek adódnak annak megkötésére.⁴⁵

Barkóczy Ferenc a kállói vár kapitánya (1679–?), szintén fontos üzeneteket juttatott el Fülekre. 1680 őszén például így adott hírt a hegyaljai szőlőket szüretelő kurucok megtámadásáról: „...*az való dolog, hogy valóban mindenütt minden tartózkodás nélkül fogtanak a praedához az kurucok, máris szedik a szőlőket, mire nézve, én is a Tiszán által fordulván a felekben levagdaltattam, és elevenen is hozattam el benne...*”. Emellet Thököly és Sebestyeni püspök közeledő tokaji tárgyalásáról is írt, ami azonnal össze fog ülni, amint a kuruc fővezér megérkezik a somlyói gyűlésről.⁴⁶

Balassa Bálint korponai főkapitány (1667–1684) nemcsak szolgálati viszonyban állt Koháryval, de rokona⁴⁷ is volt. Egyik levelében hírül adta neki, hogy a ku-

42 Uo. N° 15343., Gombos Imre levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1680. november 7.)

43 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12707., (MOL MF C 1276. tekercs), Gombos Imre levele Koháry Istvánnak (Putnok, 1680. november 10.)

44 ŠABB, AKC, Pars V. N° 16907., (MOL MF C 1302. tekercs), Pető Ferenc levele Koháry Istvánnak (Ónod, 1676. október 15.)

45 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12443., (MOL MF C 1275. tekercs), Pető Ferenc levele Koháry Istvánnak (Ónod, 1680. szeptember 13.)

46 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15906., (MOL MF C 1296. tekercs), Barkóczy Ferenc levele Koháry Istvánnak (Kálló, 1680. október 6.)

47 Másodfokú nagybátyja volt ő Koháry Istvánnak. Leszármazása a következő: Balassa II. Imrénék és Bosnyák Juditnak (Koháry István nagyszüleinek) az egyik gyermeke Balassa III. Imre

rucok a ménését elhajtották Hatvanba, ahol odaajándékozták Ibrahim bégnek. Panaszkodott ugyanakkor arra, hogy kevés gyalogos katonájával nehezen tudja megfékezni a be-betörő bujdosókat.⁴⁸ Az 1678. évi kuruc támadás napjaiban arról tudósította Koháry Istvánt, hogy a villámgyorsan előrenyomuló lovas felkelők Bajmócot és Szentkeresztet felégették, Privigyén pedig civil lakosokat is megölték. A kisvárosba büntetésből 100 fős osztagot küldött Thököly Imre, és hiába adtak 600 aranyforintot a lakosok, a katonák „...*bezárván [a város] kapuit, nekigyújtván az helyt, porrá tették. Az emberek is bennégtek, gyermekeket, asszonyokat maga is a Salvaquadria behányta a tűzbe...*”⁴⁹ Pár nappal később kelt levelében azt írta, hogy a bányavárosok tájékáról számos nemesember és városi polgár folyamatosan csatlakozik Thököly Imre táborához.⁵⁰

Balassa Ádám Kékkő végvár kapitányi posztját töltötte be, aki szintén rokona volt a füleki főkapitánynak. Egyik levelében a Kővárnál állomásozó kuruc had 5000-es létszámáról adott hírt Koháry Istvánnak.⁵¹

A Felső-Magyarország mindenkori főkapitánya szintén értesítette őt, ha fontos értesüléseket kellett a tudomására adni. Jacob Leslie tábornok 1678. október 17-én a főkapitány négy nappal korábbi levelére válaszolva, azt közölte, hogy a „lázadó gonosz fajzataival” való egyezség kimeneteléről mit sem tud, hanem bármi is történjen, ő mindenképpen ügyelni fog katonáival a rendre. A Fülelkez küldendő lovasságot elindította, és bár nem tudja, merre jár, jelenleg is útban van arrafelé. Az Udvari Haditanács rendelete értelmében, mivel a zendülésre hajlamos katonaságot nehéz kordában tartani, némely szerencsétlen fekvésű helynek türelemmel kell viselnie a nélkülözéseket, míg Fülelkezre nem érkeznek a katonák, vagy pedig olyan katonákat kell odavezényelni, amelyek nyugodtabb helyen állomásoztak.⁵²

volt. Balassa III. Imrének az unokatestvére Balassa II. András volt, akinek az első fiúgyermke volt Balassa Bálint. András második fia Ádám volt, aki Kékkő kapitányi posztját töltötte be. — Nagy, 1857. 124–126. p.

48 MOL P 1992, 1. csomag, 7. tétel, B., (Koháry II. István iratai), Balassa Bálint levele Koháry Istvánnak (Korpona, 1677. július 21.) A kuruc gyalogosokról így írt: „...*Turopolja, Gyetva táján gyakorta sétálnak a kurucok, gyalogom kevés van, a lovakat már egynéhány ízben fűrasztottuk, de nehéz az erdőben kivadászni a talpasokat...*”

49 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15944., (MOL MF C 1297. tekercs), Balassa Bálint levele Koháry Istvánnak (Korpona, 1678. szeptember 30.)

50 ŠABB, AKC, Pars V. N° 5708., (MOL MF C 1064. tekercs), Balassa Bálint levele Koháry Istvánnak (Divény, 1678. október 7.)

51 Uo. N° 5737., Balassa Ádám levele Koháry Istvánnak (Kékkő, 1680. augusztus 3.)

52 ŠABB, AKC, Pars I. N° 302., (MOL MF C 1056. tekercs), Jacob Leslie latin nyelvű levele Koháry Istvánnak (Kassa, 1678. október 17.)

Karl Strassoldo vezérőrnagy egy alkalommal egy 150 fős császári német–magyar lövészalakulat körbezárásáról számolt be, melyet a németlipcsei templomba szorított be tizenegy zászlóalj kuruc. A lövészek eddig bátran kitarítottak, de felmentésükre mégis dragonyosok kiküldését rendelte el a tábornok.⁵³

Aeneas Caprara altábornagy a Dünewald-ezred egyik alezredesének, Welsersheim bárónak bátor haditettéről számolt be a füleki főkapitánynak. A Morvaországából visszatérő kurucok megtámadására kiküldött alezredes rajtaütött egy 350 fős talpasokból álló csapaton, majdnem mindet levágta, csupán harmincan menekültek el. A kurucok négy zászlójának és a gazdag zsákmánynak megszerzésén kívül, fogságba ejtett egy Suhajda nevű kuruc vezetőt is.⁵⁴

Ferdinand Franz de Märfeld ezredes a Szendrő várában tartózkodó szabad század parancsnoka volt. 1678. szeptember 9-én hírül adta Kohárynak, hogy Szendrő környékén 200 moldvai lovas „rebellis” és „néhány” talpas tűnt fel két nappal ez előtt, míg Miskolcra előző nap 100 talpas érkezett. Beszámolt még a parasztság ellenállásáról, és arról, hogy a kurucok miatt megbízható hírt alig lehet kapni.⁵⁵ December 4-én Märfeld az ónodi várparancsnok, Semsey András értesítésére hivatkozva, közölte Koháryval, hogy az egész kuruc hadsereg Miskolcra vonult december 2-án este, majd negyed órával később Ónod előtt is elhaladt, azzal a szándékkal, hogy átkeljen a Tiszán azon a szakaszon, ahol egy évvel ezelőtt átjött. A császári ezredes megerősítette a hírt: a három megvert kuruc hadoszlop tényleg átkelt a folyón.⁵⁶ 1679 augusztusában Märfeld arról értesítette a füleki főkapitányt, hogy a kurucok a Tiszántúlon időznek, kivéve Petneházy Dávid 400 lovasát és 200 gyalogosát, akik tegnapelőtt indultak meg Szikszó és Miskolc tájáról, és most (Mező)Keresztesnél tartózkodnak.⁵⁷

53 Uo. N° 312., Karl Strassoldo levele Koháry Istvánnak (Butz? melletti tábor, 1679. augusztus 7.); a császári gyalogosok bekerítéséről Bezzegh György is beszámolt Koháry Istvánnak (ŠABB, AKC, Pars V. N° 14314., (MOL MF c 1287. tekercs) Bezzegh György levele Koháry Istvánnak, Besztercebánya, 1679. augusztus 7.)

54 MOL P 1992., 1. csomag, 7. tétel, B., (Koháry II. István iratai), Aeneas Caprara latin nyelvű levele Koháry Istvánnak (Tamanyi tábor, 1680. július 2.)

55 ŠABB, AKC, Pars V. N° 4675., (MOL MF C 1000. tekercs), Ferdinand Franz de Märfeld latin nyelvű levele Koháry Istvánnak (Szendrő, 1678. szeptember 9.)

56 ŠABB, AKC, Pars V. N° 6520., (MOL MF C 1087. tekercs), Ferdinand Franz de Märfeld latin nyelvű levele Koháry Istvánnak (Szendrő, 1678. december 4.)

57 ŠABB, AKC, Pars V. N° 14512., (MOL MF C 1288. tekercs), Ferdinand Franz de Märfeld latin nyelvű levele Koháry Istvánnak (Szendrő, 1679. augusztus 30.): „...*Rebelles trans Tibiscum morere videantur, siquidem nudius tertius 200 Pedites, heri autem Bethnehasl cum 400 Equitibus per Sixoviam et Miskotzinum versus Kerestes moliti sunt...*”

A kurucokkal kapcsolatos fontos információk kamarai és közigazgatási tisztviselőktől, de akár polgári személyektől szintén eljutottak Koháry Istvánhoz. Török Ferenc rimaszombati harmincados az 1678 nyarán nagy erővel meginduló kuruc támadásról számolt be leveleiben. Június 30-án azt írta, hogy a Rozsnyón tartózkodó kurucok Szendrő és Putnok irányába szándékoznak előretörni, majd onnan Fülek irányába, hogy a helyőrség katonáit a zászlajuk alá vegyék.⁵⁸ Három nappal később a Habsburg-ellenes felkelők két részre válásáról értesítette Koháry Istvánt, melyből az egyik a Szatmár felé közeledő császári csapatok feltartóztatására igyekszik.⁵⁹ A harmincados július 5-én arról adott tudósítást a füleki főkapitánynak, hogy a rimaszombati bírák Thököly Imréhez mentek követségbe. Levele Putnok sikertelen ostromáról is beszámolt, tudniillik a kurucoknak sikerült rést ütniük a várkapun, de az túl kicsinek bizonyult számukra, és a helyőrség visszaverte őket.⁶⁰ Török Ferenc 1680. október 20-i levele a felkelők ellen vonuló Aeneas Caprara tábornok Rimaszombatra érkezéséről, és a felveendő békeszüneti tárgyalások első jeleiről értesítette Koháryt.⁶¹

Korompai Holló Zsigmond, a Szepesi Kamara tanácsosa (1669–1682) és az Aeneas Caprara tábornok mellé beosztott hadi titkár egy alkalommal⁶² megküldte Kohárynak Nagyszeghy Gábor levelének másolatát, melyben az a kurucok feletti győzelméről számolt be. Nagyszeghy, mint böszörményi főkapitány július 16-án hírt kapott arról, hogy egy nagyobb kuruc csapat kelt át a Tiszán. A Kassai Főkapitányságtól azt a parancsot kapta, hogy keljen át a Hortobágy folyón, és vágja el az útjuk. Még aznap este megtudta, hogy bizonyos kurucok a Püspökladány melletti Eperjeshalmán éjszakáznak. Reggel a böszörményi főkapitány csapdába csalta az éppen elinduló, körülbelül 600 főnyi lázadót. Hatvan végvárit csalétekként eléjük küldött, majd mikor a rebellesek üldözni kezdték embereit, Nagyszeghy a többivel hátra kapta a kurucokat, és egy mérföldön keresztül üzte őket.⁶³

58 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12420., (MOL MF C 1275. tekercs), Török Ferenc levele Koháry Istvánnak (Rimaszombat, 1678. június 30.)

59 Uo. N° 12421., Török Ferenc levele Koháry Istvánnak (Rimaszombat, 1678. július 3.)

60 Uo. N° 12419., Török Ferenc levele Koháry Istvánnak (Rimaszombat, 1678. július 5.)

61 Uo. N° 12441., Török Ferenc levele Koháry Istvánnak (Rimaszombat, 1680. október 20.)

62 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12574., (MOL MF C 1276. tekercs), Korompai Holló Zsigmond levele Koháry Istvánnak (Dacsolámi katonai tábor, 1680. augusztus 7.)

63 Uo. N° 12574. melléklete, Nagyszeghy Gábor Korompai Holló Zsigmondnak írt levelének másolata (Böszörmény, 1680. július 18.): „...*Die 16 hujus recte advenit rumor, quod multi Rebellion Tybiscum ad has Partes trajecissent, qua ratione etiam Cassoviensi huc citavi, et versus fluvium Hortobágy perexi, Eadem nocte rescivi, quod non procul esset a Pago, quare me posui ad montem Eperjes Halma sic vocato, & diem expectavi, interim non procul a nobis*

Holló a Thököly Imrével folytatott fegyverszüneti tárgyalásokról is szinte napra pontosan tájékoztatta Koháry Istvánt. Október 19-i levelében először kétségeinek adott hangot: „...*mostan magas hallgatásban vannak a dolgok, mely alatt vagy nagy jó, avagy pedig extremum malum gyulladoz...*”⁶⁴ Korompai Holló Zsigmond november 10-én még mindig kétségeinek adott hangot a fegyverszünettel kapcsolatban⁶⁵, majd december 4-én örömmel számolt be a füleki főkapitánynak: „...*mi a kassai lakást megkedveltük, vígan mulatjuk Armistitium idejét, várván kívánt békességnek olajfaágát...Ellenkező rész [ti. a kurucok] tűrhető képpen accommodálja magát, de nem csuda, mivel farkas szelidítéséhez idő kívántatik...*”⁶⁶ December 15-én a kurucok hallgatásáról számolt be, és hogy a tiszántúli részek császári katonáinak kifizetésére Karácsony második napján Caprara tábornokkal együtt meg fognak indulni.⁶⁷

Bezzegh György pénzügyi tanácsos, nógrádi jegyző és később Zólyom vármege alispánja 1678 októberében a bányavárosok kurucok általi megszállásáról számolt be Kohárynak, jelentve, hogy egyedül Besztercebánya áll még. Egész családjával ide menekült családi birtokáról Osztrokáról a kuruc veszedelem miatt.⁶⁸ A németlipcsei templomba beszorított 150 fős császári–magyar lövészeugység kurucok általi ostromáról is értesítette Koháry Istvánt.⁶⁹ 1680. január végén pedig arról írt, hogy Thököly 3500 fős seregével a pelsőci német helyőrség ellen vonult fel.⁷⁰

A Szádváron lakó Terbóts István értékes és színesen ecsetelt információkkal látta el Koháry Istvánt az 1678. augusztus–szeptember között Szádvár, Szendrő és

vidimus unam Cohortem per Campum pergere, & immediate Sexaginta Equites demandavi, ut eosdem invadant, ego cum reliquis secundabam...”

64 Uo. N° 12578., Korompai Holló Zsigmond levele Koháry Istvánnak (Abafalva, 1680. október 19.)

65 Uo. N° 12577., Korompai Holló Zsigmond levele Koháry Istvánnak (Jolsva, 1680. november 10.)

66 Uo. N° 12581., Korompai Holló Zsigmond levele Koháry Istvánnak (Kassa, 1680. december 4.)

67 Uo. N° 12576., Korompai Holló Zsigmond levele Koháry Istvánnak (Kassa, 1680. december 15.)

68 ŠABB, AKC, Pars V. N° 7045., (MOL MF C 1123. tekercs), Bezzegh György levele Koháry Istvánnak (Besztercebánya, 1678. október 12.)

69 ŠABB, AKC, Pars V. N° 14314., (MOL MF C 1287. tekercs), Bezzegh György levele Koháry Istvánnak (Besztercebánya, 1679. augusztus 7.). a császári gyalogosok bekerítéséről Karl Strassoldo is beszámolt Koháry Istvánnak (ŠABB, AKC, Pars V. N° 312., (MOL MF C 1056. tekercs), Karl Strassoldo levele Koháry Istvánnak (Butz? melletti tábor, 1679. augusztus 7.)

70 ŠABB, AKC, Pars V. N° 7035., (MOL MF C 1123. tekercs), Bezzegh György levele Koháry Istvánnak (Garam?, 1680. január 30.)

Tornavár körüli kuruc–császári harcok lefolyásáról, a Gömör vármegyébe betelepített lázadók mozgásáról, életéről, terveiről, sikereiről, kudarcairól.⁷¹

Gróf Csáky István, Szepes vármegye főispánja 1678. december 14-én kelt levelében arról adott hírt Koháry Istvánnak, hogy Wesselényi Pál Szatmár várát ostromolta, majd hirtelen Nagybánya alá vonul és elfoglalta azt. A főúr kiemelte, hogy mindez az érvényes fegyverszünet ellenére történt, tehát a kurucok megszegték szavukat, holott Leslie tábornok betartotta azt a maga részéről, amit azzal is kimutatótt, hogy öt lázadó foglyot elengedett.⁷² Egy évvel később Csáky félelmének adott hangot, mikor ezeket a sorokat írta Kohárynak: „...*Nem tudom, mire mehetünk. A magyar atyafiak dolga és kívánsága oly súlyos, hogy lehetetlennek látszik, ha alább nem szállana...széltében járnak most is a tizenhárom vármegyét...*”⁷³

Krasznahorka várának birtokosa, Andrassy Miklós 1677. június 29-én a kuruc kóborlók megfékezéséről írt: Borsi községet a talpasok feldúlták, mire Báthory Zsófia emberei kiszaladtak utánuk, és sokat levágtak belőlük. Ő maga is rátámadt a Sáros megyében csellengő kurucokra, szintén sokat megölt belőlük, kilencet pedig megfogott, és Eperjesre kísértetett.⁷⁴ Andrassy nem sokkal később egy Csicsván lakó ismerőse levélkivonatait küldte el Kohárynak. Ez a személy hírt adott arról, hogy 400 kuruc talpas és 60 lovas felprédálta Homonnát. A lázadók teljesen felégették az egész várost, közte egy kolostort is, számos foglyot ejtettek, majd a kastély ostromának kezdtek neki, de sikertelen maradt a próbálkozásuk, három szekérszi halottat vittek el, hét szekérszi meg a falak alatt maradt. Barkóczy Ferenc 30 végvári lovassal odament a homonnai kastély felmentésére, de már csak a 60 kuruc lovassal akaszkozhatott össze, akiket megfutamított ugyan, de a városi foglyokból egyet sem tudott megszabadítani. A kurucok emellett nagyarányú sarcoltatásba kezdtek: tehetősebb jobbágyembereket fogtak el, és addig nem eresztették el őket, még aratni sem, míg a pénzt ki nem fizették. Bizonyos városok sem kerültek el a sarcoltatást, például Varannóra 3000 tallért vetettek ki a lázadók.⁷⁵

71 MOL P 1992, 1. csomag, 7. tétel, B., (Koháry II. István iratai), Terbóts István levelei Koháry Istvánnak (Szádvár, 1678. augusztus 1., augusztus 9., augusztus 19., augusztus 24., szeptember 13., szeptember 18.)

72 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12542., (MOL MF C 1275. tekeracs), Csáky István levele Koháry Istvánnak (Szepesvár, 1678. december 14.)

73 ŠABB, AKC, Pars I. N° 556., (MOL MF C 1135. tekeracs), ismeretlen személy levele Koháry Istvánnak (Szepesvár, 1679. június 26.)

74 ŠABB, AKC, Pars I. N° 287., (MOL MF C 1056. tekeracs), Andrassy Miklós levele Koháry Istvánnak (Krasznahorka, 1677. június 29.)

75 ŠABB, AKC, Pars V. N° 16112. melléklete (MOL MF C 1298. tekeracs), Andrassy Miklós által küldött levélkivonatok (Csicsva, 1677. július 13. és július 22.)

Andrássy Wolfgang Frederik Cobb rendeletéről is írt Koháry Istvánnak: a kurucoknak szigorúan tilos szállást adni, aki egy kurucot megöl, és ezt igazolni is tudja, az egy aranyat kap, aki rebellis pedig otthagyja a lázadó tábor, és eljövetele előtt megöli egy társát, az a császáriaktól kegyelmet, földet és azonnali szolgálatba vételt kap jutalmul. A lázadók Szihalom és a Tisza környékén táboroznak, készülnek átmenni az alföldi részekbe, de ettől függetlenül Kassa közvetlen környékét állandó rajtaütésekkel veszélyeztetik, és bár a várórség többször megpróbálta elkergetésüket, rendre kudarcot vallottak vele.⁷⁶ Andrássy kicsivel később tudtára adta a füleki főkapitánynak, hogy Sobieski János lengyel király ugyan a török elleni háború után elengedte a hadait, de azt nem tiltotta meg nekik, hogy jó pénzért és zsoldért a kurucok szolgálatába álljanak, és állítólag Moszczyński, a 13 szepességi elzálogosított város lengyel kormányzója és Lubló várának alkaptánya is 12 ezer katonával rendelkezik, akik már csak arra várnak, hogy parancsadás után átlépjék a határt.⁷⁷ Andrássy az 1678. évi őszi kuruc támadás idején beköltözött Eperjesre, és egyik Koháryhoz írt levelében arról számolt be, hogy húsz lovas rebellis odalovagolt a vár alatti patakban mosó asszonyokhoz, és azon vizesen minden ruhájukat elvitték. Senki nem üldözte őket, ám a vásznak megszerzése után visszatérő lázadók elhajtották a város szarvasmarháit is, és a várvédők közül ez alkalommal többen kirontottak, de az állatok visszaszerzését a kurucok megakadályozták.⁷⁸ Andrássy egy másik levelében így fogalmazta meg aggályait a lázadók sikereinek láttán: „...a híreket, hogy Kegyelmednek megírhattam, bizony, lehetetlen, mert minden Isten adta nap újabbak és veszedelmesebbek, kiktől csak Isten ő szent Felsége oltalmazhat meg, [hiszen] akár egy-, akár másfelől csak veszendő félben vagyunk...”⁷⁹

Andrássy Péter egyik levelében azt írta meg Koháry Istvánnak, hogy a Putnokon szolgáló magyar lovas végvári katonák beszállásolták magukat Rozsnyóra, és mulatozni kezdtek. Az óvatlanná vált végváriakat a kurucok lovas előőrsei megtámadták, akiket ugyan először vissza tudtak verni, de amikor az ellenséges talpasok is megérkeztek, eldőlt a harc, és a putnokiaknak el kellett hagyniuk a mezővárost. Őt végvári halt meg, a kurucokból kettő, és mindkét oldalon sok volt a se-

76 Uo. N° 16110. melléklete, Andrássy Miklós levele Koháry Istvánnak (Krasznahorka, 1677. július 25.)

77 Uo. N° 16110., Andrássy Miklós levele Koháry Istvánnak (Krasznahorka, 1677. július 28.)

78 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12629., (MOL MF C 1276. tekercs), Andrássy Miklós levele Koháry Istvánnak (Eperjes, 1678. szeptember 12.) A rajtaütésről így ír Andrássy: „...itt még csak a kapun ki sem mehet az ember bátorságosan, az mint ezen az órában is, éppen a kapunál volt mintegy 20 lovas kuruc, és aminemű vásznat fejezítettek asszonyemberek, azt felszedvén, elvitték, senki sem ment utánuk...”

79 Uo. N° 12609., Andrássy Miklós levele Koháry Istvánnak (Krasznahorka, 1678. augusztus 6.)

besült.⁸⁰ Ugyanő november 4-én kelt levelében a közelgő fegyverszüneti tárgyalások kimeneteléről és eredményéről vélekedett szkeptikusan, miután a to-kaji harmincadossal beszélgetett, aki Thököly táborából jött, mint Sebestyéni püs-pök embere: „...egy kiskorig léssen armistitium...”⁸¹

Láng Jánosnak Kassáról, 1678. december 6-án írt leveléből arról nyerhetett ér-tesülést Koháry István, hogy a kurucok megszegték a fegyverszünetet: „...a kuru-coknak armistitiumját Ófelsége hadaival halljuk, de nem experiáljuk, mert egyébaránt, mint azelőtt, kóborlanak és fogdossák az embereket...” Pédát is emlí-tett Láng: Báthory Zsófia 500 fős bandériumát, mely Sárospatakról Makovica felé tartott, és a fejedelemasszony összes javaival és 300 hordó borral megrakott sze-kérozslopot kísérte, a rebellisek megtámadták és teljesen szétverték. Zrínyi Jánost, Kazinczy Pétert és más nemeseket fogságba ejtettek, a zsákmányolt értékeket pe-dig a kurucok Gálszécsben bocsátották kótyavetyére.⁸²

Kurucokról szóló hírek tudósítására egyházi személyek is tollat ragadhattak. Pé-ldául Fodor István kassai plébános a várban kialakult inséges helyzetről írt a füleki fő-kapitánynak. Élelem alig állt rendelkezésre, hiszen a falakon kívülre kimozdulni szinte lehetetlenség volt, mert bárhonnan támadás érhetne a kimerészkedőket, és mi-vel Pálffy Károly a várórség javát elvitte magával a császári táborba, a portyázó ku-rucok üldözésére sem lehetett semmiféle erőt koncentrálni, és így az a három kuruc is szabadon elvágthatott, akik a vár alatt legelő lovakat ragadták el.⁸³

Michaelangelo Jacquemod a kamarai kezelés alá helyezett murányi uradalom provizora 1678. július közepéről kelt két levelében Bakos Gáspár és Wesselényi Pál mozgásáról és szándékáról szolgáltatott hírt: a két vezető kisebb-nagyobb csa-patai fosztogatják Jolsva és Murány környékét, sőt Jacquemod úgy értesült, hogy Fülek megszerzésére is szeretnének kísérletet tenni.⁸⁴ Két héttel később arról írt, hogy 200 lázadó tört be Liptóba, és hogy ez ismét meg ne történjen, császári kato-naságot vezényeltek oda.⁸⁵ Augusztus 3-án az Eperjes alá érkező kuruc seregről juttatott el információt, mellékelve hozzá Ferencsik István jolsvai lakos jelentését, aki megjárta a lázadók táborát.⁸⁶ Augusztus 12-én kelt levelének tartalma szerint

80 Uo. N° 12632., Andrassy Péter levele Koháry Istvánnak (Krasznahorka, 1680. július 13.)

81 Uo. N° 12611., Andrassy Péter levele Koháry Istvánnak (Krasznahorka, 1680. november 4.)

82 Uo. N° 12566., Láng János levele Koháry Istvánnak (Kassa, 1678. december 6.)

83 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15812., (MOL MF C 1296. tekercs), Fodor István plébános levele Koháry Istvánnak (Kassa, 1677. augusztus 13.)

84 ŠABB, AKC, Pars I. N° 290–291., (MOL MF C 1056. tekercs), Michaelangelo Jacquemod le-velei Koháry Istvánnak (Murány, 1678. július 15. és július 16.)

85 Uo. N° 293., Michaelangelo Jacquemod levele Koháry Istvánnak (Murány, 1678. július 31.)

86 Uo. N° 294., Michaelangelo Jacquemod levele Koháry Istvánnak (Murány, 1678. augusztus 3.)

míg Teleki Mihály még Eperjes alatt táborozik, addig Thököly Imre és katonái („perduelles”) átkeltek a késmárki szoroson. Hozzájuk igyekszik Harsányi György 500 emberével (lovasok és gyalogosok vegyesen), akik aznap Dobsina mezővárosban éjszakáztak.⁸⁷ Szeptember 17-én értesítette a főkapitányt, hogy a kurucok Rozsnyónál táboroztak le, innen indult el Rácz Ádám és Detiri Mihály vezetésével egy 300 fős, főleg lovasokból álló egység, hogy a Jolsva körüli helyzetet felderítse, hogy majd annak ismeretében tervet tudjanak készíteni a murányi vár és az uradalom megszerzésére.⁸⁸ Szeptember 23-i levelében a lázadók egyre merészebb portyázásáról tájékoztatta Koháry Istvánt: a fentebb említett két kuruc tiszt hat másik társával, többek között Bakos alhadnaggal és Deák Jánossal összefogva, 500 kurucral végignyargalták Liptót, és éppen Breznóbánya elfoglalását tervezik a hegy-szorosokon átkelve; Thököly Imre és a francia segédcsoportok vezére, Cristoph d' Alendy de Boham ezredes, megérkezett Árvába.⁸⁹ Október 11-én pedig arról adott hírt, hogy Breznóbánya környékét a felkelők tényleg felégették, amit egy napon keresztül a saját szemével is láthatott Murányból, ugyanakkor örömét fejezte ki, hogy a Georg Stephan Wrbna altábornagy által vezetett császári csapatok megjelentek Liptó vármegyében, hogy a kurucokat kiverjék.⁹⁰

Koháry István a családjától is kapott híreket a kurucokról. Az öccse, Koháry Farkas 1675 őszén vendégségben volt Eszterházy Pálnál, és az egyik vacsora alkalmával hallotta meg a bányavidéki főkapitány bosszús megjegyzését, ugyanis a Strassoldo tábornok megsegítésére kiküldött Bélteky Pál önhatalmúlag rekvirált szekereket Rimaszombaton a kurucok elleni hadba vonuláshoz.⁹¹ Koháry Farkas szintén a bányavidéki főkapitánynál tartózkodott 1678. július közepén, és a bátyját a következőképpen informálta arról, hogy a körülötte levő emberek mennyire leértékelik a kurucok erejét: „...*az mi az híreket concernálja, itt nem igen fölötte app-*

90 Uo. N° 295., Michaelangelo Jacquemod levele Koháry Istvánnak (Murány, 1678. augusztus 12.)

88 ŠABB, AKC, Pars IV. N° 7322., (MOL MF C 988. tekercs) Michaelangelo Jacquemod levele Koháry Istvánnak (Murány, 1678. szeptember 17.)

89 Uo. N° 7325., Michaelangelo Jacquemod levele Koháry Istvánnak (Murány, 1678. szeptember 23.)

90 Uo. N° 7324., Michaelangelo Jacquemod levele Koháry Istvánnak (Murány, 1678. október 11.): „...*hostis Suam Excursionem ad Briznam usque exerit Incendium Ejusdem abhinc ingens visum est hesterna nocte, ubi nam illud factum, et quomodo nulla adhuc cocta notitia, an Circa Briznam, an vero ulterius. Excellentissimus Dominus Generalis a Würbna defacto in Comitatu Liptoviensi est cum Armada Suae Majestatis Sacratissimae spero hostes eius advenientia dispulsuros...*”

91 ŠABB, AKC, Pars IV. N° 1538., (MOL MF C 772. tekercs), Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Rajka, 1675. október 14.)

rehendálják, sőt azt mondják, hogy csak tetvez a kuruc, mert avval Magyarországot meg nem veszi, hogy Tornát, Putnokot, Diósgyőrt az megvette vagy inkább feladták neki... ”⁹² 1678. október 18-án „*elől tűz, hátul víz*” kijelentéssel összegezte levelét, mivel a kurucok sikert sikerre halmoznak (most például Korpona átadása van folyamatban), míg a császári tábornokok csak hallgatnak.⁹³ Koháry Farkas két nappal később jelezte bátyjának, hogy Thököly Imre a behódolt Korponára helyőrséget küldött, de még nem utazott oda, illetve hírül adta Saskő elesését is.⁹⁴ Október 30-án kelt levelében arról számolt be bátyjának, hogy Bozók alatt másfél napig állomásoztak a kurucok, élelmiszer-vermeket ástak fel, de amikor levelük érkezett, hogy katonaság vonul ellenük, azonnal felkerekedtek, és Zólyom felé indultak, csak a betegeket hagyták a helységben. A Bozókban maradtak lovaira szemet vetettek a csábrági várba küldött füleki hajdúk, de Koháry Farkas mégsem engedte ki őket, mert veszélytől tartott.⁹⁵ 1680. június 28-án az északnyugati országrészben és Morvaországban zajló felkelésekről szóló híreket adta bátyja tudtára.⁹⁶ Augusztus 14-én Koháry Farkas először a felvidéki hadi állapotokról írt: „...*a kurucok Bajnóc táján csavarganak, az mint hogy bizonyos is, mert Privigyé városát újabban felverték. Caprara generális Szentkereszt felé, a Garam mellett tegnap nyomakodott a Cavallériával...*”. Levele másik részében egy Rábaközben kitört zavargás leveréséről írt: „...*Itt valóságosan beszélnek, a rábaközieket is feltámadtak, de az Öfölsége hadai ott is ököket erősen castigálják már, sőt itt mint hallom, egynehány falut elégett az Öfölsége népe...*”⁹⁷ Négy nappal későbbi üzenetében Thököly Imre sikereiről számolt be: a kurucok Nagyszombatig törtek előre, Trencsén elővárosait és Tótvihelyt felprédálták, majd a Caraffa-ezred négy századán ütöttek rajta Csejte mellett. Az éjszakai szálláson levő császári katonák szinte teljesen megsemmisültek. Koháry Farkas beszámolt még bátyjának Giovanni Battista Doria fogságba eséséről, a rábaközi lázadók megfékezéséről, továbbá arról, hogy Caprara tábornok Bajmóc táján állomásozik.⁹⁸

92 ŠABB, AKC, Pars I. N° 976., (MOL MF C 1058. tekercs), Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Rajka, 1678. július 16.)

93 ŠABB, AKC, Pars I. N° 304., (MOL MF C 1056. tekercs), Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1678. október 18.)

94 Uo. N° 298., Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1678. október 20.)

95 Uo. N° 309., Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1678. október 30.)

96 ŠABB, AKC, Pars IV. N° 1605., (MOL MF C 773. tekercs), Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1680. június 28.)

97 Uo. N° 1622., Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Selmecbánya, 1680. augusztus 14.)

98 Uo. N° 1623., Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Selmecbánya, 1680. augusztus 18.)

Koháry István másik öccse, Imre, az 1670-es évek elején Eszterházy Pál udvartartásába tartozott. Ő is számtalan értékes információval látta el István bátyját, közvetlen hírforrásnak bizonyult a bányavidéki főkapitány felsőbb vezetésének környezetéből, és sokszor előbb értesítette a rendeletekről, mint azok hivatalos postával megérkeztek volna. 1672. szeptember 16-án, a bujdosók első támadásának idején, arról írt Fülekre, hogy Eszterházy Pál hadaival elindult Lévára, hogy ott egyesüljön 2000 császári katonával. Levelében kitért a bécsi udvar magyarok iránti bizalmatlanságára is: „...nem akarják a magyari sok pártütési végett adhibeálni, ezen rebelliónak lecsendesítésére az vármegyéket is nem ültetik fel...”, sőt Csáky Pál letartóztatásáról is tudósított.⁹⁹ 1673. március 30-án írt levelében azt közölte Koháry Istvánnal, hogy hamarosan parancsot fog kapni Eszterházy Páltól, hogy a várórséggel ki kell vonulnia a lázadók ellen.¹⁰⁰

Koháry István édesanyja Balassa Judit 1678. szeptember 25-én megírta fiának, hogy be kellett költöznie Nagyszombatra, mivel a kurucok Trencsén megye feldúlása után visszafordulva, Hontba törtek be.¹⁰¹ 1679. november 18-án pedig arról adott hírt Kohárynak, hogy Thököly Imre néhány száz katonájával Gyöngyösön tartózkodik.¹⁰² 1680. február 11-én a Rozsnyón táborozó kurucokról, és a veszteségük után Jolsvára visszahúzódó császáriakról írt levelében.¹⁰³

Barkóczy György sógora volt Koháry Istvánnak, mivel a húgát, Koháry Juditot vette el feleségül. A házaspár Munkács közelében élt, abban az országrészben, ahonnan minden Habsburg-ellenes felkelés is kitört a XVII. században, információik tehát szinte első kézből származtak. Koháry Judit 1673. február 15-én a „pártosok berzenkedéséről” írt, mivelhogy a törökök segélycsapatokat ígértek nekik, ám a szatmári végváriak megfékeztek őket.¹⁰⁴ Barkóczy György pedig így tudósította sógorát a kurucok viselkedéséről: „...az mi pedig az ide való híreknek állapotját illeti, ezek mixtim forognak, hol jól és hol rosszul folynak, mert sok helyeken az alsó táborban levő atyafiai sok károkat, dúlásokat és praeddálásokat cselekesznek, sok böcsületes

99 ŠABB, AKC, Pars IV. N° 1482., (MOL MF C 772. tekercs), Koháry Imre levele Koháry Istvánnak (Zólyom, 1672. szeptember 16.)

100 Uo. N° 1489., Koháry Imre levele Koháry Istvánnak (ismeretlen helyről, 1673. március 30.)

101 Uo. N° 1579., Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1678. szeptember 25.)

102 Uo. N° 1594., Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1679. november 18.)

103 ŠABB, AKC, Pars IV. N° 2311., (MOL MF C 778. tekercs), Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1680. február 11.)

104 ŠABB, AKC, Pars IV. N° 1486., (MOL MF C 772. tekercs), Koháry Judit levele Koháry Istvánnak (Munkács, 1673. február 15.)

*embereket elfogván, megsarcoltatnak, és im csak nemrégen is, az hogy alja városokban egynehányat felvervén, tűzzel való felégetést is elkövettenek...*¹⁰⁵

Koháry István jelentései, hírszerzése

A hírek továbbítását Koháry Istvántól is elvárták. 1675-ben Eszterházy Pálon keresztül arra kapott Koháry István utasítást az Udvari Haditanácstól, hogy az egyre inkább aktivizálódó kurucok miatt nehéz helyzetbe kerülő felső-magyarországi várak kapitányaival, különösen pedig Georg Wilhelm Schöningh-gel, a szendrői német csapatok ezredesével folytatott hivatali levelezését tegye sűrűbbé, alakítson ki egy jól működő információs hálót, melynek egyik elsődleges célja, hogy közös kooperáció keretében szükség esetén csapatokkal is a szendreiek segítségére siethessen.¹⁰⁶

Eszterházy Pál bányavidéki főkapitány, mint közvetlen felettese szintén több alkalommal kérte Koháry Istvánt hírközlésre: 1680 augusztusában a császári és a kuruc csapatok hollétéről kívánt azonnali információt: „...*mind az két fél mostanában mely tájon vagyon, genuine siettesen tudósítani felőle Kegyelmed...*”¹⁰⁷ Māskor a Fülel felé közeledő török–thölkölyánus had Rimaszombat környékén való viselkedéséről számoltatott be vele, és kérte, „...*kegyelmed azért az ott való dolgokról éjjel-nappal tudósítson...*”¹⁰⁸

105 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15998., (MOL MF C 1297. tekeracs), Barkóczy György levele Koháry Istvánnak (Komlós, 1674. június 13.)

106 MOL P 125 N° 8707., (MOL MF 4731. tekeracs), az Udvari Haditanács utasítása Eszterházy Pálnak (Bécs, 1675. augusztus 30.): „...*Meminerit porro Illustrissima Dominatio Vestra tot priorum mandatorum tum ab ipsamet Sua Caesarea Regiaque Majestate, tum ex Consilio Bellico emanatorum, de auxilio nimirum et assistentia per confinariarios sui Generalatus maxime Fülekiensibus utpote partibus Regni Superioribus vicinioreis Zendroviensibus et Putnokiensibus contra Rebelles data occasione praestanda, nec non de mutua eum in finem correspondentia officialium signanter vero praetacti Supremi Capitanei Fülekiensis cum Supremo vigiliarum Praefecto a Schöning pro tempore Commendante Zendroviensi et proximorum Praesidorum colenda... Idcirco Illustrissima Dominatio Vestra dicta mandata imposterum per ipsos melius observari riteque exequi curare, ac praesertum saepefato Supremo Capitaneo Fülekiensi serio imponere noverit, ut cum memorato Commendante Zendroviensi citra ulteriorem tergiversationem fideliter respondeat, et ad reprimendos rebellium conatus pro re nata Eidem coniunctis viribus assistat...*”

107 ŠABB, AKC, Pars IV. N° 1620., (MOL MF C 773. tekeracs), Eszterházy Pál levele Koháry Istvánnak (Sempte, 1680. augusztus 10.)

108 ŠABB, AKC, Pars V. N° 14167., (MOL MF C 1286. tekeracs), Eszterházy Pál levele Koháry Istvánnak (Bécs, 1682. augusztus 27.)

Bercsényi Miklós főkapitány-helyettes szintén elvárta Kohárytól a hírek továbbítását: „...*A rebellis atyafiaknak mi itten semmi híreket nem halljuk. Gondolja-e Kegyelmed, hogy a cserebogarakkal még egyszer feltámadnak? Azért ha Kegyelmednek oly hamar feljövetele nem lenne, mi hírei vagynak Kegyelmeteknek felőlük, kérem, tudósítson...*”¹⁰⁹

Jacob Leslie tábornok, a felső-magyarországi hadak parancsnoka 1678 októberében felszólította Koháry Istvánt, hogy a hírekről feltétlen tájékoztassa.¹¹⁰ Mikor pedig köszvényes fájdalmai kezelése miatt Stubnyafüredőre vonult, elvárta a füleki főkapitánytól, hogy a lázadók szándékáról, tetteiről szóló tudósításokat oda továbbítsa számára.¹¹¹

Carlo Strassoldo tábornok szintén az ő híradására számított a kurucok 1680-ban megújuló támadása idején. Mivel tudomást szerzett arról, hogy Thököly a kurucaival átkelt a Tiszán, és Felső-Magyarország felé vonul, azonnali és állandó információ eljuttatását kérte Koháry Istvántól, hogy a lázadók betörését megghiúsítva, éberrel vigyázhasson a bányavárosokra, és eredményesen tudja megvédeni azokat.¹¹²

A Füleket környező végvárak parancsnokai is kértek fontos információkat Koháry Istvántól. Csáky Pál lévai főkapitány a Fülektől keletre történő, kurucok által okozott eseményekről kívánt tájékozódni, ezért kérte Koháryt, hogy „...*ne nehezteljen írásával tudósítani a hírekről, hadd tudhassak én is írni Generális Uraimnak...*”¹¹³. Balassa Bálint korponai főkapitány hasonlóképpen arra kérte a füleki főkapitányt, írja meg neki, „...*a mi armadánk merre vagyon...*”¹¹⁴

109 ŠABB, AKC, Pars V. N° 6552., (MOL MF C 1118. tekercs), Bercsényi Miklós levele Koháry Istvánnak (Nagyszombat, 1673. április 10.) és Uo. N° 6550., Bercsényi Miklós levele Koháry Istvánnak (Rajka, 1673. február 8.)

110 ŠABB, AKC, Pars I. N° 300., (MOL MF C 1056. tekercs), Jacob Leslie tábornok latin nyelvű levele Koháry Istvánnak (Kassa, 1678. október 14.)

111 ŠABB, AKC, Pars V. N° 16879., (MOL MF C 1302. tekercs), Jacob Leslie tábornok latin nyelvű levele Koháry Istvánnak (Korpona, 1679. december 30.)

112 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12633., (MOL MF C 1276. tekercs), Carlo Strassoldo levele Koháry Istvánnak (Selmechbánya, 1680. április 2.): „...*Comitem Teckeli cum rebellibus transysse flumen Tibisco, et ipsemet mihi committit bene invigilare istis montanis urbibus, ne invase sint ab inimicis, quando vellent foedus fungere; proinde rogo Suam Dominationem Illustrissimam ut mihi faveat continuo scribere, circa quod occurrit de illis, ut possim ego melius, et vigilans esse, et praevenire illorum adventum...*”

113 ŠABB, AKC, Pars V. N° 12599., (MOL MF C 1276. tekercs), Csáky Pál levele Koháry Istvánnak (Léva, 1678. július 5.)

114 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15944., (MOL MF C 1297. tekercs), Balassa Bálint levele Koháry Istvánnak (Korpona, 1678. szeptember 30.)

Ferdinand Franz von Märfeld, a Szendrőbe rendelt szabad század kapitánya több alkalommal is kérte Koháry Istvánt, hogy a fontos híreket juttassa el hozzá.¹¹⁵

Koháry családtagjai szintén értesüléseket vártak tőle a kurucokkal kapcsolatban. Öccse, Koháry Farkas ezekkel a sorokkal fordult hozzá: „...*ha valami olyas kuruc hírei volnának Kegyelmednek, akik errefelé nyomakodnának, és tartani kellene tőlük, kérem Kegyelmedet, ne nehezteljen tudósítani...*”, hogy a csábrági vár védelmi intézkedéseit a kellő időben elkezdhesse.¹¹⁶ Édesanyja, Balassa Judit egy alkalommal, hogy anyai aggodalma elmúljon, arra kérte fiát, hogy adjon híreket magáról, mert olyan információk jutottak el hozzá, hogy a kurucok fogságába esett és megölték.¹¹⁷

Olyan eset is előfordult, hogy Eszterházy Pál megkérte Koháryt, hogy más végvárakba is továbbítsa az őtőle kapott híreket, például egy Kékkőre küldendő üzenet esetében.¹¹⁸ Barkóczy Ferenc egy alkalommal azzal a kéréssel fordult a füleki főkapitányhoz, hogy vállalja át tőle a bányavárosokról szóló hírek postázását, amellyel a felső-magyarországi főkapitányt kell értesítenie, ha az akadályoztatva lenne átvételükben.¹¹⁹

Feladatának megfelelően Koháry István a tudomására jutott kurucokról szóló híreket és fontosabb információkat azonnal eljuttatta Eszterházy Pálnak. 1678. július 10-én arról írt neki, hogy Teleky Mihály kuruc hada Putnok alól Ónod felé indult meg.¹²⁰ Kilenc nappal később ismét a Teleky Mihály vezette kurucok támadásáról írt: a lázadók serege, Ónod felé menet, Diósgyőrt elfoglalta, száz embert a várvédők közül a maga oldalára állított, a várat pedig teljesen felégettette a „föld népével”. Ezután Ónodot is elfoglalta július 16-án, majd Szerencs ostromához kez-

115 ŠABB, AKC, Pars V. N° 6520., (MOL MF C 1087. tekercs), Ferdinand Franz de Märfeld levele Koháry Istvánnak (Szendrő, 1678. december 4.): „...*Coeterum officiosissime rogo, dignetur me de quibusvis occurrentys certiore reddere, et acclusas Suae Excellentiae sonantes sibi optimis modis habere recommendatas...*”; ŠABB, AKC, Pars V. N° 12448., (MOL MF C 1275. tekercs), Ferdinand Franz de Märfeld levele Koháry Istvánnak (Szendrő, 1678. október 30.)

116 ŠABB, AKC, Pars IV. N° 1595., (MOL MF C 211. tekercs), Koháry Farkas levele Koháry Istvánnak (Csábrág, 1679. december 14.)

117 Uo. N° 1597., Balassa Judit levele Koháry Istvánnak (Szitnya, 1680. február 17.)

118 ŠABB, AKC, Pars V. N° 14179., (MOL MF C 1286. tekercs), Eszterházy Pál levele Koháry Istvánnak (Sempte, 1680. szeptember 28.)

119 ŠABB, AKC, Pars I. N° 557., (MOL MF C 1135. tekercs), Barkóczy Ferenc levele Koháry Istvánnak (Kassa, 1680. március 2.)

120 *Merényi*, 1903. 76. p., X. levél (Fülel, 1678. július 10.)

dett. Koháry megírta azt is, hogy Géczy Zsigmond, Wesselényi László bizalmi embere, kuruc előkelő, akinek Osgyánban birtoka volt, „...az elmúlt napokban parasztköntösben, osgyáni porkolábjának és ispánjának practicájuk által, tizenkét napiglan volt s lappangott az osgyáni kastélyban feleségénél...” Koháry elfogatta a két kastélybeli tisztviselőt, és német tisztek előtt kivallatta őket, majd kisebb várőrséggel ellátva a váracskát, a benne levő tarackokat elhozatta.¹²¹ Július 23-án azt jelentette Koháry a felettesének, hogy Szerencs várát Teleki Mihály hadai birtokba vették, de nem ostrommal, hanem a várvédők önként feladták, sőt a 75 német és 30 magyar katonából álló helyőrség is melléjük állt. A kurucok most Tokaj birtokbavételére törekszenek, távolabbi terveik között pedig vagy Kálló és Böszörmény vagy Kassa megszerzése szerepel. A kurucok harci kedvét felettese előtt a kapott jelentések alapján kiválónak ítélte Koháry, amit az is növelt, hogy amerre elhaladtak, sokan csatlakoztak hozzájuk, és Erdélyből is segélyhadak érkezését várták, akiket a francia király által felajánlott pénzből fogadtak fel.¹²² A füleki főkapitány július 26-i levele arról értesítette Eszterházy Pált, hogy a kurucok Tokaj ostromával felhagytak¹²³, augusztus 11-én pedig Eperjes várának vívását adta hírül.¹²⁴ Szeptember 16-án Koháry értesítette felettesét, hogy, Thököly Imre a francia és a lengyel segélycsapatokkal Rozsnyóról a Szepeesség felé tart, s azokat a vármegyéket, melyek „nem insurgálnak mellette”, sarcra bünteti. Putnok várából Thököly kivonta a katonaságot, parancsnokukat lefejeztette. Amerre pedig ez a kuruc had elvonul, minden szarvasmarhát elhajt.¹²⁵ Október 21-én Koháry hírt adott Korpona kurucoknak való behódolásáról, illetve hogy Rahót is megszerezték Thököly katonái, Jánoky Zsigmondot és társait börtönbe zárták, váltságdíjukért ezer aranyat kértek.¹²⁶

A füleki főkapitány 1679. július 12-én írt levele arról tudósította Eszterházy Pált, hogy Leslie és Strassoldo tábornokok Korpona felé igyekeznek, hogy a Turóc vármegye felől érkező 2000 lovas és 400 gyalogos kuruc útját a város közelében állják el. Koháry a levélben azt is hírül adta, hogy az erdélyi fejedelem erős parancsolatban tiltja a kurucoknak a császári csapatokkal való harcot, mivel fegyverszü-

121 Uo. 76–77. p., XI. levél (Fülek, 1678. július 19.)

122 Uo. 79–80. p., XIV. levél (Fülek, 1678. július 23.)

123 MOL MF P N° 2764., (MOL MF 4706. tekercs) Koháry István levele Eszterházy Pálnak (Fülek, 1678. július 26.)

124 Uo. N° 2765., Koháry István levele Eszterházy Pálhoz (Fülek, 1678. augusztus 11.)

125 Uo. N° 2768., Koháry István levele Eszterházy Pálhoz (Fülek, 1678. szeptember 16.)

126 Uo. N° 2769., Koháry István levele Eszterházy Pálhoz (Fülek, 1678. október 21.)

netet szeretne kötni, és már a tárgyalások helyét és idejét is kitűzte.¹²⁷ Július 19-i levelében értesítette Eszterházy Pált, hogy Leslie tábornok ismét visszaérkezett Fülel tájára, ahol a kurucok figyelésével felhagyó Strassoldót fogja bevárni.¹²⁸ Kilencc nappal később kelt levelében arról számolt be, hogy a kurucok részéről Péter Józsa érvényesnek nyilvánította a fegyverszünetet, de a császári tábornokok még nem tartották életbe lépettnek, mivel az uralkodói jóváhagyást nem kapták meg.¹²⁹ Szeptember 16-án Koháry azt közölte felettesével, hogy Semsey Pál kétezer kurucal átkelt a Tiszán, Jászberényben rendezte be főhadiszállását, majd Gyöngyösre felderítőket küldött. A főkapitány hozzátette saját véleményét is: „...inkább *quártélyképpen mondják ott, a tájon lételeket, mintsem hogy valamit próbálnának...*”, mivel Thököly Imre és Wesselényi Pál belső harcot vívnak egymással a hatalomért.¹³⁰

Koháry István egy alkalommal Thököly Imre neki szóló fenyegető levelének másolatát is megküldte Caprara tábornoknak, mellyel a fogságba esett végvári katonák és családtagjaik megölését helyezte kilátásba, ha szabadon nem engedik a Rimaszombatban rabságba esett Ragályi János lovas hadnagyot.¹³¹

Minden katonai parancsnok számára a háborúban történő dolgok legtöbbjét „köd” fedi. Az ellenség szándékát a legnehezebb megtudni, ám megfelelő felderítéssel és kémtevékenységgel ezek a hiányos foltok némileg feltérképezhetők és megismerhetők.¹³² Koháry István is alkalmazott kémeket, hogy pontos információkat nyerjen a kurucok mozgásáról, általános moráljáról, fegyverzetéről, hadiszer-

127 *Merényi*, 1903. 233. p., XIX. levél (Fülel, 1679. július 12.)

128 Uo. 233–234. p., XX. levél (Kisfalu, 1679. július 19.)

129 Uo. 234. p., XXI. levél (Besztercebánya, 1679. július 28.): A tábornokok elgondolásáról: „...*Leslie Generál és Strassoldo, mivel Ófölsége aziránt semmi intimatiót nekik nem tett, azon publicált armistitiumnak semmi állandóságát nem tartják, jóllehet (úgy veszem észre) vannak olyan hiszemben, érkezik Ófölsége parancsolatja, annyival is inkább, minthogy úgy hallatik, Teleký Mihály személye szerint fog a tractára kiindulni...*”

130 Uo. 234–235. p., XXII. levél (Fülel, 1679. szeptember 16.)

131 ŠABB, AKC, Pars V. N° 4857., (MOL MF C 1059. tekercs), Koháry István levélfogalmazványja ismeretlen személynek (keltezetlen, de tartalma alapján 1680 májusában írhatták).

132 *Nagy*, 1983. 238. p.; — Zrínyi Miklós is különösen kiemelte a kémek alkalmazásának szerepét a „*Vitéz Hadnagy*”-ban: „...Jó kémeket tartunk, és azon igyekezzünk, hogy az ellenség dolgait megtudhassuk. Nincsen költség, nincsen adomány hasznosabb, mint a kémekre való. Ez rúdja a vitézség szekerének, ez nélkül botlik, akad és jár egyiránt; bár te kincset költés rájok, de usurával megfizetik neked, és ha csak egyszer megverheted az ellenséget: megfizették immár teneked...Jusson eszedben: valamennyi vitéz cselekedet volt ez világon, mind jobbra kémek által ment végben...” — *Perjés*, 2002. 120. p.

rekkel való ellátottságáról. Egyszerre több helyre is elküldte őket,¹³³ majd összevetette egymással, kiértékelte a kapott értesítéseket. 1678. július 10-én küldött levelében is kémjelentés alapján írta, hogy Teleky Mihály kuruc vezér tábora Ónod felé tart, miután a kém visszatért a lázadók táborából.¹³⁴ Koháry számára egyik kémje egyszer írásbeli jelentést tett. A kurucok táborában három napot töltött, együtt költözött velük táborról táborra, míg le nem adta a jelentését megbízójának. A kém a kurucok egyik „*derekasabb tiszviselőjével confidentiába jutván*”, megtudta, hogy a felkelők csapatai már készülődnek a közeledő hadjáratra, mivel a kívánt segítséget megkapták, és akkor a teljes pusztulásukban bízó „*...Őfelsége rövid nap könnyhullatásával fogja érzeni, hogy el nem vesztek...*” A kém ezután a kurucokkal egy másik táborhelyre ment, ahol idegen nemzetiségű katonák is voltak, akiknek előljárói viccelődve kérdezték a kurucok vezetőit, valóban igaz-e, hogy egyezkedni kívánnak a császáriakkal? Azok kifejezetten tagadták, sőt „*...hittel kötötték le hűségükre magukat...*”, majd magabiztosan kijelentették, „*...nem kell nekik sem tatár, sem manó, csak a végbeliek legyenek vélek, egy hét alatt Füleket kezükbe adják, aztán mennek tovább...*”. A kém beszámolt még, hogy a kurucokhoz rengeteg szekér érkezik folyamatosan, de annak céljáról titkossága miatt nem tudott információt adni.¹³⁵

Koháry István az elfogott levelekből is számtalan információt tudott szerezni. Egy részük az erdélyi helyzetről számolt be Thököly Imrének vagy híveinek, mielőtt a füleki katonák kezébe került volna.¹³⁶ 1678. november 9-én Koháry István megírta Eszterházy Pálnak, hogy nagyszámú ellenséges levelet fogtak el katonái. Ő feltépte őket, és azt állapította meg, hogy egy részük Erdélybe ment, Teleki Mihályhoz, másik részük Erdélyből jött, főleg Thököly Imrének és Boham francia fő-tisztnek címezve. Sajnos nem tudta értelmezni, mivel titkosírással, „*számvető*

133 *Merényi*, 1903. 75. p., IX. levél (Fülek, 1678. július 3.)

134 Uo. 76. p., X. levél (Fülek, 1678. július 10.)

135 ŠABB, AKC, Pars V. N° 15546. (MOL MF C 1295. tekercs), Kémjelentés Koháry István számára (keltezetlen, de tartalma alapján 1677–1678-ban írták). A kém a diszkrécióra kérte Koháryt: „*...írástomat eretnek előtt ne mutassa, mivel annyiban tudom, mint valóságos kuruc látná...*”

136 ŠABB, AKC, Pars V. N° 7047., (MOL MF C 1123. tekercs), Peternada György levele Csuty Benedeknek (Gyulafehérvár, 1678. szeptember 3.); MOL MF C 1287. tekercs N° 14394., Csuty Benedek levele Marci Jánosnak (Karkó, 1678. szeptember 12.); Uo. N° 14393., Csuty Benedek levele Thököly Imrének (Karkó, 1678. szeptember 20.); MOL MF C 1296. tekercs N° 15779., Csuty Benedek levele Thököly Imrének (Gyulafehérvár, 1678. október 9.); Uo. N° 15780., Baló László levele Thököly Imrének (Gyulafehérvár, 1678. október 10.); Uo. N° 15808., Csuty János levele Thököly Imrének (Karkó, 1678. október 12.); Uo. N° 15810., Csuty Benedek levele Thököly Imrének (Gyulafehérvár, 1678. október 15.)

cifrákkal” írták azokat, ettől függetlenül fel fogja küldeni minél előbb mindet az Udvari Haditanácshoz.¹³⁷ A füleki főkapitány nem sokkal a vár körülrázása előtt értesült elfogott levél alapján arról, hogy Thököly Imre nemesi felkelésre szólította fel Hont és Zólyom vármegyét.¹³⁸ Ibrahim budai basa levele is hasonló módon került a kezébe, melyben a török hatalmasság szinte parancsolja Thököly Imrének, hogy azonnal igyekezzen hozzálatni Füleket ostromához.¹³⁹

Világosan látható, hogy a füleki főkapitányt értékes és színesen ecsetelt információkkal látták el a kurucokkal kapcsolatban mind katonai körökből, mind pedig polgári hírforrásokból. Koháry Istvánnak így elegendő hírmennyiség állhatott a rendelkezésére, hogy annak ismeretében időben felkészüljön bármiféle Füleket fenyegető veszélyre. Ugyanakkor a kémeitől és katonáitól nyert kellő mennyiségű információt rendre megosztotta feletteseivel és a szomszéd végvárak parancsnokaival, hogy azok is a kellő módon védekezhessenek.

Azonban arra vigyáznia kellett neki is, hogy az információkat megsűrje, ugyanis a befutó levelek és jelentések nem mindig katonai ismeretekben jártas személyektől származtak, akik torzított vagy félreértelmezett képet adhattak bizonyos tényekről, eseményekről.¹⁴⁰

A tanulmány megírása során a Magyarországon elérhető levéltárak anyagát használtam fel, különös tekintettel a Koháry-család archívumára. Ennek megfelelően inkább a főkapitányhoz írt levelek ismertetése dominál a cikkben. Természetesen sokkal több levél és hírszerzési üzenet született Koháry István által is, amelyeket főuraknak és végvárparancsnokoknak írt. A munka tehát továbbfejleszhető, akár a felső-magyarországi főurak (pl. a Csákyak, Andrássyak, Barkóczyak) levéltárait, akár a végvárak parancsnokainak/várnagyainak vagy a Felső-magyarországi Főkapitányság vezetőinek hivatalos levelezését végigböngészve.

A cikk egy doktori értekezés egyik fő fejezetének egy kisebb része, amely csak a kurucokkal kapcsolatos hírközlés legfőbb jellegzetességeit mutatja be. A feldolgozásban a személyekhez köthető híradást választottam, másodlagos szempontnak pedig a kronológiai sorrendet tettem. A teljesen analitikus, tartalmat, valós alapot,

137 *Merényi*, 1903. 75. p., XVI. levél (Füleket, 1678. november 9.)

138 MOL P 125 N° 2797., (MOL MF 4706. tekercs), Koháry István levele Eszterházy Pálhoz (Füleket, 1682. augusztus 10.)

139 MOL P 1992, 1. csomag, 7. tétel, B., (Koháry II. István iratai), Ibrahim budai pasa levele Thököly Imrének (Kassa, 1682. augusztus 22.)

140 *Kelenik*, 1999. 177–178. p., *Pálffy*, 1999. 50. p.

közlésmódot és hírközlő szerepben betöltött helyet vizsgáló kutatáshoz több forrás kívánkozik, amikbe sokkal mélyebben kell beleásni magát az embernek.

A tanulmány azonban nemcsak egy hírközlés-történeti összeállítás, hanem a felkelők és az ellenük küzdő végváriak életének kisebb, szinte alig ismert „mikroeseményeit” is bemutató munka, mely kisebb történések (köznapifejezéssel élve: sztorik) által jobban és árnyaltabban megérthető a kuruc korszak mind históriái, mind katonai, mind életmódtörténeti vonatkozásában, amiből akár a helytörténetek is búvárkodhatnak.

Kiadatlan források

MOL MF	Magyar Országos Levéltár, Mikrofilm-tár
P 1992	Koháry család levéltára
P 125	Esterházy család hercegi levéltára, Pál nádor
MOL MF X 1050	Pars I.: C 1056., C 1057. és C 1135., Pars IV.: C 211., C 772., C 773., C 778. és C 988, Pars V.: C 1000., C 1059., C 1064., C 1087., C 1118., C 1123., C 1275., C 1276., C 1286., C 1287., C 1293., C 1294., C 1295., C 1296., C 1297., C 1298., C 1299., C 1300. és C 1302. tekerces
ŠABB, AKC	Štatny Archiv v Banskej Bistryci, Rodovy archív Koháry-Coburgov (Koháry-Coburg családi levéltár)

Kiadott források

<i>Merényi</i> , 1903	<i>Merényi Lajos</i> : Koháry István levelei Eszterházy Pál nádornak. In <i>Magyar Történelmi Tár</i> 1903, 68–82. és 232–252. p.
-----------------------	---

Felhasznált irodalom

<i>Benczédi</i> , 1978	<i>Benczédi László</i> : A Habsburg-abszolútizmus indítékai és megvalósulása az 1670-es évek Magyarországon. In: <i>Történelmi Szemle</i> 21. (1978) 3–4., 535–556. p.
<i>Benczédi</i> , 1980	<i>Benczédi László</i> : Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Bp., 1980.

- Benczédi*, 1983 *Benczédi László*: A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. In: A Thököly felkelés és kora (szerkesztette: Benczédi László), Bp., 1983, 9–22. p.
- Kelenik*, 1999. *Kelenik József*: Kémek, hírek, rémhírek (Hírszerzés és hadviselés a dél-dunántúli végeken a 17. század első felében). In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Eger, 1999. (Studia Agriensia 20. Az Egri Dobó István Vármúzeum kiadványa, szerkesztette: Petercsák Tivadar és Berecz Máttyás) 169–180. p.
- Magyarország története, 1985 *Magyarország története* 3/2 (1526–1686), Bp., 1985.
- Nagy*, 1857 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, 1. kötet (A–B), Friebeisz István kiadója, Pest, 1857
- Nagy*, 1983 *Nagy László*: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” (Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben). Bp., 1983.
- Pálffy*, 1999 *Pálffy Géza*: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Eger, 1999, (Studia Agriensia 20. Az Egri Dobó István Vármúzeum kiadványa, szerkesztette: Petercsák Tivadar és Berecz Máttyás) 33–63. p.
- Perjés*, 2002 *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora, Bp., 2002.
- R. Várkonyi*, 1994 *R. Várkonyi Ágnes*: Búcsú és emlékezet. In *Europica varietas — Hungarica Varietas*, Bp., 1994, 158–182. p.
- Varga J.*, 2007 *Varga J. János*: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ban. Budapest, 2007. (História Könyvtár, Monográfiák 23.)

Tartalom

Tanulmányok

Horváth Hajnalka:

„...postán izentem vala Nagyságodnak”

Az információáramlás tényezői a XVII. század közepén. 3

Vincze Dániel:

Bethlen Gábor és az első angol újságok 59

Közlemények

Komjáti Zoltán Igor:

„...Az mit hallottam, kötelességem szerint akarám
Nagyságodnak tudtára adnom...”

Adalékok a híráramlás és hírhálózat történetéhez

Felső-Magyarországon Koháry István füleki főkapitány

levelezése tükrében (1672–1682) 113

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.